

ZWITTROV ZBORNÍK

Zbirka

Zbirka Zgodovinskega časopisa – 31

Zwittrov zbornik

**Ob stoletnici rojstva zgodovinarja
dr. Frana Zwittra (1905–1988)**

**uredil
Peter Štih**

Ljubljana 2006

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)(082)

929 Zwitter F.

930.1(497.4):929 Zwitter F.

ZWITTROV zbornik : ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905-1988) / uredil, [pisec spremne besede] Peter Štih ; [prevod angleških izvlečkov Nives Sulič Dular]. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije : Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, 2006. - (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 31)

ISBN-10 961-91431-5-9 (Zveza zgodovinskih društev Slovenije)
ISBN-13 978-961-91431-5-5 (Zveza zgodovinskih društev Slovenije)
1. Štih, Peter 2. Zwitter, Fran

229142784

Slika na naslovnici: *Fran Zwitter na planini Vogel (julij 1965)*

KAZALO

SPREMNA BESEDA

Peter Štih.....	5
-----------------	---

REFERATI S SIMPOZIJA

Peter Vodopivec, O življenju in delu profesorja dr. Frana Zwittera (1905–1988).....	7
The Life and Work of Professor Fran Zwitter (1905 – 1988)	
Peter Štih, Zwitter in slovenska srednjeveška zgodovina.....	19
Zwitter and Slovene Medieval History	
Marta Verginella, Zwitter in demografska zgodovina	27
Fran Zwitter and Demographic History	
Janez Cvirn, Zwitterov pogled na Habsburško monarhijo	35
Zwitter's Position on the Hapsburg Monarchy	
Rok Stergar, Jugoslovansko vprašanje v Zwitterovem delu.....	47
Fran Zwitter and the Yugoslav Question	
Dušan Nečak, »Delo dr. Frana Zwittera za rešitev mejnih vprašanj«	55
»Fran Zwitter's Work on the Solution of Border Questions«	

DODATEK

Janez Stergar, Neobjavljeno Zwitterovo poročilo o poti po Koroškem poleti 1930	67
Fran Zwitter's Unpublished Report of His Trip through Austrian Carinthia in the Summer of 1930	
Fran Zwitter, Poročilo o poti po Koroškem (1930)	75
Report on Trip through Austrian Carinthia (1930)	
Janko Pleterski, Spomin na sklepanje Pogodbe o obnovi Avstrije	83
Recollections of Negotiations on Treaty on Re-Establishment of Austria	
Osebni register	92

SPREMNA BESEDA

24. oktobra 2005 je minilo sto let, odkar se je v Beli Cerkvi na Dolenjskem rodil eden najpomembnejših slovenskih zgodovinarjev 20. stoletja, Fran Zwitter. V počastitev tega jubileja je Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani 25. novembra 2005 pripravil manjši simpozij, s katerim se je spomnil svojega dolgoletnega učitelja. Velika predavalnica Filozofske fakultete v kateri je potekal simpozij je bila polna do zadnjega sedeža. Zgodovinarji in zgodovinarke, ki so jo napolnili in ki pripadajo najrazličnejšim generacijam v razponu od Zwitterovih sodelavcev in prijateljev do njegovih in današnjih študentov so tudi na takšen način izrazili zavedanje o pomenu in ugledu, ki ga je kot znanstvenik, univerzitetni učitelj in kot moralna avtoriteta imel Fran Zwitter v slovenskem zgodovinopisju posebej in slovenski družbi nasploh.

Šest referentov, katerih referati so objavljeni tudi v pričujočem zborniku, je predstavilo Frana Zwittra in glavne teme njegovega dela, njegov pomen za slovensko zgodovinopisje in humanistiko in na to navezalo tudi refleksijo sodobnega stanja v našem zgodovinopisju. Uvodoma je Peter Vodopivec subtilno predstavil Zwittra kot zgodovinarja in (narodno) angažiranega intelektualca, njegovo življensko pot in njegovo bistveno vlogo v recepciji sodobnih metodoloških in vsebinskih pristopov v slovenskem zgodovinopisju. Peter Štih je v svojem referatu ocenil pomen Zwitterovih raziskav o začetkih mest in meščanstva pri nas za slovensko medievistiko, Marta Verginella pa je opozorila na Zwitterovo dovtetnost za statistično-sociološke prijeme in njegovo pionirsko zanimanje za demografsko zgodovino. Janez Cvirn je podrobneje predstavil Zwitterov pogled na Habsburško monarhijo in njen propad ter v tem okviru na pomen in odmevnost njegovega referata (knjige) o nacionalnih problemih monarhije na svetovnem kongresu zgodovinarjev v Stockholmu leta 1960. S temami, povezanimi z vzponom nacionalnih idej in gibanj – le da v drugem okviru – se ukvarjajo tudi Zwitterove raziskave jugoslovanskega vprašanja od ilirizma naprej, ki jih je predstavil Rok Stergar, medtem ko je Dušan Nečak orisal strokovno in znanstveno delo Frana Zwittra za rešitev slovenskih mejnih vprašanj po koncu druge svetovne vojne. Kot poseben dodatek so referatom dodani še trije teksti. Gre za dosedaj še neobjavljeno poročilo o položaju Slovencev na Koroškem, ki ga je Fran Zwitter napisal potem, ko je avgusta 1930 štirinajst dni peš potoval po omenjeni deželi. K temu poročilu je Janez Stergar prispeval ustrezen komentar in razlage. Tretji tekst pa je izpod peresa Janka Pleterskega in je spominske narave. V njem prinaša avtor, ki je podobno kot Zwitter strokovno sodeloval pri povojnem reševanju vprašanja jugoslovanskih oz. slovenskih meja, marsikatero zanimivo podrobnost, povezano s pripravo Pogodbe o obnovi Avstrije (Avstrijske državne pogodbe). Posebej pa je potrebno opozoriti tudi na nekatere dosedaj še neobjavljene fotografije Frana Zwittra, ki jih je dala na razpolago njegova hči Anja Dular. Zanje se njej in Zwitterovi družini najlepše zahvaljujemo.

Ko predajamo ta skromni zbornik javnosti, si seveda niti zdaleč ne domišljamo, da je z njim o Zwittru že vse povedano. Ravno nasprotno. Njegovi teksti ostajajo še naprej aktualni in vredni poglobljene pozornosti in tudi o Zwittru in njegovem delu bi se dalo še marsikaj napisati. A kljub temu bo vsakdo, ki bo zbornik prebral, lahko spoznal, kako izjemen zgodovinar in izjemna osebnost je bil Fran Zwitter.

Peter Štih, urednik

REFERATI SIMPOZIJA

Peter Vodopivec

O življenju in delu profesorja dr. Frana Zwittera (1905–1988)

UDK 929 Zwitter

Peter VODOPIVEC, dr., red. univ. prof., znan. svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, peter.vodopivec@guest.arnes.si

O življenju in delu profesorja dr. Frana Zwittera (1905–1988)

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, str. 7–18, cit. 23

1.02 Pregledni znanstveni članek; jezik: Sn. (Sn., En.)

Ključne besede: nacionalna in socialna zgodovina, Fran Zwitter, sociologija, narodi, primerjalni pristop

Avtor opozarja, da je Fran Zwitter, ko je v tridesetih letih 20. stoletja začel delo učitelja na ljubljanski univerzi, svojo pozornost usmeril v novi vek in opozoril na pomen v sociologiji in ekonomiji uveljavljenih metod za zgodovinopisje. Od začetka sta ga zanimala zlasti socialno in nacionalno zgodovinska problematika. Med drugo svetovno vojno je bil konfiniran v Italiji, leta 1943 pa je dobesedno peš odšel v partizane, kjer je vodil partizanski Znanstveni inštitut. Od leta 1945 je sodeloval pri pogajanjih za slovenske in jugoslovanske meje, leta 1947 pa se je vrnil na univerzo. Pri proučevanju nacionalne problematike se je zavzemal za primerjalno pristop in ugotavljal, da je različna dinamika nacionalnih gibanj v Evropi ne le rezultat razlik v zgodovinski tradiciji, temveč tudi v socialni sestavi socialnih elit in prebivalstva. Zwittrov credo je bil, da mora zgodovinar ugotavljati dejstva in ne zgodovini dajati lekcije, »kakšna bi morala biti«. Dokazoval je, da so narodi stvarne zgodovinske skupnosti in nastajajo na osnovi starejših jezikovnih in kulturnih tradicij. Uveljavil se je tudi kot dober poznavalec jugoslovanske zgodovine, do politike pa je ohranjal trezno distanco.

Avtorski izvleček

UDC 929 Zwitter

Peter VODOPIVEC, PhD, Full Professor, Senior Scientific Collaborator, Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, peter.vodopivec@guest.arnes.si

The Life and Work of Professor Fran Zwitter (1905–1988)

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, pp. 7–18, 23 notes

Language: Sn. (Sn., En.)

Key words: national and social history, Fran Zwitter, sociology, nations, comparative method

When he started to teach history at Ljubljana University in the 1930's Fran Zwitter directed his scientific attention on the modern era. He emphasized that research methods used in sociology and economy were of equal importance for historiography. In his initial years, Zwitter was interested mainly in social and national questions. During the Second World War he was confined in Italy from which he literally walked after its capitulation in 1943 to join the partisan movement and lead the partisan Scientific Institute. Between 1945 and 1947 he participated in the negotiations for Slovene and Yugoslav boundary delineation, and upon their completion returned to his teaching position at the university. He believed that national issues should be investigated by means of the comparative-historic method. Simultaneously he stressed that the development of national movements in Europe was the result not only of differences in historic tradition but also of the social structure of the social elite and population in general. Zwitter's scientific doctrine had been that instead of lecturing which course a particular development in history »should have taken«, a historian should establish facts instead. He was of the opinion that nations were factual historic communities founded on old linguistic and cultural traditions. While he had always maintained a sober distance from politics and communism Fran Zwitter was recognized as an undisputable expert on Yugoslav history.

Author' Abstract

Profesor Fran Zwitter je na proslavi ob svoji sedemdesetletnici, ko se je leta 1975 v prepolni restavraciji hotela Slon obrnil na zbrane prijatelje in kolege, dejal, da postane človeku, ki se sistematično posveti raziskovanju preteklosti, zgodovina več kot poklic in stroka, saj

opazovanje človeka in sveta skozi prizmo časa preraste v pogled na družbo in svet.¹ V članku o Sodobni zgodovinski zavesti, ki ga je osem let kasneje objavil v Naših razgledih pa je še dodal: Od nekdaj so bili sicer tudi ljudje, ki so bili prepričani, da se je svet začel z njihovo genialnostjo in so ujeti v obzorje, ki ni obsegalo več kot nekaj kratkih let, pragmatično sledili konkretnim in materialnim koristim. Z uveljavitvijo naravoslovja je hkrati porasel pomen naravoslovnih ved, ki so človekovo pozornost usmerile k naravi in naravnemu okolju. Toda človek ne živi le v naravi, temveč tudi v družbi, družba, v kateri bi vsakdo opravljal le svoje poklicne obveze in skrbel za svoje koristi – ne da bi se spraševal od kod prihaja in kam gre – pa bi imela podobo »grozljivega mravljišča.«²

Življenje in delo profesorja Frana Zwittera je v resnici potekalo in se izteklo v vztrajnem soočanju z zgodovino, v ponavljajočem se vzporejanju preteklih obdobij s sodobnimi razmerami in v prepričanju, da človeka in človeške družbe ni mogoče spoznati in razumeti drugače, kakor v daljšem razvojnem loku in v luči časa. Človek pač vedno znova živi v zgodovinskem svetu in sledov preteklosti okoli njega je vsakič več, kot jih je pripravljen in sposoben zaznati. Šele zavest o minljivosti in relativnosti vsega živetelega naj bi tako odpirala pot k medsebojni strpnosti, k razumevanju in k večji človečnosti.

Čeprav v prvi vrsti znanstvenik in pedagog, prežet z zaupanjem v moč znanstvenega argumenta in v trajni, vsestranski pomen znanstvenega dela, je bil profesor Zwitter izobraženec izjemno širokih obzorij, ki je v kritičnem in strokovno avtonomnem intelektualnem ustvarjanju videl eno najpomembnejših zagotovil družbenega in narodnega razvoja.

Življenska pot profesorja Zwittera se je začela 24. oktobra 1905 na materinem domu v Beli Cerkvi na Dolenjskem, kjer se je rodil materi Dolenjki in očetu Korošču. Če ga je očetov rod, izhajajoč iz znane koroške slovenske rodbine iz Zahomca, tesno povezal s Koroško, je ostal v isti sapi vse življenje navezan na Dolenjsko in Novo mesto, kjer je obiskoval osnovno šolo in gimnazijo in srečal vrsto trajno zvestih prijateljev. Novo mesto je v začetku dvajsetih let preteklega stoletja doživljalo živahno »pomlad«, ki jo je spremljal dinamičen kulturni utrip, med nemaloštevilnimi novomeškimi izobraženci tedanjega časa pa je na mladega Zwittera posebej vplival profesor zgodovine Jože Kovač, ki ga je še utrdil v odločitvi, da se bo posvetil študiju in raziskovanju človeške preteklosti. Po opravljeni gimnazijski maturi je res odšel na študij v Ljubljano, kjer se je v skladu s tedanjo usmeritvijo univerzitetnega zgodovinskega seminarja najprej usmeril k srednjemu veku. V letih 1926–1928 je nadaljeval študij na Dunaju, po povratku v Ljubljano pa je diplomiral ter si že leto po diplomi s svojo prvo monografijo »o starejših kranjskih mestih in meščanstvu« pridobil doktorat.³

Opravljenemu doktoratu je sledilo dvoletno bivanje v Parizu, ki je odločilno zaznamovalo nadaljnje študijsko in raziskovalno delo profesorja Zwittera. V francoski prestolnici se je namreč seznanil s francosko zgodovinsko šolo, ki ji je že dajal pečat krog zgodovinarjev, zbran ob leta 1929 ustanovljeni reviji *Annales*. Zwitter se je pod vplivom pariškega študija, zlasti zavzemanja enega utemeljiteljev francoske sociološke šole Francoisa Simianda za tesnejše povezovanje sociologije, ekonomije in zgodovine, usmeril v zgodovino novega veka. S svojo knjigo o Prebivalstvu na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni, ki je izšla leta 1936,⁴ je podobno kot Simiand v francosko, vpeljal sociološko-statistično metodo v slovensko zgodovinopisje. V

¹ Prispevek sem oprl na svoj članek Umrl je dr. Fran Zwitter, v: Glasnik Slovenske matice 11/št. 1 (1987/1988) str. 32–35, ter na zapisa Boga Grafenauerja, Ob šestdesetletnici Frana Zwitterja, v: Zgodovinski časopis 19–20 (1965–1966) str. 7–21 in isti, Akademik prof. dr. Fran Zwitter, v: Zgodovinski časopis 42 (1988) str. 159–163.

² Fran Zwitter, Sodobna zgodovinska zavest, v: Naši razgledi 11. 3. 1983.

³ Fran Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo (Inavguralna disertacija, Ljubljana 1929).

⁴ Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 14, historično odsek 5, Ljubljana 1936). Knjiga je bila Zwitterovo habilitacijsko delo.

Fran Zwitter okoli leta 1925.

več člankih in javnem nastopnem predavanju leta 1937, s katerim je začel delo akademskega učitelja v zgodovinskem seminarju ljubljanske univerze, pa je opozoril še na tesno povezanost »historične in sociološke usmeritve.«⁵ S tem je v drugi polovici tridesetih let približal slovensko zgodovinopisje najsodobnejšim zgodovinopisnim tokovom v tedanji Evropi.

Ukvarjanje z družbeno zgodovino za slovensko zgodovinopisje, ki se je v skladu s tradicionalno podobo in sestavo slovenske družbe v preteklosti že tudi prej posvečalo raziskovanju vseh slojev in posebej kmetijskega prebivalstva, v tridesetih let ni bilo povsem novo. Toda Zwitter je svojo raziskovalno pozornost usmeril v novoveško obdobje, opozoril na pomen v sociologiji in v ekonomskih vedah uveljavljenih metodoloških pristopov in nove metode uporabil pri raziskovanju tematik, ki do tedaj še niso bile raziskane s socialnozgodovinskega vidika. Njegov prihod v zgodovinski seminar ljubljanske univerze je bil, kot je večkrat ugotovil profesor Melik, začetek nove dobe v razvoju univerzitetnega študija zgodovine v Ljubljani. Ob profesorjih, ki so še študirali in doktorirali v stari – habsburški monarhiji, je bil profesor Zwitter prvi diplomant in doktorand ljubljanske univerze, ki je postal univerzitetni učitelj, obenem pa prvi učitelj, ki je svoja predavanja in seminarje posvetil novoveški evropski in slovenski zgodovini.⁶ Med temami, ki jim je bil zvest vse življenje in jih je od prihoda na univerzo predaval generacijam študentov, sta bili predzgodovina in zgodovina francoske revo-

⁵ Fran Zwitter, *Sociologija in zgodovina*, v: *Sodobnost* 5 (1937) str. 497–507.

⁶ Vasilij Melik, *Spremna beseda*, v: Fran Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju* (Ljubljana 1990) str. 493.

lucije, v očeh profesorja Zwittra, ki je v Parizu z občudovanjem obiskoval seminar Alberta Mathieza, ena najglobljih in najpomembnejših prelomnic v novejši zgodovini, brez poznavanja katere ni mogoče razumeti zgodovine moderne dobe. Že v predvojnih predavanjih je obravnaval tudi zgodovino gospodarskega in političnega liberalizma, začetkov in širjenja moderne industrializacije ter ustavnega razvoja habsburške monarhije, hkrati pa je študente opozarjal na vire za avstrijsko socialno in ustavno-politično zgodovino, ki jih slovenski zgodovinarji do tedaj zvečine še niso uporabljali. »Vse to so bile velike novosti«, se je spominjal Vasilij Melik. Novosti, ki so vplivale na Zwittrrove študente in dolgoročno zaznamovale njihovo poznejše raziskovalno zanimanje in delo.⁷

Profesorja Zwittra je poleg socialne zgodovine vse od začetka njegovega raziskovalnega dela zanimala nacionalna zgodovinska problematika. Pod vplivom očetovega koroškega izvora in občutljiv za vprašanja slovenske narodne usode, je bil od mladih nog prepričan, da si lahko Slovenci nemoteno narodno življenje zagotove le v enakopravnem sožitju z drugimi jugoslovanskimi narodi. Tako se je že v tridesetih letih lotil proučevanja razmerij med južnoslovanskimi narodi v preteklih stoletjih in je leta 1932 v francoščini napisal obsežno razpravo o »ilirizmu in jugoslovanskem čustvu« za francosko revijo *Le Monde Slave*.⁸ Z zavestjo o povečujoči se slovenski narodni ogroženosti, ki je potem, ko so se meje nemškega rajha premaknile na Karavanke, preraslo v spoznanje, da se je približal čas, ko bo slovenski narodni obstoj postavljen pred dilemo biti ali ne biti, se je posvetil tudi raziskovanju nemško-slovenskih odnosov v preteklosti: nacionalnim razmeram na Štajerskem, razvoju nemškega meščanstva na Kranjskem in položaju Slovencev na Koroškem. V razpravah o teh vprašanjih je že nazorno pokazal, da nacionalnih problemov ne kaže obravnavati in razlagati le z ozkega političnega in kulturno-zgodovinskega vidika, saj njihovega dejanskega ozadja ni mogoče razumeti brez poznavanja socialnih odnosov in razmerij. V času druge svetovne vojne je svoj pogled na slovensko zgodovino sintetično strnil v Osnutku zgodovine Slovencev v okviru Južnih Slovanov, ki ga je napisal za partizanske srednje šole in v na Rogu napisani razpravi *Narodnost in politika pri Slovencih*, ki je izšla v prvi številki *Zgodovinskega časopisa* leta 1947.⁹

Zwitter je od leta 1935 s članki, ki so komentirali aktualne dogodke in jih je objavljajl po psevdonimom *Observator*, sodeloval v *Sodobnosti*. V njenem krogu se je zbližal z delom levih izobražencev, vendar je pri tem v odnosu do komunistov ohranjal trezno razdaljo. Četudi po nazorih svobodomislec, je bil kritičen do liberalizma in liberalnih strank. Že kot študent je v članku o dijaškem stanovskem organiziranju, ki ga je leta 1926 objavil v *Mladini*, omenjal »lažnjivost liberalne svobode« in pogubne socialne posledice »svobodne konkurence«, ¹⁰ leta 1935 pa je v glosi z naslovom *Bankrot slovenskega liberalizma*, ki je izšla v *Sodobnosti*, ugotavljal, da je »zadnja generacija slovenskih liberalcev... tipičen primer kombinacije političnega žonglerstva in cinizma« in med slovenskimi liberalci ni »niti enega«, ki bi si 6. januarja 1929 ali »kadarkoli pozneje stavil vprašanje demokracije in diktature kot vprašanje principov in vesti.«¹¹ »Po svojem prepričanju sem bil socialist«, je dejal leta 1985 ob snemanju za filmski portret v režiji Milana Ljubiča, pri čemer je njegovo opredelitev za socializem razumeti v smislu reformnega socializma njegovih učiteljev Francoisa Simianda in Alberta Mathieza.

⁷ Prav tam.

⁸ Izšlo po naslovom: *Illyrisme et sentiment yougoslave*, v: *Le Monde Slave* (avril, mai et juin 1933), nato pa še kot separat z naslovom: *Les origines de l'illyrisme politique et la création des Provinces Illyriennes* (Paris 1933). V slovenščini: *Postanek političnega ilirizma in ustanovitev Ilirskih provinc*, v: Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju* (kot v op. 6) str. 119–182.

⁹ Grafenauer, *Akademik Zwitter* (kot v op. 1) str. 161.

¹⁰ Fran Zwitter, *Dijaška stanovska organizacija*, v: *Mladina* 3/št. 1 (1926–1927) str. 13–15. Bibliografije Zwittrvega dela tega članka ne omenjajo. Nanj me je opozoril prof. dr. Janko Pleterški, za kar se mu zelo zahvaljujem.

¹¹ *Observator* (Fran Zwitter), *Bankrot slovenskega liberalizma*, v: *Sodobnost* 3 (1935) str. 303.

Fran Zwitter v knjižnici dunajske Univerze (trideseta leta 20. stol.).

Toda v odnosu do strank in velikih ideoloških sistemov je bil vse življenje nezaupljiv. »Slovenci smo dolžni od vseh ideologij edino le demokraciji nekaj hvaležnosti, saj nam je le ona dala nekaj pravic, zaščite in upanja v boljšo bodočnost«, je zapisal leta 1936.¹² Leta 1940 je bil razočaran nad politiko zahodnih držav in prepričan, da pakt med Berlinom in Moskvo nima prihodnosti, med podpisniki predloga za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Največjo nevarnost za Slovence sta po njegovem mnenju predstavljala nemški nacizem in italijanski fašizem, ki sta prisegala na »moč, nasilje in lastni interes«, zato je nasprotoval protisovjetski »propagandno-ideološki vojni« in menil, da je spopad med nacistično Nemčijo in Sovjetsko zvezo neizbežen.

Profesor Zwitter je v izjavi za filmski portret, posnet ob njegovi osmedesetletnici dejal, da je leta 1941 dobil več ponudb, naj se umakne na tuje, vendar se mu je kljub temu, da je vedel, da mu ob morebitni nemški okupaciji grozi aretacija, zdelo »nečastno« v tragičnem trenutku razkosanja Jugoslavije zapustiti domovino. Tako je ostal doma in se je takoj v začetku vojne pridružil odporiškem gibanju. Postal je predsednik komisije za mejna vprašanja pri IO OF, ki se je decembra leta 1941 prvič sestala v njegovem stanovanju. Leta 1942 so ga Italijani drugič aretirali ter zaprli in konfinirali v vas Aprica pri italijansko-švicarski meji. Čeprav je imel ob kapitulaciji Italije tudi tu možnost, da prebегne v Švico, se je odločil za povratek domov. V razmerah italijanskega vojaškega razsula in postopnega nemškega zavzemanja Italije se je deloma peš, deloma z javnimi ter naključnimi prevozniki prebil do Slovenije. Ko sem bil pred nedavnim v Aprici, sem si poskušal predstavljati to pot in bolj kot kdajkoli prej mi je postalo jasno, da je bila to skrajno nevarna in tvegana pustolovščina. Toda Zwitteru je uspelo in jeseni leta 1943 je dobesedno pripešal med slovenske partizane. Med vodilnimi komunisti, kot kaže pismo Borisa Kidriča, na katero je opozoril Bojan Godeša, sicer sprva ni užival zaupanja, s požrtvovalnostjo in aktivnim sodelovanjem pri reševanju ranjencev pa si je pridobil njihovo naklonjenost.¹³ Tako je postal leta 1944 vodja znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS

¹² Melik, Sprema beseda (kot v op. 6) str. 494.

¹³ Bojan Godeša. Kdor ni z nami, je proti nam, Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom (Ljubljana 1995) str. 304.

na Kočevskem Rogu, te edinstvene ustanove v tedanji zasedeni Evropi, s pomočjo katere je – med drugim ob sodelovanju novomeškega prijatelja Janka Jarca – organiziral prvo zbiranje virov za zgodovino narodnoosvobodilnega boja in začel že v času vojne vihrje skupaj s sodelavci pripravljati gradivo za diplomatski boj za slovenske meje po vojni.

Ko je odšel v začetku leta 1945 v Beograd, je postal sekretar za proučevanje mednarodnih vprašanj pri ministrstvu za zunanje zadeve in se je v naslednjih letih udeležil različnih mednarodnih konferenc o jugoslovanskih mejah. V podporo jugoslovanskim mejnim zahtevam je organiziral široko znanstveno in publicistično dejavnost in v veliki meri je bila prav njegova zasluga, da je zgodovinopisje pričakalo primerno pripravljeno boj za meje in argumentirano podprlo diplomatska jugoslovanska prizadevanja.¹⁴ Pozneje, v sedemdesetih in osemdesetih letih je večkrat omenil, da so na diplomatskih pogajanjih vse od začetka več kot zgodovinski argumenti veljali politični premisleki velikih sil, le kar zadeva Gorico bi morda imeli Slovenci nekaj več možnosti za drugačen potek meje, če ne bi v kritični fazi pogajanj jugoslovanska vojska sestrelila ameriškega izvidniškega letala nad Gorenjsko.

Znanstveno delo profesorja Frana Zwittera po drugi svetovni vojni je težko strnjeno povzeti: omeniti je mogoče le, da je na eni strani nadaljeval z raziskovanjem problematike, ki se ji je posvetil že pred okupacijo, medtem ko se je na drugi obrnil k novim temam iz jugoslovanske zgodovine, zgodovine habsburške monarhije in nacionalne problematike v širšem evropskem okviru. Med temami, ki so ga zaposlovale vse življenje, vse do časa, ko so nastala njegova zadnja dela, je bilo na prvem mestu vprašanje o odmevu francoske revolucije in francoskih revolucionarnih idej na Slovenskem. Svoja spoznanja o teh problemih je sintetično povzel v leta 1981 objavljeni spremni besedi k Linhartovi zgodovini.¹⁵ Druga velika tema, ki ji je posvetil veliko razprav, objavljenih doma in v tujini, pa je bila nacionalna problematika: poleg monografsko zaokroženih študij slovenske politične zgodovine v 18., 19. in 20. stoletju izstopa v tem sklopu predvsem njegova sinteza o »nacionalnih problemih v habsburški monarhiji«, napisana v sodelovanju z Jaroslavom Šidakom in Vasom Bogdanovom za svetovni kongres zgodovinskih ved leta 1960 v Stockholmu.¹⁶ Zwitter se je s to knjigo, ki ji je bil glavni avtor, bolj kot katerikoli slovenski zgodovinar prej uveljavil v mednarodni strokovni javnosti, na kongresu samem pa je – kot je večkrat opozoril profesor Melik – vzbujal pozornost tudi s svojim znanjem jezikov in poznavanjem relevantne strokovne literature.

Profesor Zwitter je v obravnavo in raziskovanje nacionalne problematike pionirsko uvedel primerjalni pristop, ki na žalost v slovenskem zgodovinopisju ni pognal globljih korenin. Vztrajno je namreč ugotavljal, da je mogoče tudi slovensko narodno in zgodovinsko izkušnjo ustrezno spoznati in presoditi le v primerjavi s »celotno evropsko nacionalno problematiko« in hkrati v soočenju z »daljšim časom«, saj je treba pri raziskovanju vsakega pojava vedno znova upoštevati elemente, ki so dediščina prejšnjih zgodovinskih obdobj. V svojih knjigah, razpravah, člankih in predavanjih je tako na eni strani opozarjal na vzporednice in razlike med zahodno, srednje in vzhodnoevropskimi procesi oblikovanja modernih narodov, na drugi pa je različno dinamiko njihovega dozorevanja pojasnjeval s socialno sestavo narodnih/etničnih skupin in njihovo kulturno-zgodovinsko tradicijo.

Po Zwitterovem mnenju v tem smislu ni bilo dvoma, da je razne oblike narodne in jezikovne pripadnosti po vsej Evropi zaslediti že pred 19. in celo pred 18. stoletjem, toda narod kot »enota

¹⁴ Med knjigami, ki so nastale v tej zvezi in so imele trajnejši zgodovinopisni pomen, je bil Zwitter soavtor del *Oko Trsta* (Beograd 1945), *Slovenačka Koruška* (Beograd 1946) in *Slovensko primorje in Istra* (Beograd 1953).

¹⁵ Fran Zwitter, *Linhartova doba, misel in delo* (spremna beseda) v: Anton Tomaž Linhart, *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2* (Ljubljana 1981) str. 303–350.

¹⁶ Fran Zwitter, Jaroslav Šidak, Vaso Bogdanov, *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji* (Ljubljana 1962).

*Fran Zwitter z najmlajšim sinom
Tomažem (junij 1963).*

politične volje, ki hoče sama odločati o svoji usodi« je šele rezultat razvoja, ki ga je v Evropi sprožila francoska revolucija. Tako pri zmagi francoske revolucije kot v modernem pojmovanju naroda naj bi pač imela odločilno vlogo misel, da so pripadniki naroda vsi svobodni državljani – ne glede na stanovsko pripadnost ali socialni položaj. Po Zwitterovem prepričanju je lahko v tem pogledu šele francoska revolucija sprožila proces političnega formiranja evropskih narodov in s tem oblikovanja modernih nacionalnih gibanj. Dinamike in oblike nastajanja in uveljavljanja teh gibanj pa so bile, kot je dokazoval v razpravi Slovenski politični prerod v 19. stoletju v okviru evropske nacionalne problematike vse od začetka različne. Med tem ko so se nekateri zahodnoevropski narodi kot Francozi, Angleži in Švicarji oblikovali razmeroma naglo, v mejah obstoječih držav in na temelju državne pripadnosti, je bil v delu evropskega obrobja, v Srednji Evropi in na evropskem vzhodu ta proces počasnejši in oprt predvsem na občutja kulturne in jezikovne povezanosti. Zwitter je v tej zvezi posebej poudarjal, da narod ni le politični, kulturni in jezikovni, temveč predvsem socialni fenomen. Moč in dinamika narodnih gibanj naj bi bili v tem smislu odvisni od moči socialnih elit, razlike med njimi pa naj bi bile posledica različnih socialnih struktur. Po Zwitteru bi si tako slovenskega narodnega preroda ne bilo mogoče zamisliti brez nastanka slovenskega meščanstva in meščanske inteligence.¹⁷

¹⁷ Fran Zwitter, Slovenski politični prerod XIX.stoletja v okviru evropske nacionalne problematike, v: Zgodovinski časopis 18 (1964) str. 75 sl. Ponatis v Zwitter, O slovenskem narodnem vprašanju (kot v op. 6) str. 228 sl.

Kulturni narodni prerod pred letom 1848 ima seveda tudi po Zwittrovem prepričanju nesporen zgodovinski pomen. Toda ključnega pomena za širitev narodne zavesti in uveljavitev slovenskih narodnih prizadevanj je bil prehod »iz literature v politiko«, ki se je začel leta 1848 in je z utrditvijo slovenskih narodnopolitičnih usmeritev dobil široke socialne temelje šele dve desetletji pozneje – v drugi polovici šestdesetih let. Obdobje 1848–1870 naj bi bilo v tem smislu po Zwittrovih ugotovitvah »prvo odločilno obdobje formiranja Slovencev kot naroda v političnem smislu«, to naj bi bilo hkrati obdobje nastajanja slovenskega meščanstva, pobuda v nacionalnih vprašanjih pa naj bi bila na strani svobodomiselnih in liberalnih sil. Za odločnejšo nacionalno politiko naj bi bila namreč bistvenega pomena preusmeritev od načela legitimizma, tj. kot pravi Zwitter »naziranja, ki brani obstoječo in tradicionalno oblast, za katero se celo trdi, da je božjega izvora« k »narodnostnemu načelu, tj. k ideji narodnosti kot politični enoti, ki sama odloča o svoji usodi«. Ta premik pa je bil nedvomno lažji za svobodomislece in liberalce, kot za konservativce ali za katoliško, nesporno slovensko opredeljeno duhovščino, ki se – kot Slomšek – ni mogla nikoli otresti dediščine legitimizma. Zwitter je v razpravi o Slovenskem političnem prerodu 19. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike še ugotavljal, da so postali rezultati dobe, ki se je začela leta 1848 na Slovenskem, trajni šele v začetku osemdesetih let 19. stoletja, oblike, v katerih se je »narodno gibanje manifestiralo... pa niso bile tako radikalne« kakor pri narodih, pri katerih je že obstajalo gibanje za politično osamosvojitve, čeprav metode narodnega boja zlasti po letu 1866 tudi pri Slovencih niso bile samo »blage«. Kar zadeva slovenske narodne cilje, tj. zahteve po avtonomni Zedinjeni Sloveniji in pozneje po južnoslovanski enoti v okviru Avstrije, v praktični politiki pa predvsem boj za pravice in enakopravnost slovenskega jezika naj bi se nato desetletja nič bistvenega ne spremenilo, »vse do novega prelomnega obdobja med prvo svetovno vojno«, ko so v slovenskem narodnem gibanju prodrle težnje po »razbitju Avstroogrske« in oblikovanju »samostojne jugoslovanske države.«¹⁸

Zwittrove ocene Habsburške monarhije so bile pri tem odklonilne, saj naj bi Slovenci – kot je zapisal v razpravi Slovenci in Habsburška monarhija – največ, kar so od Avstrije dobili, dobili v času Taaffejeve dobe v osemdesetih letih 19. stoletja, ko je bila Kranjska razglašena za večinsko slovensko deželo.¹⁹ Tudi Zwitter je sicer menil, da samo z legitimizmom vojske, uradništva, plemstva in cerkve, ki je bil v ustavni dobi poleg vsega »že v dekadenci« ni mogoče »pojasniti dolgotrajnega obstoja monarhije« in je bil za njeno dolgotrajno življenje potreben tudi določen konsenz njenih narodov. Toda v isti sapi je ugotavljal, da je bila Nemcem in Madžarom monarhija predvsem sredstvo za doseg lastnih nacionalnih ciljev, v očeh drugih narodov pa je bila manjše zlo kot nevarnosti, ki bi jih lahko prinesel njen razpad. Čehi in Slovenci so se pač bali Velike Nemčije, Poljaki in Romuni carske Rusije, »Jugoslovani jadranskih dežel« pa italijanskega iredentizma. Monarhija je imela od leta 1848 po Zwittru tudi možnost, da bi se preoblikovala v federacijo narodov, toda ta »demokratska ideja« bi povzročila zaradi velikih razlik med habsburškimi narodi številne probleme, hkrati pa to ni bila nikoli »ideja tistih, ki so bili na oblasti«. Ko se je razplamtela svetovna vojna in je bilo notranjega konsenza konec, je bil zato propad monarhije neizbežen.

Profesor Zwitter je rad poudarjal, da mora zgodovinar pri raziskovanju preteklih pojavov in procesov najprej ugotavljati dejstva, ne pa že kar vnaprej zgodovinskemu razvoju »dajati lekcije, kakšen bi moral biti«. Zgodovine pač ni mogoče rekonstruirati brez podatka, zgodovinsko dejstvo in podatek pa sta osnova vsake interpretacije. Sam se je tega načela zvesto držal, hkrati pa je svoje interpretacije razširil s spoznanji sociologije in družboslovja. To mu je na eni

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Fran Zwitter, Slovenci in Habsburška monarhija, v: Zgodovinski časopis 21 (1967) str. 159–188. Ponatis v Zwitter, O slovenskem narodnem vprašanju (kot v op. 6) str. 5–25.

*Praznovanje šestdesetletnice
Frana Zwittera v hotelu Slon
v Ljubljani (1965).*

strani omogočilo, da je kritično problematiziral enostranske politične in kulturno-zgodovinske razlage slovenskega narodnega preroda in jih izvirno poglobil s socialnozgodovinsko analizo, na drugi strani pa, da je prav tako izvirno umestil slovensko nacionalno izkušnjo v širši evropski okvir in odmevno posegel v razpravo o nacionalnih odnosih v Habsburški monarhiji. Zwitter je nedvoumno ugotavljal, da so narodi zgodovinski in družbeni pojav in torej niso od zmeraj in niso »večni«, zato si jih v moderni podobi ni mogoče zamišljati v obdobju pred razpadom stanovske družbe »starega reda«. Toda hkrati je bil v nasprotju z nekaterimi modernimi avtorji, kot so Breuilly, Hobsbawm in Anderson, ki narode razglašajo za namišljene ideološke konstrukte nacionalnih elit, prepričan, da so narodi bili in so realne in stvarne skupnosti, ki kljub temu, da se oblikujejo šele s pomočjo meščanskih in intelektualnih elit, ne nastajajo ex nihilo – iz nič, temveč na osnovi starejših jezikovnih in kulturnih tradicij. Če bi poskušali Zwitterovo razumevanje naroda umestiti v sodobne teoretske razprave, bi lahko rekli, da je bil po svojih predstavah še najbližje vplivnemu britanskemu zgodovinarju Antonyju Smithu, do mere pa tudi nekaterim stališčem Ernesta Gellnerja, ki je posebej poudarjal pomen meščanstva in inteligence pri nastanku modernih narodov. Profesor Zwitter je s svojimi pogledi na slovensko narodno oblikovanje in s svojim prizadevanjem po umestitvi slovenske narodne izkušnje v širši srednjeevropski in evropski kontekst sicer vplival na generacijske sodobnike in mlajše kolege, z obžalovanjem pa lahko ugotavljamo, da sta socialno in primerjalno zgodovinski pristop, za katera se je zavzemal, mnogo manj prisotna v sodobnem raziskovanju nacionalno zgodovinskih vprašanj in tematik.

Profesor Zwitter je bil pri svojem znanstvenem delu zelo natančen in ni ničesar prepuščal improvizaciji. Njegove razprave so bile napisane v strnjem, eksaktnem jeziku, zato jih praviloma ni bilo mogoče krajšati. Med razpravami, ki jih je objavil v šestdesetih in sedemdesetih letih, kaže posebej omeniti njegovo natančno analizo razvoja višjega šolstva na Slovenskem do leta 1918 v zborniku ob petdesetletnici ljubljanske univerze leta 1969, njegov prikaz »zloma avstromarksizma pri Slovencih« v času majniškega gibanja leta 1918, objavljen v Zgodovinskem časopisu leta 1972 in njegov polemično zasnovano predavanje o vzrokih in posledicah avstrijsko-ogrskega sporazuma, ki je naletelo na živ odziv tudi med avstrijskimi, češkimi in madžarskimi zgodovinarji.²⁰ Ugled med jugoslovanskimi kolegi si je utrdil že s sodelovanjem pri oblikovanju Zgodovine narodov Jugoslavije, v katero je med drugim prispeval poglavje o zgodovini Slovencev od srede 17. do konca 18. stoletja, ki je bilo prvi sintetični oris razvoja na Slovenskem v tem obdobju. Med jugoslovanski zgodovinarji pa se je uveljavil tudi kot dober poznavalec srbske in hrvaške zgodovine 18. in 19. stoletja in eden redkih slovenskih zgodovinarjev, ki je s svojim raziskovanjem in znanstvenimi obravnavami segel na področje hrvaške in srbske nacionalno-zgodovinske problematike.²¹ Podobno zavzet kot za raziskovalno je bil tudi za pedagoško delo. Po njegovem mnenju je bilo delo s študenti prva in najpomembnejša naloga učitelja na univerzi. Občo zgodovino je predaval v širokem razponu od 16. do 20. stoletja, svoje seminarje in predavanja pa zasnoval kot sintetičen in problemsko bogat oris političnih, socialnih in gospodarskih tokov v preteklih časih in okoljih. Pri tem je vztrajno poudarjal pomen zgodovinskih primerjav, ki so po njegovem mnenju edine omogočale razumevanje zgodovinskih procesov in problemov v kompleksnejši, z enostransko zagledanostjo v lastno narodno zgodovino neobremenjeni luči.

Z aktivno politiko se ni ukvarjal – tudi njegov prispevek k diplomatskemu boju za slovenske meje je imel v prvi vrsti strokovno-znanstven značaj. Naloga zgodovinarja in izobraženca naj bi po njegovem prepričanju ne bila pisanje ne takšnih, ne drugačnih »hagiografij«, kot je zapisal. Naloga resnega znanstvenika in intelektualca pa je bila strokovna kritika. Kot univerzitetni profesor se je tako odkrito postavljal po robu radikalnim univerzitetnim reformam v petdesetih in šestdesetih letih, hkrati pa je v odnosu do politike ohranjal kritično razdaljo. Leta 1959 je skupaj z Bogom Grafenauerjem nasprotoval politični odstranitvi profesorja Antona Slodnjaka s Filozofske fakultete, kar ga je pripeljalo v oster spor z nekaterimi kolegi, ki so Slodnjakovo odstranitev podprli.²² O slovenskih politikih in njihovem odnosu do univerze je imel slabo mnenje in je menil, da jim je povsem vseeno, »kaj je z univerzo«, saj je njihova »vodilna ideja oblast«.²³ Po ustni anekdoti naj bi tako še v prvi polovici osemdesetih let, ko je bil vršilec dolžnosti predsednika Slovenske Maticе, zavrnil povabilo visokega slovenskega političnega funkcionarja, naj skupaj z drugimi slovenskimi izobraženci podpre slovenske komuniste v konfliktih z Beogradom, z besedami: »Na to povabilo čakamo že od leta 1945. Zdaj pa je že malo pozno«. Vseeno se profesor Zwitter kljub nezaupanju do politike ni izogibal odgovornim upravnim in organizacijskim nalogam. V letih 1952–1954 je bil rektor – zadnji rektor s Filozofske fakultete vse do danes – ljubljanske univerze, dolga leta je bil predstojnik Oddelka

²⁰ Fran Zwitter, Vzroki in posledice avstrijsko-ogrskega sporazuma, v: Zgodovinski časopis 22 (1968) str. 1–24.

²¹ V tej zvezi kaže posebej omeniti njegovi polemični razpravi o Jugoslovanskem kongresu v Ljubljani v Zgodovinskem časopisu 16 (1962) str. 145–170 in 18 (1964) str. 245–250 ter njegovo razpravo o francoskih revolucionarnih idejah v zahodnih južnoslovanskih deželah v času francoske revolucije in Napoleona, ki je še danes eno temeljnih del za to vprašanje (Zbornik Jugoslovanske zemlje i Rusija za vreme prvog srbskog ustanka 1804–1813 (Beograd 1983) str. 65–88).

²² Ob koncu petdesetih let naj bi mu – po lastnem pričevanju – celo grozili, da bo moral univerzo, če bo še naprej nasprotoval kadrovske politiki na Filozofski fakulteti, zapustiti tudi sam. Gl. Jože Udovič, Zbrano delo 5 (Maribor 2005) str. 396.

²³ Udovič, Zbrano delo (kot v op. 22) str. 295.

*Fran Zwitter na odkritju spomenika
Milku Kosu v Novi Gorici 12. 12.
1982.*

za zgodovino, predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo, predsednik Jugoslovanskega nacionalnega komiteja za historične vede, ravnatelj Zgodovinskega inštituta Milka Kosa in podpredsednik ter vršilec dolžnosti predsednika Slovenske matice. S posebno vnetostjo se je posvečal vprašanju arhivov in arhivskega gradiva in se aktivno vključil v prizadevanja po vrnitvi slovenskega in jugoslovanskega arhivskega gradiva iz Avstrije. Za svoje strokovno, znanstveno in organizacijsko delo je dobil visoka državna in republiška priznanja in nagrade, bil je član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, dopisni član Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti, zaslužni profesor filozofske fakultete in častni doktor ljubljanske univerze.

Toda profesor Zwitter vsem, ki smo ga poznali in, ki smo imeli to srečo, da smo pri njem študirali ali celo z njim sodelovali, nikakor ne bo ostal v spominu le zaradi svojih znanstvenih in intelektualnih odlik, zaradi svoje požrtvovalne učiteljske vne, številnih mentorskih in organizacijskih pobud ter svojega nesporno iskrivega humorja. V spominu nam vsem ostaja predvsem kot izrazito pokončna, samostojna, odprta, a v isti sapi kritična osebnost, ki je niso zanašali trenutni, konjunkturni politični tokovi. Njegova odločitev, da po kapitulaciji Italije ne prebегne v Švico, temveč se vrne v domovino, da bi delil usodo s sorojaki in hkrati daljnosežno spoznanje, da se mora ljudstvo, ki se z orožjem bori za svobodo že v času svojega boja trezno oskrbeti z dokumentacijo o svojem boju in njegovih ciljih, razkrivata izjemen lik človeka, ki je svojo pripadnost narodu organsko povezal z življenjskim poklicem, ki si ga je izbral, ter pri tem ostal trdno zvest tako svojim opredelitvam kot poklicni opredelitvi. Kritična, svobodna, avtonomna misel je bila v očeh profesorja Zwittra ne le ena nepogrešljivih lastnosti pravega izobraženca, temveč tudi njegova obveza in dolžnost. V tem smislu je vedno znova poudarjal, da je treba v trenutkih krize stisniti zobe in nadaljevati z delom – odgovorno, samokritično,

v iskanju kar se da objektivne, na stvarna dejstva in njihovo genezo oprte podobe pretekle in živete stvarnosti, saj lahko le tisto, kar je »kvalitetno« preživi kritične prelome in odpira pot v izbiri plodnejših ustvarjalnih alternativ. To načelo je tudi sam sledil vse svoje življenje.

Summary

The Life and Work of Professor Fran Zwitter (1905 – 1988)

Peter Vodopivec

After completing his studies in Ljubljana, Vienna, and Paris in the second half of the 1930's Fran Zwitter started his academic career at Ljubljana University. Interested primarily in modern history, he was one of the first to stress the importance that methodological approaches regularly applied in sociology and economic disciplines have for historiography. Focusing on modern European and Slovene history, his lectures and teachings in the historic seminar commenced a new era in the study of history in Ljubljana. Zwitter had always been interested in social and national historic issues. He had been writing comments on current political events, critically evaluating activities and policy of traditional political parties of that period, since before the Second World War. Firmly convinced that »of all ideologies Slovenes had only democracy to thank for a certain degree of justice, protection, and hope for a better future,« he had always maintained a critical distance both from the political left and from the communist option. During the Second World War he was confined in Italy from which he literally walked after its capitulation in 1943 to join the partisan movement. Certain that only active fight against the occupiers could give an assurance of equitable negotiations of final borders after the war, he was in charge of the resistance Scientific Institute and in 1945 became a member of the diplomatic negotiation group for Slovene and west Yugoslav borders. In 1947 he resumed his faculty position at the Department of history. He taught general history since the 18th century and, for some time, history from the 16th century to World War One. His particular areas of scientific interest were historical issues in the Hapsburg Monarchy, Slovene history from the second half of the 18th to the beginning of the 20th centuries, and the Yugoslav movement. He believed that national issues should be investigated by means of the comparative-historic method. Simultaneously he stressed that the developmental dynamics of national movements in Central and in East Europe are the result not only of differences in national tradition and historic background of each nation, but also in the social structure of its social elite well as its population in general.

Zwitter's scientific doctrine had always been that instead of lecturing which course a particular development in history »should have taken«, a historian should always establish facts first. It was his belief that nations have always been factual historic communities rather than intellectual and cultural constructs. Nations do not appear out of thin air, but have been founded on old linguistic and cultural traditions. While he had always maintained a sober distance from politics and communism Fran Zwitter was recognized by his Yugoslav colleagues as an undisputable expert on Yugoslav history.

Peter Štih

Zwitter in slovenska srednjeveška zgodovina

UDK 001.891:949.712"653":929 Zwitter

Peter ŠTIIH, dr., red. univ. prof., Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, peter.stih@guest.arnes.si

Zwitter in slovenska srednjeveška zgodovina

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, str. 19–25, cit. 21 1.02 Pregledni znanstveni članek; jezik: Sn. (Sn., En.)

Ključne besede: Fran Zwitter, srednji vek, mesta in meščanstvo

Čeprav se je Fran Zwitter v prvi vrsti ukvarjal z novejšimi obdobji, je v slovenskem zgodovinopisju zapustil pomembno sled tudi na področju medievistike, kjer je proučeval zgodovino mest in meščanstva. V tem okviru po pomenu in obsegu izstopa njegova monografija *Starejša kranjska mesta in meščanstvo* s katero je leta 1929 tudi doktoriral. Na to temo je kasneje napisal še nekaj pomembnih razprav, ki jih odlikuje zlasti širok primerjalni okvir.

Avtorski izvleček

UDC 001.891:949.712"653":929 Zwitter

Peter ŠTIIH, PhD, Full Professor, Faculty of Arts of University of Ljubljana, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana,

peter.stih@guest.arnes.si

Zwitter and Slovene Medieval History

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, pp. 19–25, 21 notes

Language: Sn. (Sn., En.)

Key words: Fran Zwitter, the Middle Ages, towns and their middle classes

Even though Fran Zwitter was primarily interested in modern history he wrote several important articles on medieval Slovenia and especially on the history of its towns and their middle classes. Particularly significant is his extensive doctoral thesis *Starejša kranjska mesta in meščanstvo* (Older Carniolan Towns and Their Middle Classes) that was published in monograph form in 1929. It was later followed by several other important works, all of which apply a comprehensive comparative approach.

Author's Abstract

Ko se ob stoletnici rojstva spominjamo Frana Zwittra, nedvomno enega najpomembnejših slovenskih zgodovinarjev 20. stoletja, se ga zavedamo predvsem kot historika novejših obdobj. Kot raziskovalca nacionalne problematike v širšem evropskem in habsburškem ter ožjem slovenskem kontekstu, kot zgodovinarja, ki je v slovensko zgodovinopisje vpeljal statistične metode in mu kot prvi približal delo francoskih analistov; kot raziskovalca ilirskih provinc in idejnih gibanj od 18. do 20. stoletja, ki nam je med drugim odkril tudi pomen Linharta za koncept slovenske nacionalne zgodovine in še bi lahko naštevali.¹ Precej manj pa nam je Zwitter ostal v zavesti kot zgodovinar, ki se je ukvarjal tudi s slovenskim srednjim vekom. Po eni strani razumljivo in upravičeno, saj mu je bil novi vek glavno delovno področje, na katerem je dosegel tudi svoje najpomembnejše znanstvene rezultate, po drugi strani pa tudi neupravičeno, saj je tudi na področju slovenskega srednjega veka napisal nekaj del, ki so bila ob času svojega nastanka izrazito pomembna za tedaj precej bolj skromno slovensko medievistiko in po katerih zgodovinar srednjega veka še danes s pridom posega. Ta dela so se tako rekoč v celoti nanašala na problematiko srednjeveških mest in meščanstva na Slovenskem in o njih želim v naslednjih vrsticah na kratko spregovoriti.

¹ Gl. uvodni članek Petra Vodopivca v tem zborniku in isti, Fran Zwitter, v: *Enciklopedija Slovenije* 15 (Ljubljana, 2001) str. 278–279 (z vsemi bibliografskimi podatki).

V katero smer bi se obrnila Zwitterova znanstvena pot brez dveletnega študijskega izpopolnjevanja v Parizu v letih 1931 in 1932 je vprašanje, na katerega danes ni mogoče odgovoriti z nobeno gotovostjo in je nenazadnje tudi nepomembno. A vendar je dejstvo, da je Zwitter svojo znanstveno pot, katere začetki segajo v čas pred »pariškim obdobjem«, začel kot medievalist in da je njegova prva samostojna znanstvena razprava obravnavala problematiko iz slovenske srednjeveške zgodovine. V tem, še vedno pionirskem obdobju prve slovenske univerze in v enaki meri tudi njenega historičnega seminarja, je bil študij zgodovine v Ljubljani usmerjen praktično izključno v srednji vek in to je bil nemara glavni razlog, da je Zwitter svojo prvo razpravo napisal iz srednjeveške problematike. To je bilo delo o starejših kranjskih mestih in meščanstvu, ki je kot samostojna monografija izšlo leta 1929 v obsegu 77 strani in je nastalo kot doktorska disertacija na takratni Univerzi kralja Aleksandra I. v Ljubljani.² Zrelost in kvaliteta študije, v kateri je kot prvi sistematično in strogo po kritično pretresenih virih obravnaval kranjska mesta in trge ter njim pripadajoči sloj meščanstva s pravnega, političnega in gospodarskega vidika, ne dajeta slutiti, da je imel Zwitter ob njeni objavi komaj 24 let. Disertacija je nastala pod glavnim mentorstvom Milka Kosa, katerega tozadevno pomoč in požrtvovalnost je Zwitter izpostavil še mnogo let kasneje,³ med tistimi, ki so mu pomagali pri nastajanju dela pa je bil tudi znani profesor dunajske univerze Alfons Dopsch, ki ga je Zwitter poslušal v času svojega študija na Dunaju v letih 1926–1928. Za Zwitterov prostop k problematiki to gotovo ni bilo brez pomena, saj je preko svojih dveh profesorjev, pa tudi nasploh preko slovenskega zgodovinarstva, ki je bilo tradicionalno orientirano proti severu, konceptualno v svoji disertaciji sledil obravnavi, kot je bila tedaj značilna za avstrijsko oz. nemško zgodovinarstvo in ki je v razliko od sociološkega pristopa, ki ga je Zwitter privzel v Franciji, bolj poudarjalo pravno-zgodovinske momente. V tem oziru so nekatere njegove kasnejše razprave o srednjeveških mestih na Slovenskem zastavljene problemsko precej širše kot njegova disertacija in vpliv, ki ga je na ta premik imela francoska šola, zelo dobro ponazarja Henri Pirenne, sicer belgijski zgodovinar, na katerega (najprej v angleščini (1925) in nato) v francoščini napisano danes klasično delo o srednjeveških mestih iz leta 1927, se je Zwitter kasneje večkrat skliceval in napisal zanj ob slovenskem prevodu 1956 tudi spremno besedo.⁴

Čeprav se je po povratku iz Pariza težišče Zwitterovega dela začelo obračati v druge smeri, se je k problematiki srednjeveških mest na Slovenskem vračal znova in znova. Prvič temeljiteje leta 1937, ko je v tedanjem Jugoslovenskem istorijskem časopisu objavil razpravo z naslovom *Problemi zgodovine slovenskih mest*.⁵ V njej je načel vprašanje, iz katerih korenin so nastajala srednjeveška mesta pri nas in ali so bile prve naselbine s pravico trga tudi že meščanske naselbine v socialnem smislu. Bogo Grafenauer je ob Zwitterovi šestdesetletnici zanj zapisal, da je problematika v njej »postavljena bistveno širše, kakor je bila v disertaciji, in je bila očitno oplojena z vsemi diskusijami, metodami in koncepcijami, ki so se pojavile v prvih treh desetletjih [20. stoletja, op. P. Š.] na tem področju v svetovni, zlasti francoski historiografiji.«⁶ V metodološkem oziru je Zwitter v tej razpravi ob naslonitvi na že omenjenega Pirenna poudaril nujnost primerjalnega pristopa in vseevropskega konteksta za reševanje problematike začetkov mest in meščanstva na Slovenskem in vse skupaj formuliral takole: »O malokaterem vprašanju slovenske zgodovine so mnenja raziskovalcev tako različna in obenem tako nejasna kakor o

² Fran Zwitter, *Starejša kranjska mesta in meščanstvo* (Ljubljana 1929) 77 str.

³ Fran Zwitter, *K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh*, v: *Zgodovinski časopis* 6–7 (1952–1953) str. 218.

⁴ Henri Pirenne, *Medieval Cities. Their Origins and the Revival of Trade* (Princeton 1925); isti, *Les villes du Moyen Age* (Bruxelles 1927); isti, *Srednjeveška mesta* (Ljubljana 1956) [objavljeno skupaj z delom istega avtorja *Gospodarska in socialna zgodovina srednjeveške Evrope*].

⁵ Fran Zwitter, *Problemi zgodovine slovenskih mest*, v: *Jugoslovenski istorijski časopis* 3 (1937) str. 236–247.

⁶ Bogo Grafenauer, *Ob šestdesetletnici Frana Zwitterja*, v: *Zgodovinski časopis* 19–20 (1965–1966) str. 11.

STAREJŠA KRANJSKA MESTA IN MEŠČANSTVO

INAVGURALNA DISERTACIJA

SPISAL

FRAN ZWITTER

Starejša kranjska mesta in meščanstvo – Zwitterova doktorska disertacija, obranjena na Univerzi kralja Aleksandra I. v Ljubljani in hkrati njegova prva monografija, objavljena 1929.

V LJUBLJANI 1929

S PODPORO KOMISARJA OBLASTNE SAMOUPRAVE LJUBLJANSKE
OBLASTI ZALOŽILA LEONOVA DRUŽBA

postanku srednjeveških mest in meščanstva. Res je sicer, da je to vprašanje tudi drugod med najbolj kompliciranimi historičnimi problemi. Prav tako je res, da je treba iskati odgovora na vprašanje o postanku mest predvsem pri najstarejših mestih v Evropi in ne pri slovenskih mestih, ki so nastala mnogo kasneje. H. Pirenne poudarja pravilno, da delajo historiki, ki hočejo rešiti to vprašanje na podlagi študija nemških prekorenskih mest, isto metodično napako kakor če bi študirali postanek fevdalizma na podlagi uredb Jeruzalemskega kraljestva. Naša mesta so pa nastala še kasneje in sicer v času, ko so bile glavne poteze meščanstva drugod že izoblikovane. Kljub temu so pa naši historiki dolžni, da upoštevajo rezultate, do katerih so prišli drugod, in da z njihovo kritično aplikacijo pravilno interpretirajo skromne vire, ki so na razpolago za slovenske kraje.⁷

K vprašanjem, ki jih je načel v tej razpravi, se je Zwitter v veliki meri vrnil leta 1952, ko je za obsežen Kosov zbornik – dvojni letnik Zgodovinskega časopisa – napisal razpravo o predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh.⁸ V njej si je zadal za nalogo, kot sam pravi, »rešiti v luči splošnih teorij o nastanku srednjeveških mest in meščanstva nekatera vprašanja iz predzgodovine mest«, medtem ko je pojav meščanstva in meščanskih naselbin nameraval obravnavati v posebni razpravi,⁹ ki pa je nato ni nikoli napisal. Delo je tako na

⁷ Zwitter, Problemi (kot v op. 5) str. 239.

⁸ Zwitter, K predzgodovini (kot v op. 3) str. 218–245.

⁹ Zwitter, K predzgodovini (kot v op. 3) str. 244.

nek način ostalo nedokončano, čeprav tvori razprava v Kosovem zborniku zaključeno celoto. Glavna poanta te Zwittrove študije je, da kraj, ki ima, oziroma dobi podeljeno tržno (sejemsko) pravico, zaradi tega še ne more veljati za meščansko naselbino, bodisi trg ali mesto, ki ga v prvi vrsti opredeljujejo meščani, kot posebna socialna in pravna skupina. Ne torej pravica do trgovanja ampak meščani šele konstituirajo meščansko naselbino. Eden od rezultatov te njegove razprave, ki je seveda podpiral njegovo osnovno tezo, je bil tudi ta, da pomeni *civitas* v virih pred 12. stoletjem (seveda le v notranjosti, ne pa v Primorju) zgolj razvaline rimskega mesta ali pa srednjeveški utrjeni kraj (grad), nikakor pa ni z njim mišljeno mesto oziroma meščanska naselbina. Ko je dvajset let kasneje Vasilij Melik, ki sodi tako kot Zwitter med tiste ne ravno številne zgodovinarje novejših obdobji pri nas, ki so se uspešno spopadali tudi s srednjeveško problematiko, proučeval semantični razvoj in spremembe pojma *civitas* v srednjem veku, je Zwittrove ugotovitve lahko potrdil in hkrati o njegovi tozadevni razpravi zapisal, da »je še danes najbolj temeljita študija o tej problematiki.«¹⁰

Nekako v istem času, ko je pripravljaj razpravo za Kosov zbornik, je Zwitter za prvo knjigo Zgodovine narodov Jugoslavije, ki je prav tako izšla leta 1953 v slovenski, hrvaški in srbski izdaji istočasno, napisal besedilo, v katerem je predstavil zgodovino mest in meščanstva v srednjem veku na Slovenskem. V približno dobrih petnajst tiskanih straneh dolgem tekstu, v katerega je seveda vključil tudi rezultate svojih raziskav, vključno s tistimi iz razprave o predzgodovini mest na starokarantanskih tleh, je na, v slovenskem zgodovinopisju do tedaj še ne doseženem nivoju, v nadvse pregledni obliki podal sliko razvoja, ki je šel od oživitve obrti in trgovine, preko nastanka prvi naselbin s pravico trga do nastanka pravih mest in meščanstva, kjer je precej obširno izpostavil njihov gospodarski in pravni položaj.¹¹ Evidentno je, da je Zwitter v tistem času veljal za najboljšega poznavalca problematike srednjeveških mest na Slovenskem, pa čeprav sta takrat ob njemu delala na ljubljanski Filozofski fakulteti dva habilitirana medievista, Milko Kos in Bogo Grafenauer, ki sta oba imela takrat za seboj tudi že vsak svojo monografsko sintezo slovenske srednjeveške zgodovine. Drugače si pač ni mogoče razlagati dejstva, da je prevzel Zwitter tako pisanje poglavja o slovenskih srednjeveških mestih in meščanstvu za že omenjeno Zgodovino narodov Jugoslavije, ki jo je dolgo časa spremljala reputacija paradnega konja takratnega jugoslovanskega zgodovinopisja, kot tudi vsebinsko enakega, čeprav po obsegu krajšega gesla za tretji zvezek Enciklopedije Jugoslavije, ki je izšel leta 1958.¹²

Poleg teh širših, tako problemsko, kot sintetično zastavljenih del, pa je Zwitter svojo pozornost namenil tudi zgodovini nekaterih posameznih mest. Nekaterih, kot sta Kranj in Idrija, se je dotaknil bolj bežno v knjižnih ocenah njunih monografij,¹³ drugim, kot sta Ljubljana in Novo mesto, na katera je bil tudi osebno navezan, pa je namenil precej večjo pozornost. To velja zlasti za Ljubljano, katere najstarejšo zgodovino je posebej obravnaval že leta 1930. Takrat je v Geografskem vestniku objavil razpravo o razvoju ljubljanskega mestnega teritorija,¹⁴ kjer je obravnaval vprašanje geneze srednjeveške Ljubljane, ki je, kot je dobro znano, bila sestavljena iz t.i. Mesta oziroma Mestnega trga, Starega trga in Novega trga in pri čemer

¹⁰ Vasilij Melik, Mesto (*civitas*) na Slovenskem, v: Zgodovinski časopis 26 (1972) str. 299.

¹¹ Zgodovina narodov Jugoslavije 1 (Ljubljana 1953) str. 715–729.

¹² Fran Zwitter, Gradovi u Sloveniji od XII st., v: Enciklopedija Jugoslavije 3 (Zagreb 1958) str. 554–557.

¹³ Fran Zwitter [ocena del]: Mihael Arko, Zgodovina Idrije, v: Jugoslovanski istorijski časopis 1 (1935) str. 34–38; Jospi Žontar, Zgodovina mesta Kranja, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 34 (1939) str. 110–112 (ocena istega dela tudi v: Sodobnost 8, 1939, str. 474.475).

¹⁴ Fran Zwitter, Razvoj ljubljanskega mestnega teritorija, v: Geografski vestnik 5–6 (1929–1930) str. 138–154. V isti številki Geografskega vestnika je Zwitter objavil še dva krajša zapisa, ki sta se tudi tikala zgodovine Ljubljane. Prvi, objavljen na str. 179–181 ima naslov Prebivalstvo Ljubljane po poklicu, drugi, objavljen na str. 182, pa Prometne smeri v stari Ljubljani.

je v zgodovinopisju dolgo časa potekala diskusija, kateri od teh treh delov je primarni. K tem vprašanjem se je še enkrat vrnil šestintrideset let kasneje v Hauptmannovem zborniku iz leta 1966, z razpravo o začetkih ljubljanske meščanske naselbine,¹⁵ ki je pomembna tudi zaradi dotedaj najbolj izčrpnega historiata raziskovanja ljubljanske srednjeveške zgodovine. Za Novo mesto pa je v zbornik, ki je izšel ob njegovi šeststoletnici, prispeval pregleden članek.¹⁶ Kakor je razvidno iz Zwittrove bibliografije, je bil ta članek zadnji, ki ga je napisal iz tematike slovenskih srednjeveških mest. Objavljen je bil leta 1969, natanko štirideset let po njegovi prvi razpravi s tega področja, disertaciji o starejših kranjskih mestih in meščanstvu.

Pomen, ki ga je je imelo zgoraj predstavljeno Zwittrovo delo za slovensko historiografijo lahko precej dobro izmerimo, če primerjamo stanje, kakršno je bilo pred njegovimi topoglednimi raziskavami in objavami, s tistim potem. Za izhodišče nam lahko dobro služi Zgodovina slovenskega naroda Josipa Grudna, ki je izhajala v letih 1910–1916.¹⁷ V tej, sicer v obliki »slik in povesti« koncipirani knjigi, je zgodovina srednjeveških mest prikazana precej shematično in nepopolno, nekoliko bolj zadovoljiv je le prikaz njihovega gospodarskega življenja; trgovine in obrti. Diferenciacije med razvojem v Primorju in v notranjosti ni, prav tako ni skoraj nič o meščanstvu, kot novem družbenem sloju srednjeveške družbe, njegovem pomenu in njegovi avtonomiji. Mestna uprava je prikazana zelo poenostavljeno, medtem ko o pravnem položaju mest, ki je bistven za razumevanje tako mestnega kot meščanskega življenja, ne izvemo pravzaprav nič. Tudi prva izdaja Kosove srednjeveške Zgodovine Slovencev iz leta 1933, v katero je avtor sicer že lahko vključil izsledke Zwittrove disertacije, je glede srednjeveških mest in meščanstva precej skromna.¹⁸ To sicer ne velja za prve omembe trgov in mest pri nas, ki jih je Kos predstavil zelo pedantno, ampak predvsem za socialnozgodovinski aspekt mestne zgodovine. Druga izdaja Kosove Zgodovine je izšla v precej predelani obliki dvaindvajset let kasneje, leta 1955.¹⁹ V vmesnem času sta izšli tudi obe glavni Zwittrovi problemski razpravi (1937, 1953), kot tudi njegova glavna sinteza (1953) s področja srednjeveške mestne zgodovine. Ugotovimo lahko, da je Kos Zwittrove rezultate recipiral na večih mestih. Tako glede nastanka mest pri nas ponavlja za Zwittrom, da kraji, ki so do 12. stoletja označeni kot *civitas*, še nimajo značaja mesta niti v gospodarskem niti v družbenem kontekstu, nadalje da trgi in mesta kot lokalna ali regionalna tržišča obstajajo mnogo prej, preden so postala tudi naselbine meščanov. Zwittrov vpliv je čutiti tudi v Kosovem poudarjanju, da so mesta s svojimi tipičnimi oblikami gospodarskega in pravnega življenja ter z meščani kot posebno družbeno skupino, predstavljala povsem drug svet kot agrarna okolica. Za ilustracijo povedanega ti primeri zadostujejo, čeprav bi pazljiva primerjava nedvomno pokazala še na kakšno paralelo, isto pa velja tudi za Grafenauerjevo drugo knjigo Zgodovine slovenskega naroda, kjer je Zwitter v poglavju o postanku mest in meščanstva celo neposredno apostrofirano.²⁰

Temo o Zwitteru in slovenski srednjeveški zgodovini oziroma zgodovinopisju tako lahko zaokrožimo z ugotovitvijo, da mu je šlo v tem kontekstu prav posebno mesto: po svoji osnovni usmeritvi ni bil medievist, a je kljub temu zapustil kar pomembno sled tudi v slovenski medievistiki. Ukvarjal se je samo z enim segmentom te zgodovine in iz njega je v štirideseth letih napisal pet, največ šest pomembnih tekstov, kar tudi ni bilo ravno pretirano veliko. Bolj pomembno je bilo, da je v primerjavi s takratnim stanjem v slovenski historiografiji iz Zwit-

¹⁵ Fran Zwitter, Začetki ljubljanske meščanske naselbine, v: Hauptmannov zbornik (Razprave SAZU I/5, Ljubljana 1966) str. 217–238.

¹⁶ Fran Zwitter, Ob šeststoletnici Novega mesta, v: Novo mesto 1365–1965 (Maribor–Novo mesto 1969) str. 5–11.

¹⁷ Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda (Celje 1910–1916) str. 398–417.

¹⁸ Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije (Ljubljana 1933) str. 198–206.

¹⁹ Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja (Ljubljana 1955) str. 228–242.

²⁰ Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 2 (Ljubljana 1965) str. 292.

trovih tekstov zavel nov duh razmišljanja in tudi nov pristop k obravnavani problematiki. Predvsem se vidi, da stvari ni samo poznal, ampak jih je tudi razumel in je zato videl, kje ležijo problemi; to je nenazadnje nekaj, kar je značilno za njegovo celotno delo in ne samo za srednjeveški segment. Podlaga vsemu temu je seveda bil natančen in poglobljen študij problematike, ki mu je omogočal razmišljati v širokem primerjalnem okviru, znotraj katerega je v ospredje postavljaj socialnozgodovinsko komponento problema in to hkrati kombiniral z odličnim poznavanjem domačega gradiva. Za prvi nastavek bi lahko rekli, da ga je črpal iz pariških, za drugega pa da je izhajal iz ljubljanskih in dunajskih študijskih korenin.

Čisto za konec se postavlja še vprašanje kako je s Zwittrovo dediščino danes, oziroma kakšno je danes stanje na področju raziskav srednjeveških mest in meščanstva pri nas. Tu kolikor toliko zanesljivega odgovora, zlasti če hočemo to zgodovinopisje primerjalno umestiti v nek širši, vsaj srednjeevropski kontekst, brez neke podrobnejše analize ni mogoče podati. Kolikor stvari poznam, so moji občutki glede doseženega stanja precej ambivalentni. Naj brez kakršnekoli želje po izčrpnosti samo navržem, da so na eni strani te raziskave v zadnjih desetletjih zaznamovali številni pomembni dosežki in odlični rezultati. Mednje štejem specialne izdaje virov za zgodovino mest in meščanstva, kot sta gradivi za zgodovino Ljubljane in Maribora ali pa objave ptujskih statotov in virov za zgodovino primorskih mest. Zlasti glede slednjih, s katerimi se starejša slovenska historiografija praktično ni ukvarjala, je bil narejen velik napredek. Dobili smo celo vrsto monografij ali zbornikov, ki se ukvarjajo z zgodovino posameznih slovenskih mest in trgov. Napisana so bila dela, od katerih nekatera zelo pomembna na žalost sploh še niso bila objavljena, ki niso lokalnozgodovinsko usmerjena, ampak skušajo probleme obravnavati v širših kontekstih. Vedenje o zgodovini posameznih meščanskih naselij, njihovemu gospodarskemu, družbenemu, pravnemu, urbanističnemu in še kakšnemu segmentu, se je nedvomno zelo povečalo. Avtorjev, ki so se ali se intenzivno ukvarjajo s temi problemi je od Zwittrovih in Kosovih časov bistveno več, več je tudi tem in problemov, ki se raziskujejo. Po drugi strani pa seveda lahko ugotavljamo, da še vedno nimamo neke monografske sinteze o zgodovini mest in meščanstva pri nas. Da kljub napredku raziskav še vedno precej manj vemo o primorskih mestih in njihovih specifikah, kot bi to bilo potrebno, da je še vedno veliko (preveč) takšnih prispevkov, ki se gibljejo zgolj v pozitivističnih gabaritih ali pa takšnih, ki jim manjka vsakršna kontekstualizacija obravnavane tematike itd. Na splošno menim, da so za raziskave zgodovine srednjeveških mest v slovenskem zgodovinopisju še vedno aktualne besede, ki jih je Zwitter zapisal že 1937 in s katerimi želim tudi zaključiti ta prispevek: »razvidno je, da je raziskovanje zgodovine slovenskih mest v zadnjih letih precej napredovalo. Kljub temu pa tudi sedanje stanje ni zadovoljivo. Nekatera vprašanja sploh niso bila formulirana, pri drugih pa razni avtorji ne upoštevajo že dognanih rezultatov in novih znanstvenih metod.«²¹

Summary

Zwitter and Slovene Medieval History

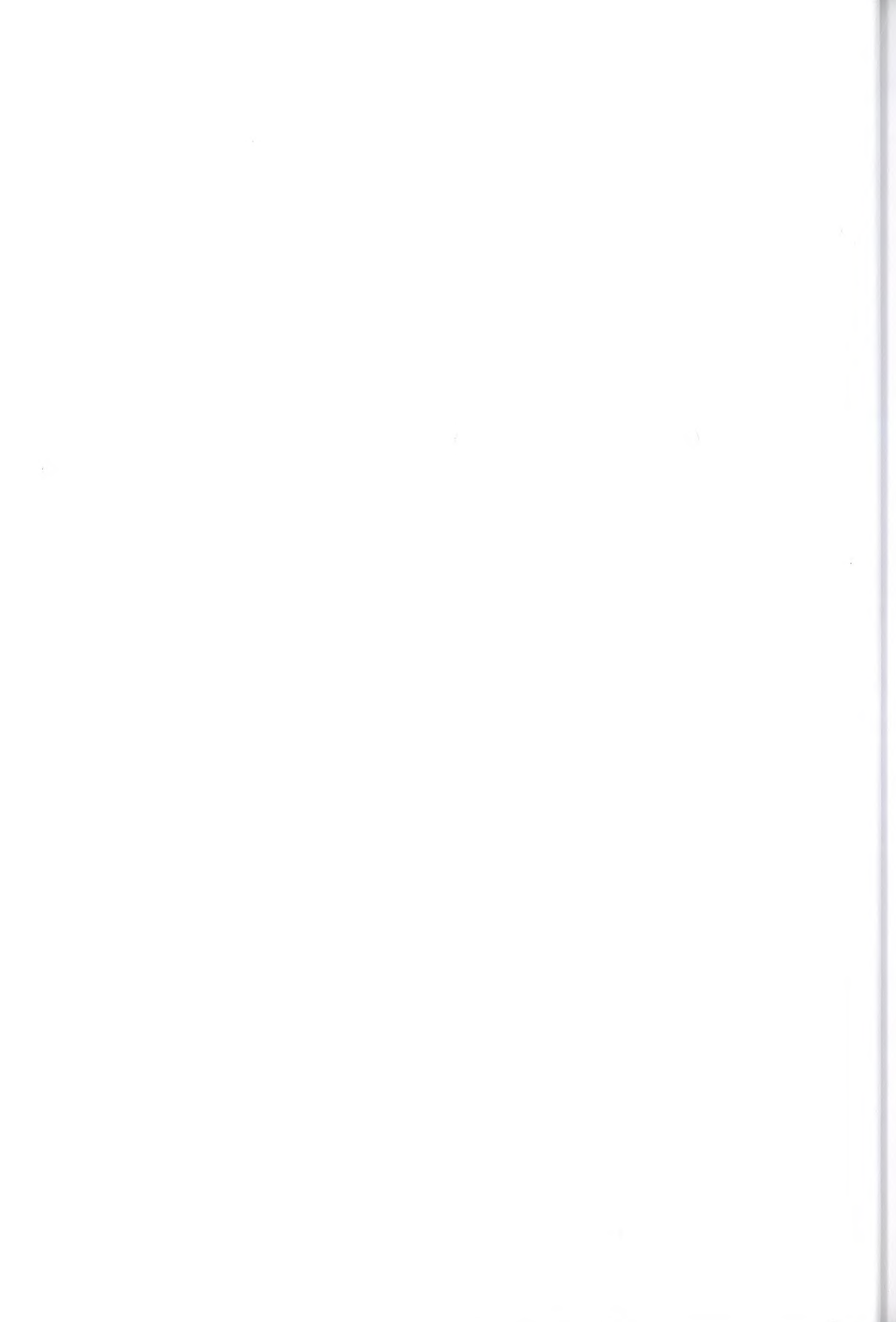
Peter Štih

While unquestionably one of the most prominent Slovene historians of the 20th century, Fran Zwitter is viewed primarily as a historian whose particular area of scientific research was recent history. Yet he was also interested in Slovene medieval history. Since he had dedicated most of his productive years to the modern era, a topic that produced his most important scientific findings, this attitude might be perfectly

²¹ Zwitter, Problemi (kot v op. 5) str. 239.

justifiable. And yet he had written his first monographic work on the subject of Slovene medieval history. The monograph, as well as his later works on this topic, was of primary importance at the time when this subject was still a relative novelty. Slovene medieval historians still find these texts, all of which deal with Slovene medieval towns and their middle-classes, illuminating and helpful. It is interesting that Fran Zwitter had commenced his scientific career as a medievalist. His first scientific publication, a monograph titled *Starejša kranjska mesta in meščanstvo* (Older Carniolan Towns and Their Middle Classes), was his doctoral thesis defended at the then University of King Alexander I in Ljubljana. The maturity and high quality of this text, the first to deal with the towns and boroughs of Carniola and their middle class inhabitants from political, legal, and economic aspects, do not reveal that its author was merely twenty-four when it was published in 1929. Upon his return from Paris, where he spent the years between 1930 and 1932 on advanced study, his scientific curiosity turned to other subjects. Yet he still returned to Slovene medieval towns at times, first in 1937 with his treatise *Problemi zgodovine slovenskih mest* (Historic Problems of Slovene Towns) that was published in *Jugoslovenski istorijski časopis*. Investigating the origin of Slovene medieval towns the treatise poses a question whether the first market settlements in the territory of present-day Slovenia had their own middle class or not. Zwitter returned to this question in 1952 when he wrote a text titled *K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantskih tleh* (Prehistory of Towns and Their Middle Classes in Old Carinthia) for *Kosov zbornik* (The Kos Miscellanea). He believed that a settlement that had received trading rights could not automatically be termed a market town or a town, for these are primarily defined by their middle-class population as a specific social and legal group. Mere trading rights therefore do not yet create a town. A year later, in 1953, Zwitter also wrote a text on the history of medieval Slovene towns and their population for the first book of *Zgodovina narodov Jugoslavije* (History of the Yugoslav Nations). The fifteen-page text, written very clearly and well above the usual Slovene historiographic standards of that time, analyzes the development from the revival of trade and commerce, first settlements with trading rights, and the beginnings of the first true towns with their middle classes whose economic and legal status was examined in considerable length. Despite the fact that at the time there were two habilitated professors lecturing on the same subject at the Faculty of Philosophy in Ljubljana, Fran Zwitter was obviously regarded as the best expert on Slovene medieval towns. This is probably why he had been chosen to write the text for the History of the Yugoslav Nations, which had been the pride of Yugoslav historiography at the time, and a similar, only condensed, entry for the third volume of the Encyclopedia of Yugoslavia that was printed in 1958. Besides these extensive synthetic works Zwitter also wrote about the history of individual Slovene towns. While some of them, for example Kranj and Idrija, had been merely touched upon in his reviews of monographs, Ljubljana and Novo mesto, with which he was intimately connected, were discussed in greater length.

It is undisputable that Fran Zwitter's importance for Slovene medieval history is considerable. Even though he was not really a medievalist he had left a significant imprint on Slovene medieval studies. It is true that he was primarily interested only in one of its segments, on which he had written only five, perhaps six important texts. What is far more significant, however, is that in comparison with the then situation in Slovene historiography his writings brought a fresh train of thought and a novel approach to this subject. It is clear that not only did he know this subject well but also that he had a good grasp of it and understood the problems connected with it. One of the reasons for Zwitter's deep understanding of the matter was clearly a thorough investigation of the subject. It enabled him to consider possible implications within a broader comparative context and always with an emphasis on sociohistoric aspects, combined with an excellent knowledge of domestic sources. It may be said that the roots of the former had taken hold in the period spent in Paris while the second stems from Fran Zwitter's study in Ljubljana and in Vienna.

Marta Verginella

Fran Zwitter in demografska zgodovina

UDK 314(091):929 Zwitter

Marta VERGINELLA, dr., izr. univ. prof., Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, marta.verginella@guest.arnes.si

Fran Zwitter in demografska zgodovina

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, str. 27–34, cit. 33

1.02 Pregledni znanstveni članek; jezik: Sn. (Sn., En.)

Ključne besede: Fran Zwitter, demografska zgodovina, prebivalstvo

Zwittrovo zanimanje za demografijo je bilo pionirskega značaja. Za njegovo dovtetnost do statistično socioloških prijemov je bil odločilen čas izpopoljevanja v Parizu. Na razvoj prebivalstva je gledal kot na pomemben zgodovinski proces, ki je v tesnem odnosu s socialno-gospodarskim razvojem in ga je treba včleniti »v celotno razvojno linijo slovenske zgodovine«. V delih *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni* in *Zgodovinski razvoj prebivalstva na Koroškem in njegove socialne osnove* je obravnaval prebivalstvo kot »zelo važen barometer celotnega družbenega razvoja«.

Avtorski izvleček

UDC 314(091):929 Zwitter

Marta VERGINELLA, PhD, Associate Professor, Faculty of Arts of University of Ljubljana, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, marta.verginella@guest.arnes.si

Fran Zwitter and Demographic History

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, pp. 27–34, 33 notes

Language: Sn. (Sn., En.)

Key words: Fran Zwitter, demographic history, population

Fran Zwitter, who was a pioneer of demographic history in Slovenia, had learned about statistical and sociological methods during his advanced study in Paris. He viewed population development as an important historic process closely intertwined with socio-economic development. It needed to be considered in relation with the »entire developmental course of Slovene history.« In his two texts, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni* (Population of Slovenia from the 18th Century to the Present) and *Zgodovinski razvoj prebivalstva na Koroškem in njegove socialne osnove* (Historic Development of Carinthian Population and Its Social Basis) he considered population a »very important indicator of the development of the entire society.«

Author's Abstract

Začetki sodobnih zanimanj za študij prebivalstva segajo v čas, ko je v Angliji Thomas Robert Malthus (1776–1834) z *Esejem o populacijskem načelu* (1789) po eni strani opozoril sodobnike na posledice rasti prebivalstva, po drugi pa prebivalstvo povezal z »apokalipso«, kot pikro pripominja francoski demograf in zgodovinar Hervé Le Bras v razpravi *Kri in gruda*.¹ Nekaj desetletij pozneje sta k razvoju demografskih študij bistveno prispevala Paul Vidal de Blache (1845–1918) v Franciji in Karl Bücher (1847–1930) v Nemčiji. Slednji je še posebej zaslužen za prehod od »univerzitetne statistike« k demografiji.

Toda o pravem zagonu demografsko-zgodovinske znanosti lahko govorimo šele sredi 20. stoletja, potem ko je leta 1946 francoski gospodarski zgodovinar Jean Meuvret (1901–1971) objavil v eni od prvih številki revije *Population* članek z naslovom *Les crises de subsistances et la démographie de la France d'Ancien Régime*. Njegova ugotovitev, da sta v družbi starega

¹ Hervé Le Bras, *Kri in gruda* (Ljubljana 2004).

reda vzponu cen žita sledila porast smrtnosti in padec rodnosti, je povečala zanimanje za raziskovanje gibanja cen in prebivalstva v posameznih francoskih regijah. Historična demografija je za mlajšo generacijo francoskih zgodovinarjev postala novo raziskovalno polje. V njej sta še posebej izstopala Philippe Ariès, ki je v *Histoire des populations françaises et de leurs attitudes devant la vie* (1948) zgodovino prebivalstva povezoval z zgodovino mentalitete, in Marcel Reinhard, ki je leta 1949 izdal pionirski pregled svetovnega prebivalstva *Histoire de la population mondiale de 1700 à 1948*. Da lahko demografija odločilno prispeva k prevetritvi zgodovinopisja, je s svojo zgodovinsko-demografsko študijo *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du quatorzième au dix-huitième siècle* (1954 in 1956) potrdil tudi Belgijec Roger Mols.²

Zgodovinsko-demografska zanimanja in raziskovanja so bila v francoskem analovskem krogu sočasna uveljavitvi kvantitativnega pristopa, ki je ščaskasno prevladal bodisi pri preučevanju gibanja cen, rojstev, porok in smrti, bodisi pri širšem raziskovanju zgodovine gospodarskih in socialnih procesov. K vse večjemu prepletu med historično demografijo, gospodarsko in socialno zgodovino³ je prispevala nenazadnje tudi sama serialna zgodovina (*histoire sérielle*), ki se je usmerila v sistematično preučevanje arhivskih virov, predvsem župnijskih, notarskih in katastrskih aktov.

Res je, da so bile župnijske matične knjige že pred drugo svetovno vojno predmet intenzivnega raziskovanja nemških antropologov. Vendar so se ti posvečali prvenstveno raziskovanju genealogije nemškega prebivalstva. Leta 1932 je izšlo delo *Volkstumkundliche Forschungen in deutschen Landgemeinden* antropologa Walterja Scheidta (1895–1976), ki je sistematično obdelal podatke iz župnijskih krstnih, poročnih in mrljskih knjig. Bolj kot demografski pojavi so ga zanimali biološka-rasna evolucija in izvor nemškega podeželskega prebivalstva. Zato so tudi bili v času vzpona nacizma za njegove izsledke bolj kot zgodovinarji zainteresirani nacionalsocialistični ideologi.⁴

Če Zwittrovo zanimanje za demografijo umestimo v pravkar nakazani okvir, ugotovimo, da je bilo pionirskega značaja. Za njegovo dovetnost do novih metodoloških prijemov je bil odločilen čas izpopoljevanja v Parizu (1930–1932). Takrat se je kot zgodovinar intenzivno soočil z najbolj inovativnimi geografskimi in sociološkimi študijami; navdušil se je za statistično-sociološko metodo in v njej odkril nepogrešljivo sredstvo za preučevanje gospodarske in socialne zgodovine. S teoretsko utemeljitvijo statističnega in sociološkega prijema, ki je bil primeren za raziskovanje množičnih pojavov in tipičnih stanj, je tudi poskrbel za prelom s klasičnim političnim zgodovinopisjem. Zwittrovo metodološko znanje je, kot ugotavlja Oto Luthar, pomenilo enega redkih trenutkov, »ko slovensko zgodovinopisje ni z veliko zamudo spremljalo metodološkega razvoja lastne vede...«.⁵

Fran Zwitter je zelo dobro poznal dela nemških statistikov, raziskovalni domet njihove upravne statistike in predvsem študije avstrijskih avtorjev, ki so poskušali preseči deskriptivno fazo demografskih pojavov. Nekateri med njimi so delovali »že pod vplivom »politične aritmetike«, ki je iskala matematične zakonitosti na posameznih področjih družbenega razvoja, ne da bi se seveda zavedala medsebojne povezanosti in historične relativnosti vseh družbenih pojavov.«⁶ V svojem prispevku k poglavju *Kolonizacija in populacija*, ki ga je za *Gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev* napisal skupaj s Pavletom Blaznikom, Bogom Grafenauerjem in Milkom Kosom, omenja začetke demografskih študij v habsburški monarhiji in še posebej prizadevanja Petra Kozlerja, »ki si je v času formuliranja programa Zedinjene Slovenije s

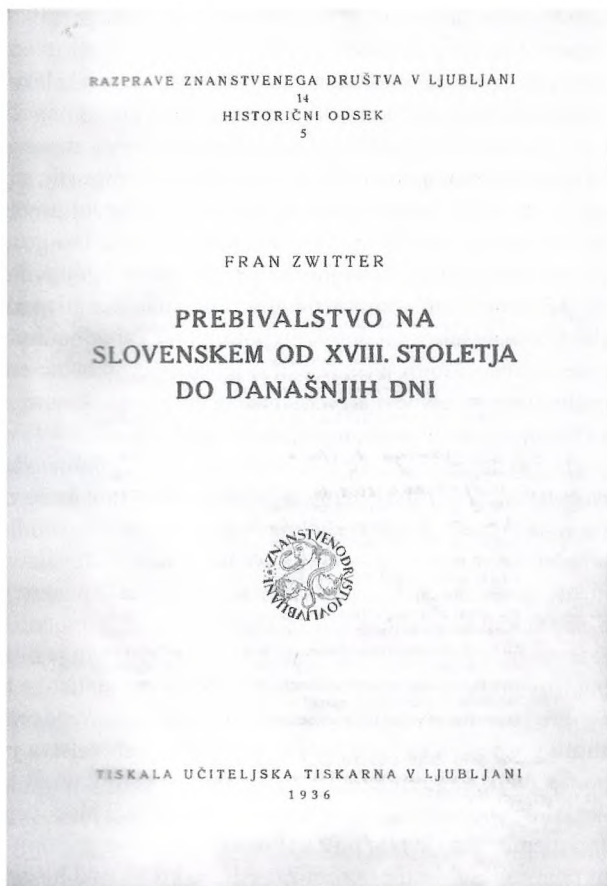
² Arthur E. Imhof, *Introduzione alla demografia storica* (Bologna 1981).

³ Peter Burke, *Revolucija v francoskem zgodovinopisju* (Ljubljana 1993) str. 65.

⁴ Imhof, *Introduzione* (kot v op. 2) str. 25–29.

⁵ Oto Luthar, *Med kronologijo in fikcijo. Strategije historičnega mišljenja* (Ljubljana 1993) str. 155.

⁶ *Gospodarska in družbeno zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog 1* (Ljubljana 1970) str. 63.

*Prebivalstvo na Slovenskem
od 18. stoletja do današnjih dni
– Zwittravo habilitacijsko delo
iz leta 1936, s katerim je v slovensko
zgodovino vpeljal sociološko-
statistično metodo.*

širokim krogom sodelavcev prizadeval, da ugotovi obseg slovenskega ozemlja.⁷ Kozlerja, ki se je pri svojem kartografskem delu oprl tudi na statistične vire, je Zwitter obravnaval kot prvega slovenskega statistika.

Kljub razvoju avstrijske statistike v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja je ostajala bera avstrijske demografije še sredi 20. stoletja skromna. Slabo je bil raziskan zgodovinski razvoj prebivalstva v habsburški monarhiji. Razprava H. Grossmana iz leta 1916 je bila za Zwittra »pravzaprav do danes edina prava dobra razprava o začetkih avstrijskih štetij na podlagi dunajskih virov.«⁸ Svoje negativno mnenje o avstrijskih zgodovinsko-demografskih študijah je slovenski zgodovinar potrdil tudi v študiji *Zgodovinski razvoj prebivalstva na Koroškem in njegove socialne osnove* iz leta 1973. Zaostanku zgodovinsko-demografskih raziskovanj na nekdanjem habsburškem ozemlju je postavil ob bok zgodovinsko-demografske pobude v Franciji, »kjer poskušajo organizirati celo mednarodno sodelovanje pri raziskovanju zgodovinskega razvoja prebivalstva.«⁹ Nemško-avstrijski raziskovalci so po njegovem pokazali premalo dovzetnosti za raziskovanje prebivalstva v zgodovinski perspektivi. Večjo

⁷ Prav tam.

⁸ Prav tam.

⁹ Fran Zwitter, *Zgodovinski razvoj prebivalstva na Koroškem in njegove socialne osnove*, v: Erich Prunč in Avguštin Malle (ur.), *Koroški kulturni dnevi* (Maribor 1973) str. 18.

pozornost so posvečali le etnični statistiki, ki pa je bila le eden od segmentov zgodovinsko-demografskega raziskovanja.

V predgovoru k svojemu habilitacijskemu delu *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*, ki mu je med drugim omogočilo začetek univerzitetne kariere, je Fran Zwitter že leta 1936 poudaril, da je njegov namen »dognati razvoj števila prebivalstva ter njegovih komponent, t.j. rojstev, smrti in migracij, v vseh pokrajinah, v katerih žive Slovenci, za dobo zadnjih dveh stoletij.«¹⁰ Na razvoj prebivalstva je gledal kot na pomemben zgodovinski proces, ki je v tesnem odnosu s socialno-gospodarskim razvojem in ki ga je treba včleniti »v celotno razvojno linijo slovenske zgodovine.« V isti študiji je zagovarjal tezo »o fundamentalnih spremembah vsega socialno-gospodarskega sistema, ki so jih doživele slovenske dežele v tej dobi«, in potrebo po vzpodbuditi širšega študijskega zanimanja za te spremembe. Demografska dejstva je razumel »kot zanesljiv barometer«. Vprašanja, ki jih je postavljalo preučevanje prebivalstva, pa kot probleme, ki »za historika niso tako periferne važnosti, kakor bi se mnogim zdelo na prvi pogled.«¹¹

Nekaj desetletij pozneje je tudi v razpravi *Zgodovinski razvoj prebivalstva na Koroškem in njegove socialni osnove* obravnaval prebivalstvo kot »zelo važen barometer celotnega družbenega razvoja«,¹² a še zdaleč ne kot nevtravno operativno orodje.¹³ Pri raziskovanju prebivalstva je bil nadvse pozoren na to, kdaj in zakaj je bilo prebivalstvo preštet, kdo je bil naročnik štetja in kdo ga je izvajal. Vsako statistično obdelavo je pospremil z vprašanjem o zanesljivosti vira. S Fernandom Braudelom bi lahko rekli, da se je močno zavedal »varljive« teže števil,¹⁴ ki je izvirala iz fragmentarnih popisov prebivalstva in je bila neštetkrat posledica napak v samih popisovanjih, ki jih tudi bolj sodobne državne statistike niso povsem odpravile.

Pred uvedbo avstrijske državne statistike so namreč prebivalstvo preštevali predvsem magistri, gospostva in župniki. Pri beleženju prebivalstva je bilo za posvetne oblasti predvsem pomembno, da preprečijo preskromno odmero davkov ali rekrutov. Medtem ko so župniki nemalokrat obravnavali prebivalstvo bolj v luči njegovega obhajanja kakor pa demografskih sprememb. Zato je bilo po Zwitteru tudi nerealno pričakovati, da bi bili predstavniki cerkvenih in posvetnih oblasti povsem zanesljivi, ko so »od hiše do hiše izvedli delo, ki je zahtevalo mnogo časa in mnogo vestnosti ter ni bilo združeno z nikako nagrado.«¹⁵ Šele vojaške kon-skripcije, ki so se v zanesljivosti začele približevati prvim modernim štetjem, so po njegovem »dale prve zadovoljive rezultate za število prebivalstva; šele z njimi dobimo trdno izhodišče, Arhimedovo točko vsega sklepanja o nadaljnjem razvoju.«¹⁶

V razpravi *Prebivalstvo na Slovenskem od srede XVIII. stoletja do današnjih dni* se je Zwitter sistematično posvetil analizi demografskega razvoja posameznih dežel, v katerih je živel slovensko prebivalstvo. Še posebej pozoren je bil do narodnostno mešanih območij, tako do Koroške kot Primorske, kjer so državne statistike pogosto naštele manj slovenskega prebivalstva, kot ga je bilo v resnici, in so bili kriteriji etničnih popisov praviloma sporni. Glavno pozornost pa je vsekakor posvetil razvoju prebivalstva, »t.j. rojstev, smrti in migracij, v vseh pokrajinah, v katerih žive Slovenci, za dobo zadnjih dveh stoletij«, z namenom, da bi ugotovil povezave med socialnimi, gospodarski in demografskimi fenomeni ter zaobjel njihovo posamično

¹⁰ Fran Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni* (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 14, historični odsek 5, Ljubljana 1936).

¹¹ Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem* (kot v op. 10) str. 5.

¹² Prav tam, str. 18.

¹³ Glej tudi Hervé Le Bras, *L'Adieu aux masses. Démographie et politique* (Paris 2002).

¹⁴ Fernand Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče ali nemogoče. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem* (XV. – XVIII. stoletje) 1 (Ljubljana 1987) str. 25–26.

¹⁵ Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem* (kot v op. 10) str. 27.

¹⁶ Prav tam, str. 38.

členitev v celotni razvojni liniji slovenske zgodovine. Na demografski razvoj slovenski dežel je gledal komparativno in brez tiste ozkosti, ki je tipičen produkt nacionalno osrediščene historiografije. Še posebej si je prizadeval pojasniti razlike, ki so se kazale v demografski rasti posameznih dežel, v katerih je živel slovensko prebivalstvo, a tudi razloge za slovensko in širše avstrijsko demografsko zaostajanje za evropskim demografskim povprečjem.

Zwitter je bil kritičen do makrodemografskega pristopa, čeprav se ga je sam posluževal. Dovolj jasno se je zavedal vseh pomanjkljivosti demografskega preučevanja, ki je oprto zgolj na statistične podatke, ki so bili zbrani za večje upravne, predvsem deželne, enote: »Vsi ti rezultati so zelo shematični, ker se omejujejo le na velike teritorije; primerjava posameznih občin in krajev bi dala mnogo bolj jasno sliko. Vendar pa mislim, da je mogoče že iz teh številk spoznati, da glavni vzrok presenetljivo počasnega naraščanja števila Slovencev niso toliko teritorialne izgube zaradi resničnega ali dozdevnega potujčevanja kakor pa izredno počasno naraščanje prebivalstva na slovenskem teritoriju samem. Če pa hočemo to dejstvo razumeti, moramo najprej razstaviti gibanje prebivalstva v obe njegovi komponenti, v prirodno gibanje in v migracije.«¹⁷ S podobno samokritičnostjo je razmišljal tudi o posledicah enovite obravnave prebivalstva oziroma o tem, da se je odrekel členitvi prebivalstva po spolu, starosti, poklicu in stanu, in da potemtakem ni izkoristil vseh raziskovalnih možnosti, ki so mu jih ponujali avstrijski statistični popisi. Kljub mankom, ki jih avtor ni zamolčal, temveč nazorno obelodanil, je *Prebivalstvo na Slovenskem od srede XVIII. stoletja do današnjih dni*, postalo temeljno zgodovinopisno delo. Bogo Grafenauer ga je ob Zwitterovi šestdesetletnici označil za »pravi prelom v obravnavanju zgodovine slovenskega naroda v zadnjem poldrugem stoletju: prehod od opisovanja k analizi, ugotavljanju najvidnejših in najpomembnejših strukturnih premikov v položaju slovenskega naroda v ten času, izmerjenih po enem izmed najpomembnejših virov za to razdobje.«¹⁸

Zwitter je svojo habilitacijsko študijo sklenil z zagovorom zgodovinsko-demografskega pristopa: »Razvoj populacije dobi svoj pravi smisel šele, če ga študiramo sociološko t. j. kot integralen sestavni del celotnega zgodovinskega razvoja. Na drugi strani pa spada prav razvoj prebivalstva za sociološko usmerjenega historika med najbolj zanesljive dokaze, kakšne so resnične najgloblje tendence zgodovinskega razvoja.«¹⁹ In tako nedvoumno potrdil smiselnost preusmerjanja slovenskega zgodovinopisja »od opisovanja zgolj političnih sporov med strankami na analizo kvantitativno merljivih političnih, gospodarskih in družbenih sprememb.«²⁰

V tem svojem zgodovinopisnem hotenju in prizadevanju je nastopal kot predstavnik generacije zgodovinarjev, ki je delovala za krepitev znanstvenega statusa zgodovine in ki je zgodovinopisje poskušala obraniti pred prekomerno zavezanostjo politiki in politični zgodovini. Leta 1973 je ugotavljal, da so se slovenski zgodovinarji »že zelo emancipirali od naziranja, da naj bi obstajala politična zgodovina samo v opisovanju in analizi političnih dogodkov«, ²¹ vendar je med vrsticami tudi priznal, da se v slovenskem zgodovinopisnem prostoru zgodovinsko-demografsko polje ni tako razvilo, kot je sam pričakoval na začetku svoje akademske kariere.

Po prvi svetovni vojni in ustanovitvi slovenske univerze je v Ljubljani še posebej zaživela nova geografska šola pod vodstvom Antona Melika, ki je pozorno spremljala tudi sočasne

¹⁷ Prav tam, str. 60–61.

¹⁸ Bogo Grafenauer, Ob šestdesetletnici Frana Zwitterja (24.X.1905–24.X.1965), v: Zgodovinski časopis 19–20 (1965–1966) str. 12.

¹⁹ Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem* (kot v op. 10) str. 88.

²⁰ Bogo Grafenauer, Akademik prof. dr. Fran Zwitter. Govor na žalni seji SAZU, v: Zgodovinski časopis 42 (1988) str. 161–162.

²¹ Zwitter, *Razvoj prebivalstva na Koroškem* (kot v op. 9) str. 28.

demografske pojave, vendar njena spoznanja niso bistveno prispevala k razvoju slovenske demografske znanosti. Po drugi svetovni vojni so se v Sloveniji s historično demografijo ukvarjali »VI. Valenčič (posebno z 18. stoletjem), J. Pleterski (razvoj na Koroškem), L. Čermelj (primorski problemi), V. Melik (upravne enote in mestno prebivalstvo), B. Grafenauer (sintetična slika za Enciklopedijo Jugoslavije) in več geografov, ki jih je zanimal predvsem razvoj zadnjih desetletij. Med statistiki sta pisala o njej Ž. Šifrer, ki se v svojih objavah omejuje na rekonstrukcijo razvoja populacije od srede 19. stoletja, in D. Vogelink, ki se pri svojih sintetičnih zaključkih opira na primeroma skromno število virov.«²² Kljub temu nezanemarljivemu seznamu avtorjev in del je Zwitter v razpravi *Zgodovinski razvoj prebivalstva na Koroškem in njegove socialni osnove* iz leta 1973 zelo neposredno povedal, da pogreša demografsko-zgodovinsko sintezo in da so slovenski zgodovinarji »mnogo delali na zgodovini kolonizacije, glede števila prebivalstva in razvoja prebivalstva so pa dali doslej za to dobo le cenitve za primeroma majhna ozemlja; od sinteze za večja ozemlja smo še zelo daleč in se zato tudi ne morem spuščati in nikaka razpravljanja o razvoju števila prebivalstva Koroške v tej dobi.«²³

Po več kot tridesetih letih od Zwitterovih ugotavljanj pogrešamo še vedno demografsko-zgodovinsko sintezo tako kot tudi nadaljevanje njegovega demografsko-zgodovinskega raziskovanja. Po letu 1973 se je pomnožilo število študij na področju socialne in gospodarske zgodovine, historična demografija pa je še naprej ostala zanemarljena. Z njo se ni sistematično ukvarjala nobena od slovenskih znanstvenih raziskovalnih institucij, svojega mesta pa tudi ni našla v predmetniku ljubljanskega Oddelka za zgodovino.²⁴ Vzroke za te praznine bi veljalo poglobljeno razmisliti, tako kot bi bilo vredno pretresti razloge, da so nekatere pomembne zgodovinsko-demografske študije nastale zunaj slovenskega zgodovinopisja oz. na njegovem obrobju.

V okrilju slovenske etnologije in avstrijske zgodovinske demografije je nastala mikro-zgodovinsko-demografska študija Jožeta Hudalesa.²⁵ V predgovoru k njegovi knjigi *Od zibelke do groba* avstrijski zgodovinar Josef Ehmer poudarja, da gre za pionirsko delo, ki posega na področje zgodovine družine in omogoča nove vpoglede v dolgoročne demografske procese.²⁶ Tudi sama sem zgodovinsko-demografsko študijo o breških vasi v tržaški okolici začela kot diplomantka študija zgodovine na Univerzi v Trstu.²⁷ V Trstu je diplomiral Aleksej Kalc, ki se v zadnjih letih sistematično ukvarja z zgodovinsko demografskim preučevanjem migracij²⁸ in je z Darkom Darovcem dal pobudo za širšo zgodovinsko-demografsko raziskavo župnijskih knjig na Koprskem.

Da ne bo pomote! Zgodovinsko-demografskega prijema se je uspešno poslužila v posameznih študijah tudi mlajša generacija slovenskih zgodovinarjev in zgodovinarok, na primer

²² Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev (kot v op. 6) str. 64.

²³ Zwitter, Razvoj prebivalstva na Koroškem (kot v op. 9) str. 19–20.

²⁴ Na katedri za statistiko ekonomske fakultete predava gospodarsko demografijo Janez Malačič. Glej njegovo delo: Demografija: Teorija, analiza, metode in modeli (Ljubljana 2003).

²⁵ Jože Hudales, *Od zibelke do groba* (Ljubljana 1997).

²⁶ Josef Ehmer, Predgovor, v: Hudales, *Od zibelke do groba* (kot v op. 25) str. 7.

²⁷ Marta Verginella, Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju, v: Zgodovinski časopis 44 (1990) str. 171–197.

²⁸ Poglavlja o migracijah, virih in metodologiji v študiji Marco Breschi – Aleksej Kalc – Elisabetta Navarra, *La nascita di una città. Storia minima della popolazione di Trieste* (secc. XVIII–XIX), v: Roberto Finzi – Giovanni Panjek (a cura di), *Storia economica e sociale di Trieste. I.: La città dei gruppi (1719–1918)* (Trieste 2001) str. 69–237; Aleksej Kalc, *Aspetti del popolamento e della politica dell'immigrazione nel porto franco di Trieste (secolo XVII)*, v: Aleksej Kalc – Elisabetta Navarra (a cura di), *Le popolazioni del mare. Porti franchi, città, isole e villaggi costieri tra età moderna e contemporanea* (Udine 2003) str. 47–86; isti, *Žensko prebivalstvo v Trstu leta 1775: nekaj socialno-demografskih in gospodarskih vidikov ter metodoloških vprašanj*, v: Zgodovinski časopis 58 (2004) str. 337–376; isti, *I censimenti della popolazione nel Territorio di Trieste nella seconda metà del Settecento con particolare riguardo alla Coscrizione del 1777–78*, v: *Popolazione e storia* 1 (2004) str. 127–148.

Andrej Studen,²⁹ Marko Štuhec,³⁰ Sabina Ž. Žnideršič,³¹ Boris Golec,³² vendar kljub temu zgodovinska demografija ni postala privilegirano polje njihovega raziskovanja. Seznam del, ki ga omenjam, je zagotovo nepopoln, vendar četudi bi k njemu dodala še druga manjkajoča imena,³³ bi se končni obračun slovenskih zgodovinsko-demografskih študij bistveno ne bi spremenil.

Res je, da sta za propulzivne zgodovinsko-demografske raziskovalne skupine značilno visoko specialistično znanje in finančna podpora države, da poleg sredstev, ki jih je zgodovinskim demografom pripravljena odšteti država, igra odločilno vlogo tudi timsko delo, ki ga ob profesorjih opravljajo asistenti, raziskovalci, tehniki in študentje. Gre za način dela, ki je težko uresničljiv v okolju, v katerem je še posebej priljubljeno individualno delo in v katerem se bolj kot dolgoročni obrestujejo kratkoročni projekti, bolj kot zgodovinopisno primerljive nacionalno in politično osredinjene raziskave.

S u m m a r y

Fran Zwitter and Demographic History

Marta Verginella

Even though the beginning of modern interest in population studies started in the 18th century it is not possible to speak about well-developed demographic history until the mid-20's century. It was in this period that demographic history became a new research topic for a younger generation of French historians such as P. Ariès, M. Reinhard, and R. Mols, for instance. Fran Zwitter became interested in demography during his advanced study in Paris between 1930 and 1932, where he learned about most recent innovative geographic and sociological studies and methods. He became enthusiastic about the statistical-sociological method in which he saw an indispensable tool for the research of economic and social history. By providing a theoretical base for the application of statistical and sociological methods suitable for the research of a number of phenomena and typical circumstances he induced a breach with classical political historiography. Although well acquainted with the work of German statisticians, with research applicability of their administrative statistics, and especially with the studies of Austrian scholars who had tried to surmount the descriptive phase of demographic factors Zwitter did not support such »political arithmetic«. He was far more interested in population research within a historic context. In the preface of his habilitation thesis from 1936, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni* (Population of Slovenia from the 18th Century to the Present), which opened the door to his university career, he stated that his objective was to »learn about population development and its components, that is to say births, deaths, and migrations, in all countries and areas inhabited by Slovenes during the last two centuries.« For him, population development denoted an important historic process closely intertwined with socioeconomic development. It needed to be considered in relation with the »entire

²⁹ Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani (Ljubljana 1995); isti, Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar. Social nozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910 (Gradivo in razprave Zgodovinskega arhiva v Ljubljani 13, Ljubljana 1993).

³⁰ Marko Štuhec, O družini v Kranju sredi 18. stoletja, v: Zgodovinski časopis 37 (1983) str. 285–294; isti, Prebivalstvo Ljubljane v drugi polovici 17. stoletja na podlagi matičnih knjig, v: Kronika 33 (1985) str. 124–137; isti, Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešern (Ljubljana 1995).

³¹ Sabina Ž. Žnideršič, Ora et labora – in molči, ženska! (Ljubljana 2000).

³² Boris Golec, Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja (tipkopisna doktorska disertacija, Oddelek zgodovino, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1999); isti, Ormož v stoletjih mestne avtonomije. Posestna, demografska, gospodarska, socialna, etnična in jezikovna podoba mesta ob Dravi 1331–1849 (Ljubljana 2005).

³³ Gl. zlasti: Jasna Fischer, Rast prebivalstva na Slovenskem, v: Jože Žontar (ur.), Dokumenti slovenstva (Ljubljana 1994) str. 230–233; ista, Družba, gospodarstvo, prebivalstvo : družbena in poklicna struktura prebivalstva na slovenskem ozemlju od druge polovice 19. stoletja do razpada habsburške monarhije (Ljubljana 2005).

developmental course of Slovene history.« In this work he also defended the thesis about »fundamental changes within the entire socioeconomic system that were taking place in Slovene lands at the time« as well as the need to initiate professional interest in these changes. Demographic facts, according to him, were a »very reliable indicator.«

In his paper, written several decades later and titled *Zgodovinski razvoj prebivalstva na Koroškem in njegove socialne osnove* (Historic Development of Carinthian Population and Its Social Basis), Zwitter pointed out that population was »an extremely vital indicator of the entire social development«, yet far from a neutral operational tool. Extremely cautious in his population studies, he believed that it was very important when, why, and by whom a census had been authorized and carried out. Keenly aware of the »possible deception of numbers«, Zwitter was careful to closely examine every source from which they had come.

Zwitter applied himself to a systematic analysis of demographic development in regions with Slovene population. He paid special attention to ethnically mixed areas such as Koroško (Carinthia, in southern Austria) and Primorsko (along the border with Italy) where state statistics tended to diminish the size of Slovene population and where the criteria for ethnic censuses were regularly questionable. As has already been stated, he was interested primarily in population development, »that is to say births, deaths, and migrations, in all countries and areas inhabited by Slovenes during the last two centuries«, with the objective to find connection between social, economic, and demographic factors throughout Slovene history. He examined the demographic development of Slovene regions comparatively and without the limitations so typical of nationally oriented historiography. He was especially keen to explain the differences in population growth in different areas populated by Slovenes as well as the cause of Slovene and, viewed more broadly, Austrian demographic lagging behind the European demographic average.

Even though he was using it himself, Zwitter was fairly critical of the macrodemographic method. He was clearly aware of the shortcomings of demographic research based on the data that had been collected for larger administrative, and especially provincial, units. He was equally critical of population generalizations that did not take into account the sex ratio, age, profession, and social status. Zwitter believed that such generalizations failed to utilize all the data obtained by population censuses.

Over three decades after the findings of Fran Zwitter a demographic-historic synthesis is still but a wish – as are those who could continue Zwitter's demographic-historic research. While there has been an increase in the number of studies on Slovene social and economic history, historical demography remains neglected. It has not been included in any research programs at any Slovene research institutions. Although the historic demographic method had been successfully applied in their studies members of the younger generation of Slovene historians had not decided to make it the focus of their scientific explorations.

Janez Cvirn

Zwittrov pogled na Habsburško monarhijo

UDK 001.891(436-89):929 Zwitter

Janez CVIRN, dr., red. univ. prof., Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana,
janez.cvirn@guest.arnes.si

Zwittrov pogled na Habsburško monarhijo

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, str. 35–46, cit. 71

1.02 Pregledni znanstveni članek; jezik: Sn. (Sn., En.)

Ključne besede: Habsburška monarhija, nacionalni odnosi

Fran Zwitter je glavno raziskovalno pozornost namenil preučevanju nacionalnih odnosov v Habsburški monarhiji. Referat, s katerim je (v sodelovanju z Vasom Bogdanovom in Jaroslavom Šidakom) nastopil na svetovnem kongresu zgodovinarjev v Stockholmu leta 1960, lahko še danes ocenimo za največji mednarodni uspeh slovenskega zgodovinopisja. Z njim in knjigo, ki je sledila, je prepričljivo pokazal zapleteno politično in nacionalno strukturo države, ki je postajala »vedno bolj anahronizem« in je bila obsojena na propad.

Avtorski izvleček

UDC 001.891(436-89):929 Zwitter

Janez CVIRN, PhD, Full Professor, Faculty of Arts of University of Ljubljana, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana,
janez.cvirn@guest.arnes.si

Zwitter's Position on the Hapsburg Monarchy

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, pp. 35–46, 71 notes

Language: Sn. (Sn., En.)

Key words: Hapsburg Monarchy, national relations

Fran Zwitter's main scientific interest was the research of national relations within the Hapsburg Monarchy. The paper that he presented – together with Vaso Bogdanov and Jaroslav Šidak – at the Stockholm international conference of historians in 1960 still represents the most significant international success of Slovene historiography. Zwitter's paper, and the book that followed, convincingly explain the complex political and national structure of a state that had been »a growing anachronism« and was therefore destined for ruin.

Author's Abstract

»The problem which faced the Habsburg monarchy is thus the main problem which confronts the world today: how can nations that differ so much from each other live together in peace and come to agreement which reconcile their conflicting interests?« (Adam Wandruszka)¹

Ob dejstvu, da pred prvo svetovno vojno v Avstro-Ogrski ni bilo pomembnejših političnih (narodnih) gibanj, ki bi si prizadevala za razpad monarhije, je hiter razpad monarhije ob koncu prve svetovne vojne pred politike in zgodovinarje postavil vprašanje o vzrokih razpada. In res. Od konca leta 1918, ko je dvojni monarhiji zacingljajl mrtvaški zvonec, je (bila) v zgodovino-pisju ves čas prisotna želja po »odkritju« prave diagnoze za njeno smrt. In pri njenem iskanju so si bili in so si še zgodovinski doktorji ves čas nekoliko v laseh. Del jih (je) meni(l), da je »dvoglavi orek« umrl po dolgotrajni bolezni, spet drugi so (bili) prepričani, da je preminul nenadoma, zaradi vojne. V vrstah slednjih so (bili) tudi tisti, ki so v smrti monarhije videli naklepni umor, organiziran s strani zahodnih zaveznikov.

Če zanemarimo predvojne zahodnoevropske kritike monarhije (Louis Eisenmann, Ernest Denis, Henry Wickham Steed, R. W. Seton-Watson),² ki so monarhijo na zahodu prikazovali

¹ Austrian History Yearbook (AHY) 3 (1967) str. 310.

² Prim.: Louis Eisenmann, *Le compromis austro-hongrois de 1867. Étude sur le dualisme* (Paris 1904); Ernest Denis, *La Bohême depuis la Montagne-Blanche 1–2* (Paris 1903); Henry Wickham Steed, *The Habsburg Monarchy*

kot »ječo narodov«, sta se v zagovarjanju prve variante v času med obema vojnama najbolj uveljavila dva nekdanja politična akterja avstro-ogrske politike: zgodovinar Josef Redlich in sociolog Oskar Jászi.

Josef Redlich, od leta 1907 državnozborski poslanec in leta 1918 finančni minister, je v svoji odlični biografiji o Francu Jožefu (1928) menil, da je bila monarhija definitivno obsojena na propad od leta 1897.³ Razlog naj bi tičal v Francu Jožefu, ki ni bil sposoben spoznati, da je napočil trenutek, ko je treba državo na časten način predati v roke novim nacionalnim silam.⁴ Oskar Jászi, prav tako minister v Karolyjevi vladi, pa je leto kasneje v svoji odmevni knjigi o razpadu monarhije menil,⁵ da so bile centripetalne sile (dinastija, vojska, aristokracija, katoliška cerkev in uradništvo) prešibke za rešitev nacionalnih problemov in konstruktivno reformo monarhije. Prepričan je bil, da Habsburžani nacionalnega problema nikoli niso obravnavali kot temeljnega, ampak zgolj kot vprašanje politične taktike. Po Jászijevem mnenju bi lahko monarhijo rešil le premišljeni federalizem, toda zaradi nasprotovanja Ogrske do federalizacije ni moglo priti. Tako se je po njegovem mnenju habsburška ladja razbila na čereh dualizma.⁶

Teza o neizbežnosti razpada monarhije zaradi notranjih vzrokov je bila ves čas prisotna v nacionalnih historiografijah držav, ki so se oblikovale na ruševinah rajne monarhije. Na zahodu sta se omenjenemu mnenju pridružila angleški zgodovinar A. J. P. Taylor s svojo že leta 1941 izdano zgodovino Habsburške monarhije in desetletje zatem »avstrijsko-ameriški« zgodovinar Robert A. Kann, ki je leta 1950 izdal monumentalno delo o nacionalnih problemih v Habsburški monarhiji.⁷

Taylor je povsem nedvoumno poudaril, da je bila usoda monarhije odločena v vojni leta 1866, saj je po izgubljeni vojni prišlo do dualizma, ki je oblast nad narodi »razdelil« med Madžare in Nemce.⁸ Tudi Kann, ki je – zaradi izkušnje z nacizmom – s simpatijo pisal o ranji monarhiji, je prišel do podobnega sklepa. Monarhija je razpadla zato, ker se odločilni faktorji – zaradi najrazličnejših vzrokov – niso znali zoperstaviti naraščajočemu nacionalizmu.⁹ Zagovornikom teze o »zunanjih razlogih« (prva svetovna vojna) je Kann (enako kot Taylor) odgovarjal, da so se odločilni krogi monarhije odločili za vojno zaradi notranjepolitičnih razlogov – in da je veliko tistega pritiska, ki je povzročil konec monarhije, prišlo od nacionalnih voditeljev v emigraciji.¹⁰

Nasproti razlagam, ki so vzroke za razpad iskale predvsem v notranjih faktorjih (nesposobnosti odločilnih krogov, da presekajo gordijski vozle naraščajočega nacionalizma), so se

(London 1913); Robert W. Seton-Watson, *Racial Problems in Hungary* (London 1908); isti (pod psevdonimom Scotus Viator), *Die Zukunft Österreich-Ungarns und die Haltung der Grossmächte* (Wien 1908); isti, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (London 1911).

³ Joseph Redlich, *Kaiser Franz Josef von Österreich. Eine Biographie* (Berlin 1928); angleški prevod: *Emperor Francis Joseph of Austria: A Biography* (New York 1929).

⁴ To stališče je po Redlichu povzel tudi Fran Šuklje, ki je v komentarju padca Badenijske vlade zapisal: »V tej knjigi se omejujem na končno sodbo, da je cesar Franc Jožef s činom, da je vrgel in strmoglavil grofa Badenija, ki se je bil zanj toliko izpostavil ter s tem v lice udaril državnozborsko večino, zapečatil usodo habsburškega cesarstva in njegove dinastije.« Prim. Fran Šuklje, *Sodobniki mali in veliki* (Ljubljana 1933) str. 217.

⁵ Oskar Jászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy* (Chicago 1929).

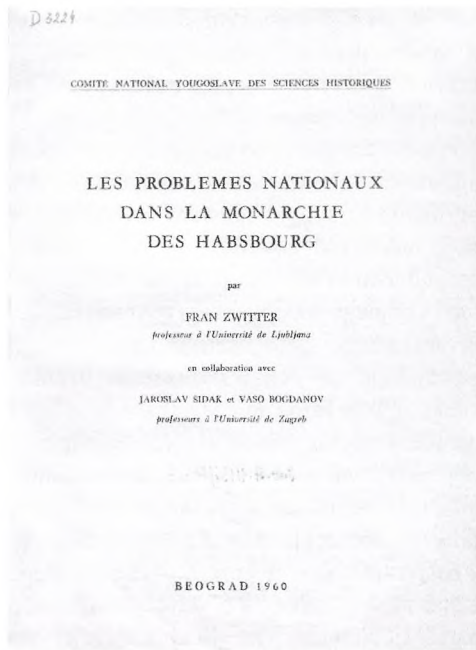
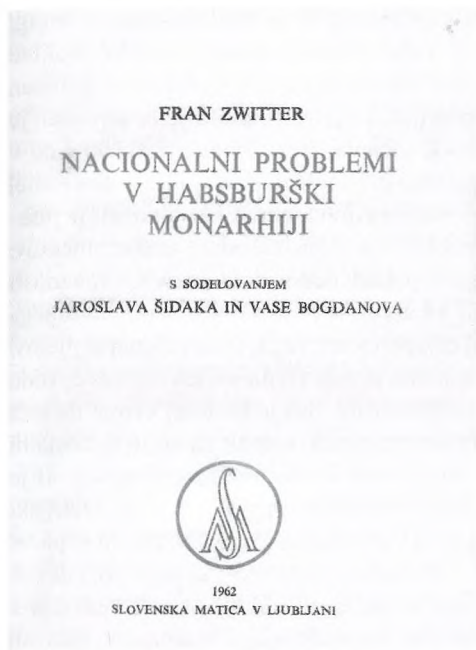
⁶ Prim. tudi: John W. Mason, *The Dissolution of the Austro-Hungarian Empire 1867–1918* (London and New York 1997) str. 88–89.

⁷ A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy, 1815–1918* (London 1941); druga izdaja: *The Habsburg Monarchy, 1809–1918* (London 1948); slovenski prevod druge izdaje: *Habsburška monarhija 1809–1918* (Ljubljana 1956); Robert A. Kann, *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918* (New York 1950); predelana nemška izdaja: *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918* (Graz–Köln 1964).

⁸ Taylor, *Habsburg Monarchy 1809–1918* (kot v op. 7) str. 153.

⁹ Kann, *Nationalitätenproblem I* (kot v op. 7) str. 14.

¹⁰ Robert A. Kann, *Zur Problematik der Nationalitätenfrage in der Habsburgermonarchie, v: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band III. Die Völker des Reiches, 2. Teilband* (Wien 1980) str. 1331–1338.

Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji – mednarodno najbolj odmevno Zwittrovo delo, napisano za svetovni kongres zgodovinarjev v Stockholmu (1960) v sodelovanju z Jaroslavom Šidakom in Vasom Bogdanovom, v slovenski (1962) in francoski (1960) izdaji.

že kmalu po razpadu monarhije pojavila tudi drugačna stališča. Zlasti v Avstriji je bilo med delom nekdanjih političnih in vojaških akterjev prisotno prepričanje, da je bil vzrok za razpad v prvi vrsti posledica vojne oz. diktata zahodnih velesil, ki da so nasedle sirenskim glasovom »veleizdajalskih« Slovanov. V tridesetih letih, ko je v grozeči senci vzpona nacizma podoba monarhije postajala lepša, so se tudi avstrijski zgodovinarji, predvsem katoliške usmeritve (npr. Hugo Hantsch),¹¹ oprijeli omenjenih tez. Iskanje zunanjih vzrokov je v avstrijski historiografiji prevladovalo tudi po drugi svetovni vojni, ko se je – po grozljivi izkušnji z nacizmom in padcem večjega dela Srednje Evrope za železno zaveso – mnogim zdelo, da je bila monarhija, kljub vsej svoji protislovnosti, primerna oblika sožitja narodov in narodičev sredi in na vzhodu Evrope.

Avstrijski zgodovinar Heinrich Benedikt je tako v svoji poljudni zgodovini »monarhije nasprotij« leta 1947 pod vtisom morije druge svetovne vojne dokazoval, kako je bil Avstrija vse do svoje smrtne ure življenjsko sposobna; hkrati je obžaloval, da so zahodni zavezniki po revoluciji v Rusiji v njej prenehali gledati »evropsko nujnost«. »Cilj zaveznikov je bil, da s skupino držav, ki so nastale po njihovi zaslugi, ustvarijo nadomestilo za Rusijo v vlogi obkolitve Srednje Evrope.«¹² Z razbitjem monarhije je bila po Benediktovem mnenju narejena nepopravljiva škoda, saj naj bi monarhija združevala »nacionalna, socialna in kulturna nasprotja Srednje Evrope v harmoniji višje skupnosti.«¹³

¹¹ Hugo Hantsch, Die Entwicklung Österreich-Ungarns zur Grossmacht (Freiburg 1933); isti, Österreich. Eine Deutung seiner Geschichte und Kultur (Innsbruck 1934).

¹² Heinrich Benedikt, Monarchie der Gegensätze. Österreichs Weg durch die Neuzeit (Wien 1947) str. 199.

¹³ Benedikt, Monarchie der Gegensätze (kot v op. 12) str. 208.

Podobno je razmišljal Benediktov kolega Hugo Hantsch, ki je v svoji odmevni knjigi o nacionalnem vprašanju v stari Avstriji (1953),¹⁴ videl v uvedbi splošne (moške) volilne pravice (1907) celo uresničitev popolne nacionalne enakopravnosti v Cislajtaniji: »Noben narod ni imel posebnih formalnih pravic. Vsak Avstrijec, kateri narodnosti je že pripadal, je bil podvržen enakemu pravu, imel je polno svobodo gibanja in je užival enako svobodo v duhovnem in materialnem smislu. Vsak je bil udeležen pri položaju monarhije kot velesile, pri njenih naravnih bogastvih, pri občudovanju njenih naravnih lepot in raznolikosti. Iz pisanosti njenih mnogovrstnih ljudstev, ljudskega življenjskega duha, narodnih temperamentov, sposobnosti in talentov je zraslo neizmerno bogastvo pobud, odnosov in doživetij, možnosti medsebojnega dopolnjevanja in veselja do življenja, s katerim se siromaštvo našega današnjega bivanja komaj lahko primerja. Obstajalo je dovolj neizpolnjenih želja, nerazrešenih zapletov, obstajalo je tudi veliko skrbi, strasti in žalosti, vse polno je bilo razlik socialne narave. Toda vse to ni bila žalost le enega naroda in še manj zgolj Avstrije. Kaj je bil torej vzrok, da tudi demokratizacija volilne pravice ni prinesla nobenih sprememb, ampak da se je nacionalni boj nadaljeval z nezmanjšano odločnostjo? Ker se je izven monarhije izvršil razvoj, ki je bil z njeno nadnacionalno univerzalno državno unijo v ostrem nasprotju; ker je bil avstrijski državni problem prepleten z rivaliteto evropskih velesil, s tendenco imperializma, in je padel v nasprotja svetovne politike. Nacionalizem Srbov, Romunov, Italijanov, ki so si prizadevali za po možnosti popolno vključitev območij, na katerih so živeli njihovi sonarodnjaki, je z naraščajočo intenzivnostjo vplival na avstrijske narode. Antantne sile so v notranjih težavah zaveznice nemškega rajha mogle videti faktor, ki je prišel prav njihovim interesom. Ne brez razloga se je tujina, ki je pred tem le malo vedela o življenjskih pogojih monarhije, znova in znova ukvarjala z nacionalnim problemom, pri čemer se je opirala na enostranske in pristranske informacije iz taborov slovanskih in nemških radikalnih nacionalistov. Od tod so lahko izšla gesla o 'ječi narodov' ali 'podjarmljenju ljudstev', ki so vzbujala neresnične in pretirane predstave, ki so se v zahodnem zgodovinspisju trdovratno ohranile.«¹⁵

Na Slovenskem, kjer se je – kot v drugih državah »naslednicah« – po razpadu monarhije hitro uveljavilo stališče – seveda bolj v zgodovini za vsakdanjo rabo in manj v delih profesionalnih zgodovinarjev¹⁶ –, da je bila monarhija »ječa narodov«, anahronizem, že od vzpostavitve dualizma obsojen na smrt,¹⁷ teorija o »zunanjih vzrokih« ni imela pristašev. Nekateri, kot npr. Lojze Ude, so sicer opozarjali, da je v novi državi marsikaj slabše kot je bilo v rajnki Avstriji,¹⁸ toda konec monarhije so vsi razumeli kot končno posledico dolgotrajnega notranjega razkroja, ki sta ga vojna in prizadevanja slovanskih narodov v »prevratnih dneh« zgolj nekoliko pospešila. V predavanju o jugoslovanskem vprašanju med prvo svetovno vojno v okviru Ljudske univerze v Ljubljani je mladi docent Fran Zwitter (26. januarja 1938) povsem nedvoumno poudaril: »Avstroogrška monarhija je bila pred vojno za vsakega ostrega opazovalca anahronizem, ki jo je vzdrževala tradicija stare slave, katere pristaši so bili pripadniki višjih stanov. Kljub zgledni administraciji in prilagoditvi posameznih pokrajin celoti je bila stara država sama od sebe obsojena na smrt. Zunanja politika monarhije je bila taka, kakor je bila

¹⁴ Hugo Hantsch, *Die Nationalitätenfrage im alten Österreich. Das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung* (Wien 1953).

¹⁵ Hantsch, *Nationalitätenfrage* (kot v op. 14) str. 63–64.

¹⁶ Peter Vodopivec, *Slovinci in Habsburška monarhija*, v: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju / Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert* (Historia 8, Ljubljana 2004) str. 33.

¹⁷ Silvo Kranjec, *Svoboda – sad dela in trpljenja. Od l. 1848 do l. 1918*, v: *Slovenec*, 28. 10. 1928 (priloga), je ob deseti obletnici razpada monarhije menil: »Dualizem se je izkazal kot nepremagljiva ovira za vsak državnopravni razvoj monarhije in s tem tudi za rešitev jugoslovanskega vprašanja v njenem okviru.«

¹⁸ Lojze Ude, *Desetletnica in dve osemletnici*, v: *Svobodna mladina* št. 6–7 (1928); ponatis v: Lojze Ude, *Slovinci in jugoslovanska skupnost* (Maribor 1972) str. 254–255.

primerna Nemčiji. Zato je razumljivo, da je vezala roke in predstavljala nekaj raznarodnega in je državno tvorbo spajala samo še rutina, tradicija in administracija.«¹⁹

Tudi po drugi svetovni vojni se perspektive niso spremenile. Če zanemarimo stališče »emigranta« Matija Škerbca, ki je leta 1957 v svojem Pregledu novodobnega katoliškega gibanja menil, »da je bilo razbitje avstro-ogrske velika napaka«,²⁰ je v slovenskem zgodovinopisju povsem prevladalo nasprotno stališče. In za njegovo uveljavitev je imel največ »zaslug« prav Fran Zwitter, ki je na svetovnem kongresu zgodovinarjev v Stockholmu (1960) nastopil z izjemno odmevnim referatom o nacionalnih problemih v Habsburški monarhiji.²¹

Čeprav se Zwitter v svoji knjigi, napisani za svetovni kongres zgodovinarjev 1960 v Stockholmu, ni posebej ukvarjal z vprašanjem razpada monarhije, je – preko analize formiranja narodov v političnem smislu besede²² – v njej vseeno povsem nedvoumno pokazal, kako Habsburška monarhija, ki se je ves čas otepala s problemom legitimnosti, ni znala in – zaradi svoje notranje strukture – tudi ne mogla odgovoriti na nacionalna gibanja »nezgodovinskih« narodov, torej narodov, ki so bili v kritičnem obdobju meščanskih revolucij brez svojih višjih družbenih slojev. Preoblikovanje monarhije v federacijo narodov namreč po Zwitterovem mnenju – pač zaradi »različne strukture narodov« – v praksi ni bilo izvedljivo, sploh pa ideja federalizacije »nikdar ni bila ideja tistih, ki so bili na oblasti.«²³ V tem smislu se je Zwitteru zdela monarhija zaradi svojega notranjega ustroja in nacionalne politike »vedno bolj anahronizem«, in se je bolj kot o vzrokih njenega razpada spraševal, kako je »sploh mogla toliko časa vzdržati.«²⁴ Njen razpad in nastanek novih držav se mu je zdel »velik napredek«,²⁵ čeprav je hkrati upravičeno opozarjal: »Vendar pa dokazuje zgodovina razdobja med dvema vojnama, da so živeli na tem ozemlju mnogi stari problemi naprej, deloma kot zelo ostri notranji problemi novih držav in deloma kot problemi novih meddržavnih odnosov, in da so omajali ureditev, nastalo po prvi svetovni vojni, ki teh problemov ni rešila.«²⁶

Zwitterov referat, po mnenju Vasilija Melika »dotlej največji mednarodni uspeh slovenskega zgodovinopisja«,²⁷ je vzbudil veliko zanimanje. V diskusiji je sodelovalo kar 23 razpravljalcev, ki so – brez izjeme – Zwitteru priznavali ekselentno poznavanje problematike. Toda v razgretem ozračju hladne vojne, ko je na nekaterih sejah kongresa prevladalo »pravo mitingaško vzdušje«,

¹⁹ Fran Zwitter, *Jugoslovansko vprašanje med svetovno vojno*, v: Slovenski dom, 27. 1. 1938.

²⁰ Prepričan je bil, »da bi svet ne bil nikdar poznal nastopa Adolfa Hitlerja, če bi bili državniki, ki so odločali o usodi Evrope I. 1918 in 1919, ustvarili novo unijo svobodnih držav, namesto da so razbili to stoletja staro formacijo, da bi zadostili šovinističnim zahtevam sosedov. Tudi to je gotovo, da bi boljše vsem ne bil nikdar prekoračil mej Rusije, če bi bila ustanovljena ta federacija.« V skladu s tem je menil, da je bila leta 1918 po Masarykovi krivdi zamujena enkratna priložnost, da bi s pomočjo antante krmilo države v svoje roke prevzeli Slovani in »uredili podonavsko ozemlje v zvezo svobodnih narodov.« Matija Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja 2* (Cleveland 1957) str. 52–55.

²¹ XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm, 21–28 août 1960, Rapports V., Histoire contemporaine (Göteborg-Stockholm-Uppsala 1960) str. 163–190; daljša verzija referata je izšla v francoščini: Fran Zwitter (en collaboration avec Jaroslav Šidak et Vaso Bogdanov), *Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourg* (Beograd 1960) 148 str.

²² Fran Zwitter (s sodelovanjem Jaroslava Šidaka in Vase Bogdanova), *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji* (Ljubljana 1962) str. 8.

²³ Zwitter, *Nacionalni problemi* (kot v op. 22) str. 207.

²⁴ Zwitter je upravičeno poudaril, da zgolj z legitimizmom armade, birokracije, plemstva in cerkve ne moremo pojasniti dolgotrajnega obstoja monarhije. »Za nekatera gibanja, predvsem pri Nemcih in Madžarih, predstavlja monarhija sredstvo za to, da se dosežejo drugi cilji. Za druga gibanja pomeni monarhija manjše zlo v primerjavi z nevarnostmi, ki bi nastale zaradi njenega razpada...« Prim.: Zwitter, *Nacionalni problemi* (kot v op. 22) str. 206.

²⁵ Zwitter, *Nacionalni problemi* (kot v op. 22) str. 9; prim. tudi Zwitterovo spremno besedo k Taylorjevi knjigi, str. 327.

²⁶ Zwitter, *Nacionalni problemi* (kot v op. 22) str. 9.

²⁷ Vasilij Melik, *Spremna beseda*, v: Fran Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju* (Ljubljana 1990) str. 498.

so zlasti nekateri zgodovinarji z zahoda v Zwitterovih tezah videli predvsem ideološko-politični konstrukt marksističnega zgodovinopisja.

Zwitterova izvajanja so bila deležna nedeljive podpore zgodovinarjev iz vzhodnega bloka. Vzhodnonemški zgodovinar Fuchs je – po Zwitterovih zabeležkah – trdil: »Propad nujen, nove države napredek, vendar ne mogle rešiti nac. problema, šele po letu 1945 vse rešeno. Vse le v zvezi s social. vprašanjem rešljivo.«²⁸ Tudi nemški zgodovinar Reimann je menil, da je bila monarhija fevdalna država in kot taka anahronizem, ki je moral izginiti s prizorišča svetovne zgodovine.²⁹

Nasprotno pa so avstrijski zgodovinarji imeli na njegov referat kar nekaj kritičnih pripomb. Če mu je Josef Matl očital zgolj to, da je premalo pojasnil procese asimilacije, se je zlasti Hugu Hantschu zdelo, da je premalo (ali nič) upošteval zunanjo politiko monarhije, ki je na koncu monarhijo pripeljala v vojno in vplivala na odločitev zaveznikov o njenem razbitju. Zwitter si je Hantscheve pripombe skiciral takole: »Ni odnosa do zunanje politike, a to osnovno. Zun. politika važna, vsega krive tuje sile. Dokaz franc. dokumenti. Združujoči faktorji ne omenjeni: österr. Gesamt-Kultur, Wien centrum tudi za Slovence, obstoji österr. Charakter tudi v Pragi. Pojem naroda ni definiran... Ne negativne: pozitivne tendence poudarjati. Zgodovina ne nasprotja (to zeitgemäss). Nihče nezmotljiv.«³⁰ Hantschu sta pritegnila tudi italijanski zgodovinar Valsecchi in Hans Kohn, ki je prav tako zagovarjal tezo o odločilni vlogi zunanje politike.

Avstrijski zgodovinar Engel-Janosi je Zwitteru priznal, da je njegovo delo »dobro fundirano«, da bo »še leta uporabno za vse, ki se bavijo« s Habsburško monarhijo, da je pokazal »izredno poznavanje literature«, toda hkrati je navedel tudi nekaj pomanjkljivosti. Po njegovem mnenju naj bi Zwitter zanemaril vlogo katoliške cerkve, poleg tega pa vse skupaj zreduciral na boj med legitimizmom in nacionalno idejo. Njegove pripombe je Zwitter telegrafsko strnil: »Cerkev ni obravnavana, legitimizem ni dovolj. Simplifikacija prevelika!«³¹

Tudi Robert A. Kann je referat v uvodu pohvalil, toda hkrati je menil, da je teza o »zgodovinskih« in »nezgodovinskih narodih« pretirana.³² Zwitter si je Kannove pripombe zabeležil takole: »Hist. in nehist. narodi pretirani, osporava kategorizacijo... Legitimizem ni edina baza... B(osna) H(ercegovina) ni imperializem. Legitimizem. O. Jaszi: še druge baze, vendar vse to ne razlaga dovolj.«³³

Na listič, kamor si je zapisoval pripombe diskutantov, je Zwitter ob koncu razprave pripisal: »...nihče ne pozna mojega pojma hist. in nehist. narodov«. Zato se mu je zdelo »...važno, da (so) spoznali različno strukturo posameznih narodov,... da (so) struktura in gibanja narodov važen problem zgodovine Srednje in Vzhodne Evrope.«³⁴ Zwitterovo ločevanje med »zgodovinskimi« in »nezgodovinskimi« narodi se je zdelo še posebej dragoceno izraelskemu zgodovinarju A. N. Poliaku, ki »je menil, da je ta proces, ki ga Zahodna Evropa ne pozna, važen kot zgled ne samo za Evropo, ampak tudi za druge kontinente, zlasti za Azijo, ki se danes razvija v tej smeri. Zato taki zgodovinski procesi nekega ožjega ozemlja pomenijo v sodobnosti za širšo splošno zgodovino veliko več, kot si morda celo sami mislimo.«³⁵

V poročilu, ki ga je Zwitter napisal za Naše razglede, je diskusijo o svojem referatu predstavil takole: »V diskusiji na kongresu samem je bil referat primeroma ugodno sprejet; nekateri

²⁸ Arhiv republike Slovenije (ARS), dislocirana enota II. 1402, Fran Zwitter, a. š. IV, št. 5.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² Kann je imel za zgodovinske narode le tiste, ki so imeli kdajkoli v preteklosti svojo lastno državo.

³³ Prav tam.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Prav tam.

diskutanti so iznesli tudi nove momente k tej skoraj neizčrpní problematiki, vendar je bilo teh diskutantov primeroma malo, deloma morda tudi zato, ker je bil zaradi njihovega števila čas za posamezno diskusijo kratko odmerjen. Nekateri diskutanti so si seveda prizadevali prikazati politiko habsburške monarhije ali pa procese nacionalne asimilacije v blažji luči in neustrezajoče zgodovinski resnici, kar je bilo potrebno zavrniti. A tudi z druge strani so bile iznešene nekatere kritike v obliki splošnih trditev brez fundiranosti v konkretnih dejstvih. V celoti se mi pa zdi, da sama eksistenca in politika nekdanje monarhije danes ne nudi zgodovinarju več toliko interesantnih problemov kakor pa proces formiranja narodov na tem področju, posebno tistih narodov, ki v začetku niso imeli lastnih višjih socialnih razredov in višje kulture v svojem jeziku in so se končno vendarle povzpeli do svoje državnosti. Tega procesa zapadna Evropa ne pozna, narodi nekdanje monarhije so pa šli vendar to pot in s tem – kakor je poudarjal diskutant iz Izraela – postavili (vsekakor skupaj z narodi nekdanje Rusije in Turčije, kjer so bili pa drugačni pogoji) vzor, ki ga danes posnemajo celo drugi kontinenti.«³⁶

V intervjuju za Delo pa je Zwitter dejal: »Na splošno bi lahko dejal, da so se tendence, pokazati habsburško politiko v lepši luči, se pravi korigirati referat v tej smeri, pokazale manj, kot sem pred kongresom pričakoval, čeprav so sicer take težnje še bile. V razpravi so se pojavila dejansko zelo različna mnenja. Predvsem pa so stopila v ospredje vprašanja, kako so se narodi bivše habsburške monarhije, ki takrat, v času svojega nacionalnega prebujanja, še niso imeli svojih višjih socialnih razredov in svoje višje kulture, vendarle mogli socialnopolitično in kulturno razviti do svoje državnosti. V tem oziru je bila zanimiva razprava diskutanta iz Izraela, ki je menil, da je ta proces, ki ga Zahodna Evropa ne pozna, važen kot zgled ne samo za Evropo, ampak tudi za druge kontinente, zlasti za Azijo, ki se danes razvija v tej smeri. Zato taki zgodovinski procesi nekega ožjega ozemlja pomenijo v sodobnosti za širšo splošno zgodovino veliko več, kot si morda celo sami mislimo.«³⁷

Medtem ko je v šestdesetih letih mlajša generacija avstrijskih zgodovinarjev (npr. Fritz Fellner, Helmut Rumpler)³⁸ iskala za konec monarhije predvsem notranje razloge, je – v razmerah hladne vojne – dobila teza o zunanjih vzrokih (predvsem napačni zunanji politiki monarhije) nove impulze v delih nekaterih nekaterih zahodnoevropskih zgodovinarjev, na katere je zagotovo vplival tudi Fritz Fischer (1961) s svojo znano tezo o krivdi Nemčije za prvo svetovno vojno.³⁹ V Franciji jo je zagovarjal Jacques Droz,⁴⁰ v Angliji Edward Crankshaw.⁴¹ Izrazilo je prevladovala tudi med zgodovinarji – političnimi emigranti iz dežel za železno zaveso, kakršna sta npr. bila Zbyněk A. B. Zeman⁴² in Harry Hanak.⁴³

³⁶ ARS, dislocirana enota II. 1402 Fran Zwitter, a. š. IV, tipkopis članka za Naše razglede, s. d.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prim.: Fritz Fellner, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy and Its Significance for the New Order in Central Europe: A Reappraisal*, v: AHY 4–5 (1968–69) str. 3–27.

³⁹ Prim.: Fritz Fischer, *Der Griff nach der Weltmacht. Die Kriegsziel des kaiserlichen Deutschland 1914/18* (Düsseldorf 1977).

⁴⁰ Prim.: Jacques Droz, *L'Europe Central. Évolution historique de l'idée de »Mitteleuropa«* (Paris 1960); isti, *Histoire de l'Autriche* (Paris 1961).

⁴¹ Edward Crankshaw, *The Fall of the House of Habsburgs* (London 1963). Crankshaw zagovarja stališče, da je v času vladavine Franca Jožefa politična modernizacija tako napredovala, da se je monarhija približala konstitucionalnim monarhijam zahodnoevropskega tipa. Tenor Crankshawove argumentacije tiči v misli, da je bilo v Cislajtaniji (ne pa tudi na Ogrskem) vse v najlepšem redu. Glavni razlog za razpad monarhije naj bi bila prva svetovna vojna, za katero pa Avstrija ni bila kriva.

⁴² Zbyněk A. B. Zeman, *The Break-up of the Habsburg Empire 1914–1918: A Study in National and Social Revolution* (Oxford 1961).

⁴³ Harry Hanak, *Great Britain and Austria-Hungary during the First World War. A Study in the Formation of Public Opinion* (London 1962).

Toda s takšnimi in podobnimi tezami se Zwitter nikoli ni sprijaznil. Na mednarodnem simpoziju v Budimpešti leta 1964 je Zwitter odločno nasprotoval stališču francoskega zgodovinarja Jacquesa Droza, češ da bi bilo treba leta 1918 Avstro-Ogrsko reformirati, ne pa jo uničiti, saj da je bilo poznejše stanje slabše od stanja v času stare monarhije. Za razliko od Droza Zwitter v dejstvu, da je bilo pred letom 1914 »le malo struj, ki so bile odkrito za uničenje Avstro-Ogrske«, ni videl dokaza o življenjski moči monarhije, »saj tudi francoske revolucije leta 1789 ni nihče organizirano pripravljala, pa ona zato vendar ni [bila] slučajen pojav.«⁴⁴

V poročilu o svoji udeležbi na konferenci o nacionalnih problemih v Habsburški monarhiji leta 1966 v Bloomingtonu (v ZDA)⁴⁵ je Zwitter »obračunal« s tezami tistih zgodovinarjev, ki so vzroke za razpad monarhije iskali zgolj v vojni ali »zunanjih faktorjih«. Napačna se mu je zdela tako teza avstrijskih zgodovinarjev Adama Wandruszke in Huga Hantscha, češ da je monarhija razpadla zaradi diktata zunanjih sil, kot tudi teza Hansa Kohna, ki je glavni vzrok za njen razpad videl v zunanji politiki.⁴⁶ Zwitter je Kohnovo tezo komentiral z besedami: »Pri tem je seveda res, da habsburška monarhija ne bi razpadla kar sama od sebe, brez vojne. Treba pa je samo pomisliti, kakšne notranjepolitične posledice bi imela v Avstro-Ogrski zunanja politika, ki bi se ločila od zavezništva z Nemčijo, da postane jasno, kako ozka je bila pri njej zveza med zunanjo politiko in med nacionalnimi problemi.«⁴⁷

Na konferenci ob stoti obletnici dualizma v Bratislavi (1967) je bil Zwitter enako kritičen do teze ameriškega zgodovinarja Joachima Remaka, ki je v sicer briljantno napisanem eseju o propadu monarhije odločno zatrdil: »Ne, nacionalno vprašanje ni bilo tisto, ki je pogubilo cesarstvo. Nespametna zunanja politika in vojna zoper neustavljivo koalicijo sta bili povsem dovolj.«⁴⁸ V diskusiji o Remakovem referatu je energično protestiral proti selektivni uporabi virov: »Pri prispevku gospoda kolega Remaka me ne moti dejstvo, da je postavil monarhijo v lepšo luč; nisem pristaš črno-belega zgodovinopisja in prepričan sem, da v Avstro-Ogrski monarhiji vse ni bilo slabo. Imam pa pomisleke proti njegovi metodi. Zgodovinar mora imeti sistem, ne mislim določenega sistema, ampak vendarle sistem, da razvrsti dejstva, da loči med pomembnimi in nepomembnimi in da dejstva analizira. V tem prispevku je bilo navedenih veliko dejstev, zgolj pozitivnih dejstev, in avtor je delal zaključke le na podlagi teh dejstev.«⁴⁹

Na večer Zwittrovega življenja so se spet okrepila gledanja tistih zgodovinarjev, ki so prisegali na »zunanje vzroke«. Nanje je na eni strani vplival t. i. »prepirljiv zgodovinarjev« v Nemčiji, v katerem so nekateri nemški in angleški zgodovinarji postavili pod vprašaj staro tezo o »posebnem razvoju Nemčije«,⁵⁰ na drugi strani pa tudi širša razprava, ki jo je sprožila objava eseja Milana Kundere o Tragediji Srednje Evrope (1984). Ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let 20. stoletja, torej v času, ko se je sesuval in na koncu tudi sesul komunistični eksperiment, se je tudi mnogim zgodovinarjem zazdel »včerajšnji svet« nenadoma bolj svetel. Na zahodu in na vzhodu je postalo modno nostalgичno obujanje spominov na

⁴⁴ Fran Zwitter, Mednarodna historična konferenca o problemih Avstro-Ogrske 1900 do 1918 v Budimpešti 4. – 9. maja 1964, v: Zgodovinski časopis XVIII (1964) str. 260.

⁴⁵ Referati z diskusijo so objavljeni v: AHY 3 (1967) in 4–5 (1968–1969).

⁴⁶ Hans Kohn, Was the collapse inevitable?, v AHY 3 (1967) str. 250–266.

⁴⁷ Fran Zwitter, Konferenca o nacionalnem problemu v Habsburški monarhiji v XIX. stoletju v Bloomingtonu (Indiana, ZDA), v: Zgodovinski časopis XXI (1967) str. 266.

⁴⁸ Joahim Remak, The Ausgleich and after – How Doomed the Habsburg Empire?, v: Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava 28. 8. – 1. 9. 1967, Hrg. von dr. L'udovít Holotík (Bratislava 1971) str. 988.

⁴⁹ Fran Zwitter, diskusija na Remakov referat, v: Der österreichisch-ungarische Ausgleich (kot v op. 48) str. 1009–1010.

⁵⁰ Ko so zgodovinarji dokazali, da je bil tudi nemški rajh deležen vsesplošne modernizacije, je naenkrat postala lepša tudi podoba monarhije.

rajnko monarhijo,⁵¹ ki je prišlo do izraza zlasti v delih François Fejtöja (1988), Alana Skeda (1989), Istvána Deáka (1990) in Jeana Bérengerja (1990).

V letu Zwittrove smrti (1988) je »nedeljski zgodovinar« François Fejtö v svojem rekviemu za Habsburško monarhijo strastno dokazoval, da so monarhijo zavestno razbile antantne sile (seveda šele po »uničujočih« prizadevanjih dveh čeških politikov), posledice te katastrofalne odločitve pa naj bi se v Srednji Evropi čutile vse do devetdesetih let 20. stoletja.⁵² V »pogovoru« k nemški izdaji (1991) je Fejtö zapisal: »Zagovarjam tezo, da je bilo uničenje Avstro-Ogrske ne le zločin, ampak tudi velika politična napaka.«⁵³ Po njegovem mnenju naj bi bila glavni krivec za uničenje Francija, ki je želela iz »držav naslednic« oblikovati nekakšno bariero pred morebitno obnovitvijo moči Nemčije in boljševidno nevarnostjo. Po Fejtövem mnenju naj bi bile razkrajajoče centrifugalne sile šibkejšje od kohezivnih sil (uradništva, vojske, liberalnega meščanstva), ki naj bi si – na čelu s cesarjem Karlom – prizadevale za federalizacijo Avstro-Ogrske.⁵⁴

Še preden se je v diplomatskih in političnih krogih na zahodu poleglo navdušenje nad Fejtöjevo knjigo,⁵⁵ je angleški zgodovinar Alan Sked (1989) v svoji sicer »nenostalgčni knjigi« (1989) postavil tezo, da ideja »evropske enotnosti« v bistvu spominja na t. i. »avstrijsko državno idejo« (österreichische Staatsidee) in da bi bilo dobro, če bi evropski državniki dobro preučili zgodovino večnacionalnega imperija, da bi se lažje spopadali s problemi, povezanimi z vladanjem velikemu številu ljudstev z različnimi in velikokrat med seboj sovražnimi kulturami, da bi našli neko vez lojalnosti med njimi.⁵⁶ Po Skedu naj bi bila monarhija neposredno pred prvo svetovno vojno bolj notranje stabilna in cvetoča kot kdaj koli prej.⁵⁷ Zato v razpadu monarhije ni videl posledice nerešenih nacionalnih problemov, ampak obstoja fevdalnih vrednot, časti in prestiža v središčih moči monarhije, ki so Franca Jožefa prignale v odločitev za vojno s Srbijo. Sked je celo prepričan: »Če bi centralne sile zmagale v vojni, bi Habsburška monarhija preživela in se verjetno še nekoliko povečala.«⁵⁸ Zato že v uvodu svoje knjige poudarja, da bi staro Avstrijo morali videti kot nekakšen »preizkusni laboratorij preživetja« in ne kot (z besedami Karla Krauša) »eine Experimentieranstalt für Weltuntergänge«.

Tudi István Deák (1990) je v svoji monografiji o častniškem zboru avstro-ogrsk armade – seveda v primerjavi s kasnejšim političnim razvojem v Srednji in jugovzhodni Evropi – v Habsburški monarhiji videl predvsem pozitiven primer, kako naj bi potekalo nadnacionalno sodelovanje.⁵⁹ Na podoben način, a veliko bolj določno, je tezo o »notranjih vzrokih« zavrnil francoski zgodovinar Jean Bérenger.⁶⁰ Po njegovem naj bi bil njen razpad v prvi vrsti rezultat zarote protihabsburških sil in zmagovitih zaveznikov (zlasti Francije) in kot tak ne nujen in še manj moralno upravičen. Namerno razbitje monarhije, ki je bila še leta 1914 ekonomsko in

⁵¹ Prim.: Solomon Wank, *The Nationalities Question in the Habsburg Monarchy: Reflections on the Historical Record* (1993) (www.cas.umn.edu/wp933.htm).

⁵² François Fejtö, *Requiem pour un Empire défunt* (Paris 1988); nemški prevod: *Requiem für eine Monarchie. Die Zerschlagung Österreich-Ungarns* (Wien 1991).

⁵³ Fejtö, *Requiem* (kot v op. 52) str. 378–379.

⁵⁴ Fejtö, *Requiem* (kot v op. 52) str. 380.

⁵⁵ V nemški izdaji (str. 383) je predlagal, da bi bilo treba na območju nekdanje monarhije, ki je bilo za železno zaveso, ustvariti cono prijateljstva in sodelovanja, ki bi bila tesno povezana s preostalo Evropo.

⁵⁶ Alan Sked, *Decline and Fall of the Habsburg Empire 1815–1918* (London 1989) str. 3.

⁵⁷ Sked, *Decline and Fall* (kot v op. 56) str. 264.

⁵⁸ Seveda pri tem ne pozabi omeniti pomembne podrobnosti, ki jo je omenjal že Zwitter, da bi zmaga centralnih sil lahko pahnila Avstro-Ogrsko v ekonomsko in vojaško odvisnost od Nemčije, konec njenega položaja kot samostojne velesile. Sked, *Decline and Fall* (kot v op. 56) str. 187, 259.

⁵⁹ István Deák, *Beyond Nationalism: A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps 1848–1918* (Oxford 1990) str. 9.

⁶⁰ Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg 1273–1918* (Paris 1990); angleški prevod: *A History of the Habsburg Empire 1790–1918* (London and New York 1997).

vojaško močna in notranje stabilna, naj bi po letu 1920 Srednjo Evropo pahnilo v katastrofalne razmere: v železni objem nacizma in komunizma.

Po padcu železne zavese, ko je postalo aktualno vprašanje konstruktivne ureditve srednjeevropskega prostora, so bile takšne in podobne teze zelo priljubljene, ne pa tudi splošno sprejete. Ameriški zgodovinar Solomon Wank je že leta 1993 kritično obračunal z aktualistično revizijo zgodovine v omenjenih delih in pri tem nastopil z argumenti, ki so precej podobni Zwitrovim.⁶¹ Čeprav v svojem razmišljanju priznava, da je bila monarhija daleč od ekonomske zaostalosti in je bilo zlasti v sferi civilne družbe marsikaj naprednega, kreativnega in humanega, je prepričan, da je bil njen razpad logična posledica njene zapletene in predmoderne notranje politične strukture. Habsburška monarhija se strukturno pač ni mogla »prilagoditi« konceptom novih nacionalističnih sil, ker bi v tem primeru Habsburžani izgubili svojo legitimnost. Odločitev za transformacijo habsburške »hišne posesti« v federacijo avtonomnih nacionalnih enot (za kar so si prizadevali »nedominantni« narodi), bi avtomatsko pomenila konec monarhije, zato je Franc Jožef vztrajal pri idealu centralizirane, unificirane in pretežno nemške države in se sploh ni trudil z »ustvarjanjem« neke nove nadnacionalne identitete, ki bi bila v soglasju z nacionalnimi identitetami. Po Wankovem mnenju je bilo spričo notranje strukture nacionalno vprašanje nerešljivo.⁶²

Tudi Steven Beller je v svoji odlični biografiji Franca Jožefa (1996) prepričan,⁶³ da tičijo razlogi za hitro sesutje monarhije med prvo svetovno vojno v popolni odsotnosti »nedinastičnega« *raisona d'être*, ki bi lahko edini povezal nekdanji habsburški patrimonij« v nekoliko trdnjšo zgradbo.⁶⁴ Po njegovem mnenju v naraščajočem ideološkem spopadu v letih 1914–18 monarhija pač ni bila »oborožena« z dovolj močnimi argumenti, s pomočjo katerih bi zaustavila propagando njenih sovražnikov in si zagotovila nadaljnji obstoj.

Da bi monarhija razpadla tudi brez prve svetovne vojne, je prepričan tudi Robin Okey (2000), ki je v svoji knjigi o Habsburški monarhiji od razsvetljenstva do propada v središče postavil nacionalno vprašanje.⁶⁵ Četudi monarhije ne dojema kot kakšne zaostale »eksotične anomalije« (priznava, da so v njej potekali enaki modernizacijski procesi kot drugod po Evropi), in ves čas govori tudi o »zamujenih priložnostih«, je vendarle prepričan, da se monarhija strukturno ni mogla »prilagoditi« zahtevam naraščajočih se nacionalnih gibanj, saj so bile le-te v popolnem nasprotju z bistvom »avstrijske ideje«. ⁶⁶ Enako kot Beller tudi Okey vidi glavni problem v odsotnosti skupne identitete (»commonality«), kar naj bi bil glavni razlog za strukturno šibkost cesarstva.

Podobno razmišlja tudi angleški zgodovinar Mark Cornwall. Glavnega vzroka za razpad monarhije ne išče v prvi svetovni vojni (čeprav ji seveda ne odreka vpliva na proces dezintegracije), ampak v habsburški izgubi avtoritete legitimnosti. Prepričan je, da je bilo nasprotje med avstrijsko idejo (ki je bila v bistvu habsburška dinastična ideja) in načelom nacionalne federalizacije monarhije, v osnovi nerešljivo. Zato v razpadu monarhije vidi le končni rezultat dolgoletnega procesa dezintegracije, ki ga je vojna zgolj pospešila.⁶⁷

⁶¹ Wank, *Nationalities Question* (kot v op. 51).

⁶² Prim. tudi: Solomon Wank, *Some Reflection on the Habsburg Empire and its Legacy in the Nationalities Question*, v: *AHY* 28 (1997) str. 131–46.

⁶³ Nemška izdaja: Steven Beller, *Franz Joseph. Eine Biographie* (Wien 1997).

⁶⁴ Mark Cornwall (ur.), *The Last Years of Austria-Hungary. A Multi-National Experiment in Early Twentieth-Century Europe* (Exeter 2002) str. 176.

⁶⁵ Robin Okey, *The Habsburg Monarchy from Enlightenment to Eclipse* (New York 2000).

⁶⁶ Okey, *Habsburg Monarchy* (kot v op. 65) str. 400–401: »It is hard to see that the modernisation of the Habsburg Monarchy inaugurated by the Enlightenment could have ended without the dissolution of this multi-national community. However, the dissolution was not benign and a state which had an honourable record of a achievement fell victim to a cruel and terrible war, to be followed a generation later by one more terrible still.«

⁶⁷ Prim.: Cornwall (ur.), *The Last Years of Austria-Hungary* (kot v op. 64) str. 167; nemški prevod: Mark Cornwall, *Die letzten Jahre der Donaumonarchie. Der erste Vielvölkerstaat im Europa des frühen 20. Jahrhunderts* (Magnus Verlag 2004) str. 201.

Takšna stališča prevladujejo tudi v sodobnem avstrijskem zgodovinopisju. Za Ernsta Hanischa je razpad monarhije končna točka procesa, ki ga je vojna zgolj pospešila. »Narodnosti monarhije, ki so v njenem okviru dozorele v polno razvite narode, so se želeli podati v pustolovščino neodvisnosti in svobode. Vojna je ta proces silno pospešila.«⁶⁸ Podobno razmišlja tudi Karl Vocelka, ki je v enem izmed zadnjih (poljudnih) pregledov avstrijske zgodovine nedvoumno zapisal: »Monarhija se ni sesedla zaradi zunanjih dogodkov prve svetovne vojne, ampak zaradi notranjih nacionalnih in socialnih konfliktov. Razpad monarhije pa ni odstranil nacionalnih problemov, saj so bile tudi države naslednice male multinacionalne tvorbe. Končno so mnoga nacionalnih trenj še danes – več kot sto let pozneje – virulentna in določajo politični vsakdan vzhodne-srednje Evrope.«⁶⁹

Če zaključimo: Ko je na mednarodni konferenci zgodovinarjev v Bloomingtonu v ZDA leta 1966 avstrijski zgodovinar Fritz Fellner navrgel misel, češ da zgodovinopisje še vedno ni ponudilo dokončne in enoznačne razlage razpada Habsburške monarhije, je Miklós Molnar upravičeno opozoril, da so rezultati vedno odvisni od zornega kota gledanja na problem: »For instance, a historian who examines the breakup of the empire from the perspective of the European balance of power will inevitably come to conclusions that differ considerably from those of another historian who focuses his attention on the national movements. The whole problem will be viewed in still another light by those who approach it from a sociological, cultural, or economic point of view.«⁷⁰ Čeprav od omenjene izjave letos mineva polnih štirideset let, se z njo še vedno lahko strinjamo. Pritrdimo pa lahko tudi beležki Frana Zwitterja s konference zgodovinarjev v Stockholmu, ko je po koncu diskusije o svojem referatu na listič zapisal, da je med diskutanti povsem prevladala »tendenco ponavljati znane teze in tendenca govoriti več o tem, kaj bi moralo biti, kakor pa o tem, kako je stvarno bilo.«⁷¹ In ta tendenca je v razpravah o monarhiji prisotna še danes, nekoliko tudi v slovenskem zgodovinopisju.

Summary

Zwitter's Position on the Hapsburg Monarchy

Janez Cvirn

Since the end of 1918, which denoted the death of the Austro-Hungarian Empire, historians have been trying to discover its »true« diagnosis. This topic has always been a source of controversy among the learned scholars. While some of them were (are) certain that the »two-headed eagle« had succumbed to a prolonged illness others were (are) of the opinion that its end was sudden and caused by the First World War. Among the latter were even some who were certain that the demise of Austria-Hungary had in fact been caused by murder organized by its Western Allies.

If we disregard pre-war West European critics of the Monarchy such as Louis Eisenmann, Ernest Denis, Henry Wickham Steed, and R.W. Seton-Watson, who had depicted the Monarchy to the West as »a prison of nations«, two of the most prominent historians who defended the first option in the period between the First and the Second World Wars were former political activists on the Austro-Hungarian political stage, historian Josef Redlich and sociologist Oskar Jászi. In the West, their view was supported by British historian A.J.P. Taylor with his history of the Hapsburg Monarchy, published in 1941, and a decade later by Robert A. Kann, an »Austrian/American« historian who in 1950 wrote his monumental treatise on national problems within the Monarchy.

⁶⁸ Ernst Hanisch, *Der Lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert* (Wien 1994) str. 263.

⁶⁹ Karl Vocelka, *Geschichte Österreichs. Kultur-Gesellschaft-Politik* (München 2002) str. 239.

⁷⁰ AHY 4–5 (1968–1969) str. 95–96.

⁷¹ ARS, dislocirana enota II. 1402, Fran Zwitter, a. š. IV, št. 5.

Those who had tried to explain the disintegration of Austria-Hungary with factors within the Monarchy itself, primarily with the inability of state authorities to cut the Gordian knot of increasing nationalism, were soon confronted by opposing views voiced quite soon after the fall of the Dual State. Especially loud were some Austrian politicians and members of the military who believed that the principal reason for the downfall was the war and the dictate of the Western forces that presumably had been tricked by the siren voices of »treacherous« Slavs. In the growing shadow of Nazism in the 1930' the image of the Monarchy suddenly seemed less infamous. Even Austrian historians, especially those from the Catholic circles, for instance Hugo Hantsch, gradually adopted this view. In the decade after the Second World War most Austrian historians (Hugo Hantsch and Heinrich Benedikt) continued their search for external causes for the downfall of the monarchy. In this period, after the terrible ordeal of Nazi terror and the fall of the majority of Central Europe behind the iron curtain, many historians started to feel that the Monarchy, despite its many contradictions, was much more suited to peaceful co-existence of large and small nations of Central and Eastern Europe. This thesis was especially popular at the height of the cold war in the 1960' (Crankshaw, Droz) and during the agony of communism at the end of the 1980's and at the beginning of the 1990's (Fejtő, Beregner, Sked).

But in the 1990's this romantic revision of the history of the Hapsburg Monarchy triggered harsh criticism of some American and British historians (Wank, Beller, Okey, and Cornwall) whose views on the matter were very similar to those of Fran Zwitter. While in his 1938 lecture on the Yugoslav question during the First World War he explicitly stressed that »the old state had been condemned to death by itself« his paper read at the 1960 international congress of historians in Stockholm convincingly showed that the monarchy did not know - nor was it able to due to its internal structure - how to respond to the national movements of its »nations without history«, i.e. those that in the critical period of bourgeois revolutions had no national upper class of their own. A transformation of Austria-Hungary into a federation of equals, a political option supported by these nations, was not possible in practice. Furthermore, the idea of a federation »had never been embraced by the ruling authorities.« In view of this, Zwitter was of the opinion that the Monarchy with its inner structure and its national politics had been »a growing anachronism.« Less interested in the cause of its demise he more often wondered »how it was possible that it had existed so long in the first place.«

Rok Stergar

Jugoslovansko vprašanje v Zwittrovem delu

UDK 001.891:949.71:929 Zwitter

Rok STERGAR, dr., univ. asist., Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, rok.stergar@guest.arnes.si

Jugoslovansko vprašanje v Zwittrovem delu

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, str. 47–53, cit. 22

1.02 Pregledni znanstveni članek; jezik: Sn. (Sn., En.)

Ključne besede: Fran Zwitter, Južni Slovani, jugoslovanstvo, ilirizem, Ilirske province

Jugoslovanskega vprašanja se je Fran Zwitter lotil večkrat, in sicer tako v sintetičnih študijah kot tudi v monografskih raziskavah. Razpravljal je o širokem časovnem loku, saj je posegel tako v predzgodovino jugoslovanstva, v intelektualne tokove renesanse, kot tudi v čas prve svetovne vojne. Tri teme, ki jih je raziskoval najbolj podrobno, so bile: čas Ilirskih provinc, ljubljanski jugoslovanski kongres leta 1870 in njegova predzgodovina ter obdobje 1. svetovne vojne. Pri tem ni ostajal na nivoju vsakodnevnih politike, ampak so ga bolj zanimali trendi, ki so postali prepoznavni šele v daljših obdobjih.

Atorski izvleček

UDC 001.891:949.71:929 Zwitter

Rok STERGAR, PhD, Assistant, Faculty of Arts of University of Ljubljana, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, rok.stergar@guest.arnes.si

Fran Zwitter and the Yugoslav Question

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, pp. 47–53, 22 notes

Language: Sn. (Sn., En.)

Key words: Fran Zwitter, the South Slavs, Yugoslavia, Illyrism, Illyrian Provinces

Fran Zwitter wrote about the Yugoslav question several times, both in synthetic studies and in several monographs. Covering an extensive time period, he discussed the prehistory of the Yugoslav question, enlightened ideas of the Renaissance, and World War One. The three themes that Zwitter had researched at greatest length were the period of the Illyrian Provinces, the 1870 Congress in Ljubljana and its prehistory, and the First World War. Far more than in everyday politics and events he was interested in the trends that became more obvious only after longer periods of time.

Author's Abstract

Jugoslovanskega vprašanja se je Fran Zwitter lotil večkrat, in sicer tako v svojih sintetičnih oziroma preglednih študijah kot tudi v nekaterih monografskih raziskavah. O njem je pisal vse od tridesetih let 20. stoletja, ko je v Franciji objavil *Les origines de l'illyrisme politique et la création des Provinces illyriennes*, obsežno razpravo o nastajanju političnega ilirizma. V svojih objavah je razpravljal o širokem časovnem loku, saj je že v omenjenem članku posegel daleč v predzgodovino jugoslovanstva, v intelektualne tokove renesanse in tam iskal začetke predvsem dalmatinskega in dubrovniškega *kulturnega ilirizma*, nejasnega občutenja o povezanosti južnih Slovanov ali kar vseh Slovanov na podlagi domnevnega skupnega ilirskega izvora. Časovni lok raziskovalnih tem je zaključil v polemiki z Dušanom Kermavnerjem. V razpravi Zlom avstromarksizma pri Slovencih je med drugim natančno analiziral odnos slovenske socialdemokracije in nekaterih njenih sopotnikov do habsburške monarhije in jugoslovanskega vprašanja v letih prve svetovne vojne.

Tri teme, ki jih je raziskoval najbolj podrobno, so bile: obdobje 1. svetovne vojne, ljubljanski jugoslovanski kongres leta 1870 in njegova predzgodovina ter čas Ilirskih provinc. V tem kratkem zapisu bom v kronološkem zaporedju obravnavanih tem poskusil predstaviti

Zwittrove glavne teze in njihovo odmevnost, z nekaj primeri tudi prisotnost njegovega pisanja o jugoslovanskem vprašanju v današnjem zgodovinopisju.

Kot sem že omenil, se je Zwitter najprej ukvarjal s predzgodovino jugoslovanskega gibanja, s kulturnim ilirizmom in z začetki ideje o političnem povezovanju Južnih Slovanov. Temo je obdelal v francoski študiji, v slovenščini je izšla z naslovom *Postanek političnega ilirizma in ustanovitev Ilirskih provinc*, dobrih trideset let kasneje pa tudi v mnogo krajšem članku *Napoleonove Ilirske province*.¹ Problematike se je dotaknil še na nekaterih drugih mestih, kjer je pretežno povzemal dognanja obeh specialnih študij.

Ključno vprašanje teh raziskav je bil vpliv francoske revolucije in še posebno francoske zasedbe Istre, Dalmacije in Dubrovnika ter poznejše ustanovitve Ilirskih provinc na krepitev občutka o kulturni povezanosti južnih Slovanov, predvsem pa na oblikovanje idej o njihovem političnem povezovanju. Toda najprej je prikazal prve pojave enačenja Ilirov s Slovani in nastanek, kot pravi, *nove nacionalne zavesti* pri nekaterih piscih 17. in 18. stoletja. Ob tem je vseskozi poudarjal, da je bila takšna zavest omejena na redke posameznike oziroma je bila »stvar zgodovinarjev, slovničarjev in drugih piscev.«² Prav tako je večkrat opozoril, da je šlo le za kulturno, jezikovno zavest, ki ni imela političnega značaja ali pomena.

V nadaljevanju študije je Zwitter opisal vpliv revolucionarne Francije in pa francoske zasedbe Istre, Dalmacije in Dubrovnika (1806) na krepitev ilirske zavesti in spet poudaril, da vsaj do leta 1806 ni dokazov o obstoju političnega ilirizma, čeprav takšnih zamisli v posameznih primerih ni mogoče popolnoma izključiti. Neposredno pred ustanovitvijo Ilirskih provinc pa je bil položaj že drugačen. Zwitter je sicer z natančno analizo zavrnil hipoteze o *Napoleonovi Jugoslaviji* in pokazal, da se je cesar odločal na podlagi gospodarske, vojaške in politične strategije, pri izbiri imena pa se je naslonil na antično tradicijo, vendar je hkrati navedel prve primere političnega ilirizma, ki se je pojavil tako pri nekaterih Francozih kot pri domačinih. Pri tem je značilno pretehtano sklepal, da je šlo za ideje in nikakor še za gibanje.

Toda idejam je pripisal precejšen pomen. »*Pri Hrvatih in Slovencih pa predstavlja oživljena Ilirija prvo obliko sodobne narodno politične ideje*«, je zapisal leta 1933 in menil, da je bil ilirizem Ljudevita Gaja zgolj nadaljevanje ilirske ideje iz francoskega časa.³ Čez tri desetletja je mnenje nekoliko spremenil, ko je zapisal, da je obdobje Ilirskih provinc pomembno vplivalo na poznejše oblikovanje zamisli o zedinjeni Sloveniji, bistveno manjši vpliv pa je imelo na hrvaško preporodno oziroma ilirsko gibanje. Tu je bil vpliv po Zwittrovem mnenju zaznaven le med pristaši levega krila ilircev.⁴

V hrvaškem zgodovinopisju so se pojavljale teze, ki so bile še bolj odločne: Ferdo Šišić je bil ob koncu tridesetih let 20. stoletja prepričan, da je imela ustanovitev Ilirskih provinc na razvoj ideje o enotnem jugoslovanskem političnem narodu »*snazan uticaj*«! Toda pozneje se je bolj uveljavilo mnenje Jaroslava Šidaka, ki je Šišićeve trditve zavrnil. Strinjal se ni niti s previdnejšo Zwittrovo tezo, saj je večkrat zavrnil zaznavnejši vpliv francoske zasedbe na hrvaški preporod, predvsem pa obstoj leveice, ki naj bi bila pod takšnim vplivom. Šidak je kratkotrajnost francoske zasedbe, maloštevilnost francoskih pristašev in njihovo nacionalno neopredeljenost navedel kot ključne argumente proti tezam o vplivu francoskega obdobja na

¹ Oboje ponatisnjeno v Fran Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju* (Ljubljana 1990) str. 119–182 in 205–217. Razprava Socialni in gospodarski problemi Ilirskih provinc, prav tam, str. 183–204, za našo tematiko ni posebno zanimiva.

² Zwitter, *Postanek političnega ilirizma* (kot v op. 1) str. 125.

³ Prav tam, str. 122, 169.

⁴ Zwitter, *Napoleonove Ilirske province* (kot v op. 1) str. 216.

Postanek političnega ilirizma in ustanovitev Ilirskih provinc

Izšlo najprej v *Le Monde Slave* 1933 v aprilski, majski in junjski številki pod naslovom *Illyrisme et sentiment yougoslave*, ki ga je dalo uredništvo, nato pa samostojno kot poseben odtis (*Paris-Dijon* 1933, 91 strani) z naslovom *Les origines de l'illyrisme politique et la création des Provinces illyriennes*. V slovenščino je bilo delo prevedeno prvič za to izdajo; prevedel ga je Peter Umek, s strokovnimi izrazi sta pomagala Janez Sumrada in urednik.

V članku *Velika Ilirija in ilirsko gibanje*, ki je izšel l. 1847, omenja Desprez tudi Napoleonovo Ilirijo, priznava pomen francoske oblasti za razvoj narodnega jezika pri Južnih Slovanih in dodaja nekaj kritičnih opazanj o upih, ki jih je ta francoska politika vzbudila pri Ilircih.

»Nekateri učenjaki so se neznansko razveselili, da so našli tako širokogrudnega gospodarja. Na začetku slovnice, ki je izšla v Ljubljani l. 1811, je nekdo celo objavil povsem pindarsko odo, v kateri vidi cesarja Francozov kot *bodočega preporoditelja velike ilirske nacije*. Veselila jih je misel, da bo, potem ko bo uničil Avstrijo in v celoti izvelkel Ilirijo izpod nemškega jarma, treščil po osmanskem cesarstvu, mu odvzel drugi del Ilirije in ga pridružil prvemu. Če hočemo biti odkriti, je to pomenilo precejšnje širjenje Napoleonovih načrtov; tedanja Ilirija bi bila sama slabo pripravljena na takó ponujeno srečo: spanec, v katerega se je pogreznila l. 1815, to dovolj dokazuje. Res pa je, da je ustanovitev Ilirskih provinc imela na obalah Jadranskega morja blagodejen vpliv in da je vplivala na zavest prebivalcev. Se danes so to zanje kakor srečne sanje, ki se jih trudijo preliti v verze, in zaman bi jih prepričevali, da Ilirija prihodnosti ni živila v Napoleonovih mislih.¹

O vprašanju nacionalnega pomena ustanovitve Ilirskih provinc razpravljajo torej že vsaj od časov »ilirskega gibanja«, se pravi sto let, če že ne od Napoleonove dobe. Mnenje resnih zgodovinarjev ostaja precej podobno Desprezovemu: pravijo, da so bili Francozi povsod naklonjeni narodnemu jeziku, in navajajo *Vodnikovo Ilirijo oživljeno* kot pričevanje o narodnem gibanju, ki ga je vzbudila francoska politika. Priznavajo tudi pomen, ki ga je nova ureditev teh dežel, osnovana na enakosti pred zakonom in odpravi privilegijev, imela pri nastanku sodobne narodne zavesti. Resni jugoslovanski zgodovinarji sami zavračajo idejo o »Napoleonovi Jugoslaviji« in njegovem domnevem načrtu usta-

¹ *Revue des Deux Mondes*, 15 mars 1847, str. 1017.

Postanek političnega ilirizma in ustanovitev Ilirskih provinc – slovenska verzija (objavljena 1990 že po avtorjevi smrti) obsežne Zwitterove razprave, ki je bila prvič objavljena 1933 v francoščini.

ilirce. Ilirizem je izhajal iz starejše hrvaške tradicije, je zatrdil.⁵ V resnici se s Zwitterom nista zelo razhajala, saj je tudi on opozarjal, da se je ilirizem Gaja in njegovih sodobnikov v veliki meri naslanjal na hrvaško državno tradicijo. Morda lahko rečemo, da je bila previdna ocena francoske zasedbe v skupnem delu *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji* nekakšen kompromis med obema interpretacijama. Tam lahko preberemo, da se je v času Ilirskih provinc že pojavilo nacionalno, jugoslovansko pojmovanje ilirskega imena, ki je bilo razširjeno v ozkih krogih, vendar »ta dejstva niso [bila] brez pomena za bodočnost.«⁶

Vpliv Ilirskih provinc na poznejše procese izoblikovanja modernih narodov je sicer zanimal še številne druge raziskovalce, ki so predstavili široko paleto mnenj. V svoji znani sintezi balkanske zgodovine je grško-kanadski profesor L. S. Stavrianos podobno kot Zwitter menil, da lahko prve zamisli o političnem združevanju Južnih Slovanov iščemo prav v času francoske uprave nad deli hrvaških in slovenskih dežel; nekateri avtorji pa so bili bliže Šidaku.⁷

⁵ Jaroslav Šidak, *Odjeci francoske revolucije i vladanje Napoleona I. u hrvatskim zemljama*, v: *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća* (Zagreb 1973) str. 94; isti, *Jugoslavenska ideja u Ilirskom pokretu*, v: *Jugoslovenski istorijski časopis*, št. 3 (1963) str. 32. Na obeh mestih tudi citat Šišića.

⁶ Fran Zwitter (v sodelovanju z Jaroslavom Šidakom ter Vasom Bogdanovom), *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji* (Ljubljana 1962) str. 55.

⁷ Leften Stavros Stavrianos, *The Balkans since 1453* (London 2000) str. 212. Pregled literature ima: George J. Prpic, *French Rule in Croatia: 1806–1813*, v: *Balkan Studies* 5 (1964) str. 264–276.

Druge Zwittrove raziskave, ki jih bom tu omenil, se z dogodki s konca 18. in začetka 19. stoletja niso več podrobneje ukvarjale. Težišče Zwittrovega zanimanja se je premaknilo na drugo polovico 19. in na začetek 20. stoletja. V tem času se je jugoslovanska ideja uveljavila in jugoslovansko vprašanje je, kot je v preglednem angleškem članku zapisal Zwitter, po letu 1908 postalo osrednje vprašanje slovenske politike vse dokler ni deset let pozneje nastala jugoslovanska država in se je zdelo rešeno.⁸

Pravzaprav je v razpravi Problem narodnega preporoda pri Južnih Slovanih v Avstriji: legitimizem in narodnostno načelo Zwitter še posegel v zadnja leta prve polovice 19. stoletja. Na kratko je omenil uveljavljanje izrazov *Jugoslavija* in *jugoslovanski* med hrvaškimi preporoditelji v letih neposredno pred 1848 in nekoliko bolj izčrpno predstavil dejavnost poljskih emigrantov, ki so po letu 1842 načrtovali ustanovitev jugoslovanske države. Okrog srbske kneževine naj bi se zbrali tako turški kot avstrijski južni Slovani – običajno sicer brez Slovencev. Omenil je tudi vpliv emigrantov na nastanek znamenitega spisa Ilije Garašanina, *Načertanije* (1844) in pa še podpornike jugoslovanske ali velikoilirske ideje v Franciji in Italiji, kjer so naklonjenost takšnim zamislim kazali nekateri revolucionarji.⁹

V nadaljevanju pa je ocenil razširjenost takšnih načrtov med avstrijskimi južnimi Slovani v času revolucije 1848. Z dobrimi argumenti je v tej razpravi in na drugih mestih zatrdil, da je velika večina aktivnih udeležencev takratnega dogajanja podprla nadaljnji obstoj monarhije, ki pa naj bi posameznim narodom dala avtonomijo in se preoblikovala v federacijo. Hkrati so se tako pri Slovencih kot pri Hrvatih in Srbih pojavljale načelne zamisli o povezovanju južnih Slovanov znotraj monarhije. Radikalnejše ideje poljskih emigrantov okrog Adama Czartoryskega so na levici več pristašev dobile, ko je postalo jasno, da federalizacije ne bo.¹⁰

Ravno k problemom protiaustrijsstva v nacionalnih programih se je Zwitter še večkrat vračal, tudi v okviru obravnav jugoslovanske problematike. Nekajkrat je analiziral zlasti šestdeseta leta 19. stoletja, obdobje, ko so se zaradi razočaranja nad Avstrijo in zaradi pričakovanja njenega skorajšnjega razpada precej okrepila razmišljanja o propadu monarhije in nastanku samostojne jugoslovanske države. Predvsem v polemiki o ljubljanskem kongresu leta 1870 in v sintetičnem delu Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji je orisal glavne pobude, tudi različne iniciative emigrantov, ki so se pred letom 1866 povezovali s Srbijo in Prusi ter Italijani. Drugače kot Dušan Kermavner je menil, da ni mogoče trditi, da med južnimi Slovani v monarhiji ne bi bilo protiaustrijskih gibanj. Celo ljubljansko izjavo bi bilo mogoče interpretirati kot izjavo v prid združitvi južnih Slovanov izven Avstrije, je zatrdil Zwitter, čeprav se mu to ni zdela najverjetnejša možnost.¹¹

Vsekakor je upravičeno opozoril na hrvaško pravaško gibanje in na Kvaternikov poskus vstaje v Rakovici leta 1871, v zvezi z jugoslovanskim gibanjem pa tudi na povezave Josipa Juraja Strossmayerja in *Narodne stranke* s krajiškim emigrantom Oreškovićem in Ilijo Garašaninom.¹² Zwitteru je mogoče pritrditi – načrtov izvenavstrijske rešitve jugoslovanskega

⁸ Fran Zwitter, Slovenci in habsburška monarhija, v: O slovenskem narodnem vprašanju (kot v op. 1) str. 21. Prvotno objavljeno v angleščini The Slovenes in the Habsburg Monarchy, v: Austrian History Yearbook 3, 2. del (1967) str. 159–188.

⁹ Fran Zwitter, Problem narodnega preporoda pri Južnih Slovanih v Avstriji: legitimizem in narodnostno načelo, v: O slovenskem narodnem vprašanju (kot v op. 1) str. 221–224.

¹⁰ Prav tam, str. 225–227.

¹¹ Fran Zwitter, Nekaj problemov okrog jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870, v: O slovenskem narodnem vprašanju (kot v op. 1) str. 342. O protiaustrijskih programih, gibanjih in posameznikih sintetično: isti, Nacionalni problemi (kot v op. 6) str. 133–138. O diskusijah Frana Zwitttra z Dušanom Kermavnerjem gl. Peter Vodopivec, O polemičnih soočenjih Dušana Kermavnerja in Frana Zwitttra, v: Med politiko in zgodovino. Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975) (Ljubljana 2005) str. 191–198.

¹² Prav tam, str. 325–330.

vprašanja je bilo kar nekaj. V Vojni krajini so se zamisli o priključitvi Srbiji pojavile že sredi 18. stoletja in ameriški specialist Gunther E. Rothenberg prav za tretjo četrtino 19. stoletja navaja vrsto poročil o različnih velikosrbskih in jugoslovanskih načrtih, ki so našli nemalo pristašev med krajišniki.¹³

Vendar Zwitter ni spregledal sprememb, ki so nastopile po ustalitvi dualizma in omilitvi zunanjepolitičnih napetosti v začetku 70. let. Tedaj se je morebiten razpad države zdel dosti manj verjeten in v ospredje so stopile pragmatične rešitve, ki so izhajale iz dejanskega stanja. Dodati je mogoče še, da se je Strossmayerjev krog ob zaostitvi vzhodne krize po letu 1875 spet ogreval za izvenavstrijske rešitve južnoslovanskega vprašanja.¹⁴ Nasploh Zwitter ni zanikal prevlade avstrijske usmeritve vse do 1. svetovne vojne. Na različnih mestih je opozoril, da niti krepitev različnih variant jugoslovanskega gibanja na jugovzhodu monarhije v začetku novega stoletja – posebno po letu 1908 – do začetka vojne ni pripeljala do preloma z Avstrijo – razen pri manjših skupinah in posameznikih.¹⁵ Nasprotoval pa je samodejnemu enačenju predlogov rešitve jugoslovanskega problema znotraj monarhije z legitimizmom.¹⁶ Za Zwittera so bili *legitimistična baza* monarhije predvsem birokracija, armada, cerkev in plemstvo, medtem ko je bila pri drugih Avstrija predvsem realnost, ki so ji prilagajali svojo dnevno politiko.¹⁷

Pri iskanju razlogov je nasprotoval Kermavnerju, ki je takšno stanje nekoliko počez pripisal oportunistu in drobtiničarstvu meščanske politike (ali politikov), pri tem pa uporabljal dejansko politiko za skoraj edini kriterij presojanja radikalnosti in protiaustrijsstva. Nasprotno – je zapisal Zwitter – »*zgodovinar [mora] študirati tudi politične nazore, ki so le prav malo vplivali na politično življenje dobe, ko so nastali, so pa važni kot izhodišče političnih gibanj v poznejših dobah.*«¹⁸

Citat se zdi kar dobra samooznaka, saj je že iz doslej zapisanega očitno, da Zwitter v svojem raziskovanju jugoslovanskega gibanja ni ostajal na nivoju vsakodnevne politike – pravzaprav je v svoje razpravljanje pritegnil le posamezne dogodke –, ampak so ga bolj zanimali trendi, ki so postali prepoznavni šele v daljših obdobjih. Tako kot sicer, tudi v svojem pisanju o jugoslovanskem gibanju ni bil kronist, temveč je poskušal – mislim, da precej uspešno – prikazati veliko sliko dogajanja. V presojanje je vključeval procese in dogodke iz velikega dela Evrope, sodbe so bile jasne, vendar nikakor ne poenostavljene. Vedno je opozarjal na omejen doseg prizadevanj in zamisli, ki so rešitev jugoslovanskega vprašanja videla izven habsburške monarhije, čeprav so bila v njegovih raziskavah pogosto v središču zanimanja. Poleg že omenjenega velja opozoriti na njegov interes za preporodovce, ki jih sicer ni raziskoval, a je na njihov pomen večkrat opozoril.¹⁹

Seveda nekatere Zwittrove interpretacije že od začetka niso imele le zagovornikov, polemike z Dušanom Kermavnerjem so najbolj znan primer soočanja mnenj. Toda imele so velik odmev tako v tedanji državi kot čez mejo. Tega seveda ne moremo pripisati zgolj dejstvu, da je Zwitter precej objavil v tujih jezikih, v nemščini, angleščini, francoščini in celo španščini,

¹³ Gunther E. Rothenberg, *The Croatian Military Border and the Rise of Yugoslav Nationalism*, v: *The Slavonic and East European Review* 43, št. 100 (1964) str. 34–45.

¹⁴ Novejša revizija problematike s pregledom starejših tez: Robert J. Rohrbacher, Bishop J. J. Strossmayer's Yugoslavism in the Light of the Eastern Crisis of 1875–1878, v: *East European Quarterly* 35 (2005) str. 343–371.

¹⁵ Zwitter, Slovenci in habsburška monarhija (kot v op. 8) str. 21.

¹⁶ Zwitter, Nekaj problemov (kot v op. 11) str. 332, 333.

¹⁷ Fran Zwitter, Problem narodnega preroda pri Južnih Slovanih v Avstriji: legitimizem in narodnostno načelo, v: *O slovenskem narodnem vprašanju* (kot v op. 1) str. 227.

¹⁸ Zwitter, Nekaj problemov (kot v op. 11) str. 326.

¹⁹ Zwitter, Slovenci in habsburška monarhija (kot v op. 8) str. 21; isti, *Spremna beseda*, v: *Preporodovci proti Avstriji* (Ljubljana 1970) str. 5–9. Kratko tudi v diskusiji na 19. Zborovanju slovenskih zgodovinarjev: isti, *Dve vprašanji slovenske zgodovine 1904–1914*, v: *Zgodovinski časopis* 33 (1979) str. 265, 266.

ampak tudi temam, ki jih je obravnaval, in predvsem načinu obravnave. Zwitter je eden redkih slovenskih zgodovinarjev, ki ga citirajo sintetična dela o zgodovini habsburške monarhije v 19. stoletju. Nadvse spodobno je tudi število njegovih citatov v zadnje čase tako pomembnem *Arts & Humanities Citation Index*.

Jasno pa je, da so nove raziskave sliko precej dopolnile ali spremenile. Medtem ko je Zwitter v članku za *Austrian History Yearbook* iz leta 1967 še pogršel *zadovoljivo študijo* o trializmu pri Slovencih, jih lahko danes v roko vzamemo kar nekaj. Nekatere poskušajo Zwitterova gledanja na trializem, ki so se dobro uveljavila v slovenskem zgodovinoписju, revidirati in Andrej Rahten, recimo, precej drugače interpretira odnos prestolonaslednika Franca Ferdinanda do načrtov za trialistično prenovo monarhije.²⁰ Tudi o jugoslovanskem kongresu iz leta 1870, ki je Zwitter in Kermavnerja spodbudil k siloviti polemiki, je bilo po njenem zaključku zapisanega še marsikaj, predvsem v študijah hrvaškega zgodovinarja Petra Korunića.²¹ Podobno velja za obdobje 1. svetovne vojne, ki je bilo – seveda predvsem vloga socialne demokracije – predmet druge velike polemike med Zwitterom in Kermavnerjem. Seveda pa teme niso izčrpane, tako da je možnosti za nove raziskave še precej. Odgovor na vprašanje o razmerju med trialističnimi načrti s Slovenci in brez njih, kar je v neki diskusiji izpostavil Zwitter, gotovo lahko vsaj slutimo, toda sintetična študija, ki bi zajela vse vidike tega problema, bi bila vseeno dobrodošla.²²

V raziskovanju jugoslovanskega gibanja so se pojavile tudi teme, ki jih v Zwitterovem delu ne najdemo, ali pa jih je omenjal samo mimogrede. Medtem ko je Zwittera zanimal predvsem razvoj ideje od kulturnega ilirizma pa do odločitve za oblikovanje samostojne jugoslovanske države in se je pri tem posvečal kulturnim in političnim elitam, se nekatere novejšje raziskave ukvarjajo z vprašanjem razširjenosti jugoslovanskih idej v širših slojih v različnih obdobjih. Analize deklaracijskega gibanja ali pa gradiva vojnega cenzurnega urada so recimo omogočile nekatere nove vpoglede v to zapleteno vprašanje.

Ob tem je treba ugotoviti, da je morda premik zanimanja razlog, da Zwitterove obravnave jugoslovanskega vprašanja – in druga njegova dela – vse redkeje najdemo v opombah in bibliografijah tekstov slovenskih zgodovinarjev. Ni dvoma, da vsakršno zgodovinoписje v določenem času zastari in postane preseženo ter je potem zanimivo le še za kulturne zgodovinarje ali preučevalce zgodovinoписja. Toda po vnovičnem prebiranju mislim, da so Zwitterove razprave še vedno zanimivo in predvsem relevantno branje. Zaradi širine obravnavanja tem in natančne ter pretehtane argumentacije je skrbno branje koristno in poučno, tudi če se z vsemi tezami ne strinjamo.

²⁰ Za Zwitterova stališča gl. Nacionalni problemi (kot v op. 6) str. 196–198. Prim. Andrej Rahten, Trialistični koncepti velikoavstrijskih krogov in slovensko vprašanje, v: Slovenci v Evropi (O nekaterih vidikih slovenske povezanosti s sosedi in Evropo) (Historia 5, Ljubljana 2002) str. 43–54.

²¹ Petar Korunić, Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848–1870 (Zagreb 1986) str. 278–396.

²² Stvaranje jugoslovanske države 1918. Zbornik radova podnetih na naučnom skupu u Iloku od 16. do 19. maja 1979 (Beograd 1983) str. 506, 507.

Summary

Fran Zwitter and the Yugoslav Question

Rok Stergar

Fran Zwitter wrote about the Yugoslav question several times, both in synthetic studies and in several monographs. He had been dealing with this topic since the 1930' when he published in France an extensive study about the origin of political Illyrism, titled *Les Origines de l'illyrisme politique et la création des Provinces illyriennes*. Covering an extensive time period, he discussed the prehistory of the Yugoslav question, enlightened ideas of the Renaissance, and the First World War. Among other things, his polemic with Dušan Kermavner contains a precise analysis of the attitude of Slovene social democracy and its supporters towards the Hapsburg Monarchy and the Yugoslav question in the period between 1914 and 1918.

The three topics that Zwitter had researched at greatest length were the period of the Illyrian Provinces, the 1870 Congress in Ljubljana and its prehistory, and the First World War. While writing about the Yugoslav movement Zwitter did not limit himself solely to the level of everyday politics – as a matter of fact he had elected to include only certain events – but was far more interested in the trends that became more obvious only after longer periods of time. As was his usual characteristics, he was not solely a chronicler, but always tried – in my opinion rather successfully – to show the broader picture by including processes and events from other parts of Europe. Although lucid and sound, his conclusions were by no means simplified. His interpretations were not always embraced by other scholars yet they always triggered a wide response, both at home and abroad.

Even though historiographic findings tend to become obsolete and are eventually replaced by new ones Zwitter's treatises on the Yugoslav question still make an interesting, and above all relevant, reading. Even though a reader may not agree with some of the proposed theses their exact and weighty argumentation and broad interpretation are highly instructive and useful.

Dušan Nečak

»Delo dr. Frana Zwittera za rešitev mejnih vprašanj«

UDK 001.891:341.222:929 Zwitter

Nečak DUŠAN, dr., redni profesor, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, dusan.necak@guest.arnes.si

»Delo dr. Frana Zwittera za rešitev mejnih vprašanj«

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, str. 55–65, cit. 11

1.02 Pregledni znanstveni članek; jezik: Sn. (Sn., En.)

Ključne besede: najnovejša zgodovina, meje, manjšine, narodno vprašanje

Avtor prikazuje delo profesorja Zwittera za rešitev slovenskih mejnih vprašanj, še zlasti slovenske severne in zahodne meje. Gre za obdobje med letma 1945 in 1948. Besedilo je dodano nekaj izvirnih arhivskih dokumentov, ki plastično prikazujejo njegovo zadevno delo.

Avtorski izvleček

UDC 001.891:341.222:929 Zwitter

NEČAK Dušan, PhD, Full Professor, Faculty of Arts of University of Ljubljana, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
dusan.necak@guest.arnes.si

»Fran Zwitter's Work on the Solution of Border Questions«

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, pp. 55–65, 11 notes

Language: Sn. (Sn., En.)

Key words: recent history, borders, minorities, national question

The paper focuses on Fran Zwitter's work on the question of Slovene borders, especially the one to the north and the one to the west, in the period between 1944 and 1947. The treatise is supplemented by original archival documents that will shed additional light upon Fran Zwitter's activities in this field.

Author's Abstract

Naslov mojega prispevka je prevzet po obširnem članku kolega Janka Pleterskega, ki je izšel v »Zwiterjevem zborniku«, posebni številki Zgodovinskega časopisa leta 1965/1966, ob šestdesetletnici akademika prof. dr. Frana Zwittera.¹ Izbral sem ga zato, ker tudi meni kaj podatkovno novega na naslovno tematiko ni povedati. Je pa še kako prav, da je ta del njegovega širokega strokovnega in znanstvenega opusa tudi danes zaslužil posebno pozornost, saj se tudi danes tako znanost, kot politika intenzivno ukvarjata z mejnimi vprašanji.

Kot smo danes že nazorno slišali, je bil prof. Zwitter eden tistih slovenskih zgodovinarjev, ki je imel iztanjjen posluš za obravnavanje, razumevanje in sintetiziranje široke palete problemov povezanih s slovenskih narodnim vprašanjem. In kaj je v tem kontekstu bolj pomembnega in tudi travmatičnega od vprašanja meja. Pa naj gre pri tem za etnične/narodne, državne ali mentalne meje. Prav raziskovanju teh se je zapisal prof. Zwitter že zelo zgodaj in z njimi se je osredičeno ukvarjal kakih deset let, torej je tej tematiki ostal zvest v času najbolj odločilnih diplomatsko-političnih bojov za slovenske/jugoslovanske meje. Prepričan je bil, kot je sam za-

¹ Janko Pleterski, *Delo dr. Frana Zwittera za rešitev mejnih vprašanj*, v: *Zgodovinski časopis* 19–20 (1965–1966) str. 23–29. Največ arhivskega gradiva o naslovni problematiki hrani Arhiv Republike Slovenije, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II, AS 1402, Osební fond dr. Frana Zwittera, v sklopu gradiva »Partizanski rokopisi«, kakor je sicer širše zasnovan fond sam poimenoval.

pisal, da je »naša naloga v takem položaju, da pravočasno, temeljito in znanstveno preštudiramo vsa naša obmejna vprašanja in vsa manjšinska vprašanja, ki s tem v zvezi nastajajo, zlasti na Primorskem. Noben košček slovenske zemlje ni pri tem pozabljen in zanemarjen...«²

Začel je že v poznih tridesetih letih, denimo v Časopisu za zgodovino in narodopisje, v katerem je objavil članek o »Prvi štajerski narodnosti statistiki« ali v delu iz istega leta s naslovom »Koroško vprašanje«, ki je izhajalo v Sodobnosti in bilo tega leta tudi ponatisnjeno.

V času tik pred drugo svetovno vojno začeto temeljito delo, tako tisto objavljeno, kot ono interno, posvečeno razkosanju slovenskega naroda med več držav, je prof. Zwitter, nekako po naravi stvari, ob začetku vojne pripeljalo med tiste slovenske izobražence, ki so bili eksperti za slovenska mejna vprašanja. Ali če zapišem z besedami Boga Grafenauerja med tiste »svojemu ljudstvu zveste znanstvenike, ki so pripravljali argumentacijo za pravične slovenske meje«.³

Tako je že leta 1941 postal predsednik komisije za meje, ki je bila ustanovljena na pobudo Izvršnega odbora Osvobodilne fronte kot njen organ. Njeni člani so postali številni pomembni slovenski kulturniki in izobraženci: dr. Bogo Grafenauer, dr. Svetozar Ilešič, Lovro Kuhar-Prežihov Voranc (kot predstavnik KPS), dr. Anton Melik in Maks Miklavčič. Kot predstavnik ustanovitelja komisije je bil vanjo delegiran Edvard Kocbek, do preloma z Osvobodilno fronto pa je njej deloval tudi ing. Črtomir Nagode. Profesor Zwitter ni dal komisiji, ki se je večkrat sestala, na razpolago le svojega znanja, temveč tudi svoje stanovanje, saj je ena od sej bila prav pri njem doma. Vsekakor je bilo pod močnim vplivom prof. Zwitterja prav na tej komisiji dorečeno načelno stališče OF do slovenskih meja. Meje naj bi začrtovale vse slovensko etnično ozemlje, vključno tista ozemlja, ki so bila izgubljena v procesu raznarodovanja od srede 19. stoletja dalje. Skratka, asimilizacijskih procesov pri določanju slovenskih etničnih meja niso upoštevali. Od tu dalje lahko trdimo, da je bilo zakoličeno sistematično in koordinirano delo skupine znanstvenikov, katerih cilj je bilo proučevanje in ugotavljanje takšnih meja. To delo je bilo kot raziskovalna dota preneseno v kasnejši čas okupacije in oboroženega odpora. Prof. Zwitter sam je leta 1945 v polemično zasnovanem pasusu do nasprotnega tabora v času druge svetovne vojne v delu »Naš znanstveni inštitut« to njihovo delo in politično odločitev zanj označil za pravilno in dodal: »Vendar pa se je že v prvem letu pripravljalo na trenutek, ko bo treba po zmagi postaviti slovenskemu življenju nove mejnike in ga organizirati v vseh pogledih, posebno pa v gospodarskem, na novih osnovah. Že tedaj so bili ob sodelovanju s pristaši-strokovnjaki izdelani prvi, osnovni načrti.«⁴

Ko pa je 14. junija 1945 prišel iz Beograda na delovni obisk na Znanstveni inštitut v Ljubljano, je na seji, ki jo je vodil in so na njej sodelovali mnogi najpomembnejši poznavalci te problematike kot Josip Gustinčič, Bogo Grafenauer, Milko Kos, Svetozar Ilešič, Luka Sienčnik, Lojze Ude, Anton Melik, Lavo Čermelj, Dragotin Cvetko, poročal o načelni opredelitvi do vprašanja bodočih meja, v katerem je bilo vprašanje Trsta »kristalizacijska točka« takole: »... v pogledu bodočih jugoslovanskih meja (izhajamo) z etnografskega stališča in so vsi drugi vidiki podrejeni. Zaledje in vas sta tista, ki odločata, ne pa mesto in luka, ki predstavlja imperialistične pozicije, ki bi jih hoteli nekateri še razširiti. Takšne tendence odločno odklanjamo. Tudi potujčevanja zadnjih desetletij ne priznavamo in hočemo ustvariti prejšnje stanje. Ves etnični kompleks vzhodne obale Jadrana predstavlja enoto. Zaledje je naše, zato je naše stališče glede Trsta kakor Istre popolnoma jasno. Enako jasno je naše stališče glede Tržiča, krajev zahodno od Gorice v njenem karitacijskem pasu itd. ...Glede avstrijskega vprašanja opozarja na sklepe moskovske konference...da je samostojna Avstrija, kakor si jo

² Fran Zwitter, Naš znanstveni inštitut, str. 321. Citirano po: Pleterski, Delo Zwitterja (kot v op. 1) str. 26.

³ Bogo Grafenauer, Ob šestdesetletnici Frana Zwitterja, v: Zgodovinski časopis 19–20 (1965–1966) str. 9.

⁴ Citirano po: Pleterski, Delo Zwitterja (kot v op. 1) str. 25.

Fran Zwitter s svojo znamenito polhovko – v partizanih je bil od 12. 1. 1944 direktor Znanstvenega inštituta pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, ki je sprva deloval v Bazi 23 nad Kolpo (karikatura Franceta Miheliča, Kočevski Rog 1944).

predstavlja Sovjetska zveza nekaj drugega, kot ona Avstrija, kakršno želi Velika Britanija. Rešitev avstrijskega vprašanja utegne mnogo pomeniti tudi za razvoj tržaškega vprašanja.«⁵ Udeleženci so v celoti podprli njegove opredelitve, z njimi pa je bil/ostal v tem za vprašanje slovenskih meja prelomnem času v tesnem stiku.⁶

Tako načelno stališče je prof. Zwitter oblikoval po številnih razpravah o mejnem vprašanju in je bilo splošno privzeto v taboru narodnoosvobodilnega gibanja, pa tudi širše. Še posebej potem, ko je bil 12. februarja 1944 imenovan za direktorja Znanstvenega inštituta pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte oziroma pri predsedstvu SNOS. Prevezela ga je tudi KPS, saj je to stališče med drugim zagotovo vplivalo na vsebino znane brošure Lovra Kuharja, ki je izšla pod psevdonimom Pavle Vilhar in z naslovom »O slovenskih mejah« leta 1943. Izdala jo je namreč agitacijsko propagandna komisija pri CK KPS.

Že kmalu po imenovanju prof. Zwitterja za direktorja Znanstvenega inštituta je bila izdelana prva študija o slovenskih mejah po končani vojni. Prav ta je bila temelj za izdelavo argumentacije in načrtov o mejah, ki jih bodo slovenski/jugoslovanski delegati predstavljali, zastopali

⁵ Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (=INV), Zapisnik seje o mejnih vprašanjih dne 14. junija 1945 v prostorih Znanstvenega inštituta (gl. prilogo).

⁶ Arhiv INV, Korespondenca dr. Fran Zwitter, 1945, fasc. 1,2,46 (stari fasc. 230)

in zahtevali na povojnih pogajanjih o določitvi novih mejah. O elaboratu so razpravljali najprej že 20. marca 1944 v Semiču in potem še širše, s predstavniki CK KPS in z delegati AVNOJ, 9. septembra istega leta v Bazi 20 na Rogu. Takrat je bilo tudi politično odločeno, da bo osnova za politično argumentacijo strokovno mnenje, ki je nastalo v Znanstvenem inštitutu pod Zwittrovim vodstvom. Politika je takrat torej v celoti upoštevala strokovne argumente: 1. da je potrebno potegniti nove meje, kot so tedaj rekli, na osnovi etnografskih pokazateljev (danes bi rekli etnične meje), 2. da se vanje vključijo potujoča ozemlja ter 3. da se upoštevajo manjše nujne korekture zaradi prometnih, gospodarskih in strateških potreb. Prof. Zwitter je na tem sestanku dobil nalogo da izdela elaborat glede zahodne meje, »njegov« inštitut pa je intenzivno zbiral gradivo za diplomatski boj za slovenske meje po vojni.

Iz teh korenin je ob koncu druge svetovne vojne in takoj po njej zrasla široka paleta prispevkov in sintetičnih del prof. Zwittra o mejnem in narodnem vprašanju. Naj omenim le nekatere: Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945: Trst, str. 426–432, O beneških Slovencih, str. 449–454; Oko Trsta (soavtor), Beograd 1945; Slovenačka Koruška, Beograd 1946; Julijska krajina po drugi svetovni vojni, Geografski vestnik 19, Ljubljana 1947; Trideset dana, oktober–novembar 1947: Borba oko koruškog i austrijskog pitanja, str. 11–24; Istra in Slovensko Primorje (soavtor), Beograd 1952 ... ter cela vrsta informativnih referatov in brošur v tujih jezikih npr.: Slovenes and Italians. The liberation of the Yugoslav Littoral, London 1945; To destroy Nazism or to reward it? An aspekt of the Question of Slovene Charinthis, Beograd 1947; Documents on the Carinthian Question. Ministry for Foreign Affairs of the FPRY. Beograd 1948, XIV + 216.

Prof. Zwitter je postal eden najpomembnejših jugoslovanskih in seveda slovenskih ekspertov za mejna vprašanja. Zato so ga še pred koncem vojne, marca 1945, poklicali v Beograd, da bi lahko v diplomatskem boju za meje, ki je stal pred vrati neposredno izkoristili njegovo veliko znanje in pronicljiv občutek za ocenjevanje položaja. Do leta 1947 je ostal v Beogradu kot znanstveni tajnik Inštituta za proučevanje mednarodnih vprašanj pri jugoslovanskem zunanjem ministrstvu. Z ljubljanskimi kolegi in institucijami je kljub temu ostal v tesnem stiku. Naloženo mu je bilo veliko delo, saj je postal nepogrešljiv ekspert/svetovalac jugoslovanskim delegacijam na mirovnih konferencah. Sodeloval pa je tudi pri formulacijah domala vseh jugoslovanskih argumentov, s katerimi so jugoslovanski delegati utemeljevali zahteve po novih mejah. Vsaj tako pomembno delo pa je opravljal tudi v neformalnih pogovorih in osebnih stikih, na raznih posvetovanjih z zavezniškimi izvedenci in diplomati. Morda najbolj slikovito in poznavalsko, tudi s človeške plati, je prof. Zwittra kot eksperta delovne skupine za mirovna pogajanja in kasneje kot eksperta jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci ter kasnejših mednarodnih sestankih,⁷ povezanih z vprašanji slovenskih meja, orisal eden najvidnejših slovenskih diplomatov, dr. Joža Vilfan. Takole je ob njegovi šestdesetletnici zapisal v Naših razgledih: »Bil je fantastičen v tem, kakšno delazmožnost je pokazal in kako je uspeval v razburljivem in hitro se menjajočem položaju vztrajati na znanstveni natančnosti. Delali smo v pogojih, ki jih najboljše označuje to, da smo na vprašanje, do kdaj je treba izdelati neko mnenje ali ekspertizo, navadno odgovarjali: »Do včeraj zvečer!«. Mislim, da je prav Zwitter, ki je ob strastni zavzetosti za stvar in ob najpeditnejšem delu vedno ohranjeval tudi svoj humor, našel to posrečeno šalo za naše termine.«⁸

Sam bi k citiranemu opisu dodal še pomembno sposobnost, ki je jasno razvidna iz pregledanega dela arhivskega gradiva na naslovno temo. Prof. Zwitter je zaradi svojega širokega

⁷ Prof. Zwitter je neposredno sodeloval v diplomatskem boju do aprila 1948, torej do časa, ko so skoraj povsem zastala pogajanja za sklenitev Pogodbe o Avstriji. Poslej se kot izvedenec pogajanj ni več neposredno udeleževal, jih je pa tvorno spremljal.

⁸ Naši razgledi, 6. 11. 1965, str. 430.

Fran Zwitter je skupaj s sodelavci Znanstvenega inštituta že leta 1944 pripravil več znanstvenih elaboratov o vprašanju slovenskih meja po koncu vojne (karikatura Franceta Miheliča, Kočevski Rog 1944).

splošnega in zgodovinskega znanja bil sposoben tudi predvideti tok dogodkov. Le en primer navajam v potrditev svojega opazovanja. Ko se je konec oktobra 1945, torej v času, ko o mejah še ni bilo ničesar odločenega, skupaj z dr. Lavom Čermeljem, še enim slovenskim članom jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci, udeležil pogovora na oddelku za mejna vprašanja z Ljubljani⁹, je v zvezi z možnostjo uspeha slovenskih/jugoslovanskih zahtev po korekciji zahodne meje napovedal takšen razvoj dogodkov: »a) Največja nevarnost za nas obstoji za Beneško Slovenijo in Kanalsko dolino. Ti dve naši teritorialni zahtevi sta v absolutni nevarnosti. b) Zelo velika nevarnost obstoji za Trst in za Tržič. c) Nevarnost je tudi še za Gorico, d) Nekaj nevarnosti, vendar v manjši meri je še za zapadno Istro.«¹⁰ Kasnejši dogodki so njegova predvidevanja v celoti potrdili.

V prvih dveh letih po vojni se je prof. Zwitter pretežno ukvarjal s problematiko slovenske zahodne meje oz. mirovne pogodbe z Italijo. Kasneje se je težišče njegovega znanstvenega ukvarjanja z mejno problematiko preneslo na slovensko severno mejo oz. na sklenitev Pogodbe o Avstriji. Vsi poznavalci in opisovalci njegovega dela – Janko Pleterski, Bogo Grafenauer, Joža Vilfan, Peter Vodopivec – so si enotni v oceni, da je vsaj toliko, kot njegovo delo v tiskani obliki pri proučevanju slovenskega mejnega vprašanja in argumentaciji zahtev za nove meje, pomembno njegovo neobjavljeno oz. nepodpisano delo v tej smeri. O vsem tem delu seveda ni mogoče govoriti v kratkem priložnostnem zapisu. Pa tudi prešteti in evidentirati ni mogoče vseh not, aide-memoarjev, elaboratov, pisem, mnenj, pogovorov, osnutkov, »domačih nalog« itd., ki nosijo njegov pečat. Svoj čas je bilo znano, da hranijo samo v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani 38 elaboratov v zvezi z mejno problematiko, ki jih je Zwitter napisal v letih 1944 do 1947. Obenem je bilo tudi poudarjeno, da gre pri tem le za fragment

⁹ Gre za oddelek Znanstvenega inštituta pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte, ki se je do leta 1948 preoblikoval v Inštitut za narodnostna vprašanja.

¹⁰ Arhiv INV, Korespondenca dr. Fran Zwitter, 1945, fasc. 1,2,46 (stari fasc. 230), Seja na oddelku za mejna vprašanja z dne 25. 10. 1945.

takega njegovega dela, saj še ni bila izdelana bibliografija tudi tistih elaboratov, ki so ostali v arhivu beograjskega Inštituta za proučevanje mednarodnih vprašanj in drugod.

Akademik prof. dr. Fran Zwitter je pustil globoke sledi pri proučevanju slovenskih mejnih vprašanj in še posebej v prvih letih po vojni je bilo njegovo delo za rešitev mejnih vprašanj nepogrešljivo. Njegovo delo pa nosi s seboj nauk tudi za današnji čas. Prof. Zwitter se namreč zagotovo ne bi lotil tega dela, če ne bi bil obenem globoko prepričan, da ima na znanstvena dognanja oprta politično-diplomatska akcija večje možnosti za uspeh in še večje možnosti, če za njo stoji dobro obveščena domača in tuja javnost. Iz Pariza je 4. julija 1946 poslal tole sporočilo: »Sicer veste v glavnem kakšna je situacija. Treba bi bilo ogromno pisati«. ¹¹

Summary

»Fran Zwitter's Work on the Solution of Border Questions«

Dušan Nečak

The paper examines Fran Zwitter's work during the critical political and diplomatic struggle for Slovene and Yugoslav boundary delienations in the period between 1944 and 1947. It is based on Janko Pleterski's article »*Delo dr. Frana Zwittra za rešitev mejnih vprašanj*« (Fran Zwitter's Work on the Solution of the Border Question), published in *Zgodovinski časopis*, Vol. 1965/66, and archival documents of the Institute for Ethnic Studies (Dr. Fran Zwitter's Correspondence fund). Analyzed are Zwitter's activities in connection with this subject while he worked at the partisan Scientific Institute, as a scientific secretary of the Institute for International Questions Research at the Yugoslav ministry of foreign affairs in Belgrade, and as a member of the Yugoslav delegation at the Paris Peace Conference. During that period, but also later when he was no longer deeply involved in the question of boundary delineations, of all Slovene scholars Zwitter was the one who had unquestionably left the strongest impact upon this subject. As one of its principal researchers he possessed a keen sense of understanding and an ability of synthetization. He believed that any political and diplomatic activity that was based on and supported by scientific findings had a far greater potential for success, especially if backed by the public at home and abroad.

The paper is supplemented by archival documents that will shed additional light upon Fran Zwitter's profound contribution to the efforts for more impartially designated borders of Slovenia and Yugoslavia in the years after the Second World War.

¹¹ Janko Pleterski, *Delo dr. Frana Zwittra za rešitev mejnih vprašanj*, v: *Zgodovinski časopis* 19–20 (1965–1966) str. 28.

Priloga: Zapisnik seje o mejnih vprašanjih dne 14. junija 1945 v prostorih Znanstvenega inštituta
(Arhiv INV)

Z A P I S N I K

(1020230)

seje o mejnih vprašanjih dne 14. junija 1945. v prostorih Znanstvenega inštituta.

Navzoči: dr. Franc Zwitter, ing. Josip Gustinčič, Bogo Grafenauer, dr. Milko Kos, Ljodje Ude, dr. Luka Sienčnik, dr. Svetozar Ilešič, dr. Anton Melik, dr. Lavo Cermelj, dr. Fellacher, dr. J. C. Oblak, Mirko Fleiweis, dr. J. Skaberne, J. Zorman, dr. Dragotin Cvetko.

Tov. Zwitter odpre sejo ob 9 uri in predlaga za zapisnikarja tajnika Znanstvenega inštituta tov. dr. Cvetka. Predlog je bil soglasno sprejet.

Za tem tov. Zwitter pozdravi tovariše in gospode, nakar referira o dosedanjem delu, ki je bilo storjeno glede vprašanja razmejitve v znanstvenem in propagandnem smislu. Sumarično daje prikaz dela na osvobojenem ozemlju (mejna diskusija v Semiču, konferenca v septembru 1944 ko je predsedstvo SNOS-a zavzelo glede tega vprašanja svoje stališče, izdelani referati, spomenica zavezniškim vladam itd.) Omenja, da je manjkalo na osvobojenem ozemlju predvsem kartografski material, potrebne monografije, specialne biblioteke in slično, ugotavlja pa, da je bila informiranost o političnem položaju in o faktičnem delu na terenu zunaj neprimerno boljša in za razumevanje ter izdelavo odgovarjajočih referatov mnogo točnejša kot v Ljubljani. Dalje informira navzoče, da se je v zunanjem ministrstvu osnoval inštitut za mednarodna vprašanja, da je v novi Jugoslaviji zanimanje oficijelne vlade za meje neprimerno večje kot nekoč in da ni več ozkega ter kvarnega velesrbskega stališča. Vsi politični činitelji so danes zainteresirani na položaju bodoče Jugoslavije, posebno kar se tiče končne razmejitve. Trst, ki stoji trenutno v ospredju svetovnega zanimanja je kristalizacijska točka za reševanje teh vprašanj.

Tov. Zwitter naglašja, da je prišel v Ljubljano v svrhu koordinacije dela. Povdarja, da izhajamo v pogledu bodočih jugoslovanskih meja z etnografskega stališča in da so vsi drugi vidiki podrejeni. Zaledje in vas sta tista ki odločata, kje pa mesto in luka, ki predstavljata imperialistične pozicije, ki bi jih hoteli nekateri še razširiti. Takšne tendence odločno odklanjamo. Tudi petujčevanja zadnjih desetletij ne priznavamo in hočemo ustvariti prejšnje stanje. Ves etnični kompleks vzhodne obale Jadrana predstavlja eno enoto. Zaledje je naše, zato je naše stališče glede Trsta kakor Istre popolnoma jasno. Enako jasno je naše stališče glede Tržiča, krajev zahodno od Gorice v njenem karitacijskem pasu itd. Zatem navede tov. Zwitter razmejitve, kakor si jo zamisljamo in zahtevamo med Italijo in Jugoslavijo na eni strani, ter med Avstrijo in Jugoslavijo na drugi strani. Gledanje, kakor se ga poslužuje, je utemeljeno z etnografskega vidika.

Nato razglablja o našem odnosu do italijanske manjšine, o sporazumu med osvobodilno fronto ter italijansko manjšino o dejstvu obstoja dveh italijanskih brigad, o solidnem političnem sodelovanju pred koncem vojne in po njej / demonstracije v Trstu itd. / Naglašja, da treba poskrbeti ugodno rešitev, ki bo zagotovila vse pravice italijanskih manjšin, tako gospodarskim krogom, kakor proletarijatu in inteligenci.

Glede avstrijskega vprašanja opozarja na sklepe moskovske konference, opozarja tudi na to, da je samostojna Avstrija, kakor si jo predstavlja Sovjetska zveza, nekaj drugega kot ona Avstrija, kakršno želi Velika Britanija. Rešitev avstrijskega vprašanja utegne mnogo pomeniti tudi za razvoj in rešitev tržaškega vprašanja. Vsem onim Avstrijcem, ki hočejo iskreno sodelovati, nudimo roko, sočasno pa ~~pa~~ imamo pred očmi vse nevarnosti, ki bi utegnile slediti. Danes zahtevamo le konkretne rešitve in na njej vstrajamo. Zato tudi ne postavljamo več ne

Visokih Tur in ne Tagliamenta kot mejnikov Jugoslavije nasproti Italiji: in Avstriji.

Konkretno delo, ki bi ga naj vršila mejna komisija v Ljubljani in kakor si ga zamišlja tov. Zwitter, je sledeč:

1/ delo na terenu samem v danes od zaveznikov okupiranih zonah.;

2/ zbiranje informacij iz terana o značilnih dogodkih, o splošni politični situaciji in sl., deloma za informacije javnosti, deloma za interno upravo. Zato že koncentrirajo odgovarjajoči material tov. Ude in se je vsled tega treba v teh zadevah obračati nanj.

3/ propagandno delo.

4/ znanstveno delo, v katerem bi se najožje spojila institut za mednarodna vprašanja in mejna komisija v svrhu koordinacije. Delo ne bo obsegalo problemov, ki bi bili za ta vprašanja indiferentni, pač pa se bo omejilo na geografski sektor /n.pr. vprašanje geomorfološke enotnosti vzhodne obale Jadranskega morja, klimatične posebnosti, ki govorijo za nas, mestna geografija Trsta, potreba karte, ki bi pokazala slovansko jedro, razraščanje tržaškega mesta itd./, nadalje na zgodovinski sektor /izdelava zon, kjer Italijani ne predstavljajo vladajočih socialnih razredov, raziskovanje vprašanje, kako daleč je šel nemški jezik na Goriškem in v Istrski grofiji, poudarjanje dejstva, da na mnogih delih ozemlja v VIII. in XIX. stoletju sploh ni bilo italijanskih šol in ne italijanskih političnih strank. Treba je prikazati kompaktni teritorij, kjer so imeli Italijani manj geografskih imen in so si jih morali v času fašizma šele ustvarjati. Ves dvig XIX. in začet. XX. stol. je na temelju pravilne interpretacije, predstaviti kot posledico demokratizacije vsega življenja. Izdelati je treba najnovejšo politično zgodovino, stališče Trsta leta 1848 in po letu 1866, n.pr. stališča socialistov, Angela Vivantea o iredentizmu, zgodovino iredentizma, odnosa Avstrije in Italije, zgodovino odnosov avstrijske vlade do Slovanov in Italijanov v teh pokrajinah, vse kar se je dogajalo po letu 1848, vse dogodke naše narodno-osvobodilne borbe, to je, vso politično in vojaško zgodovino tega razdobja, kakor tudi vse važne momente danes/. Prikazati je treba naše uspehe in naše žrtve, ki pravtako utemeljujejo našo pravico do vseh zainteresiranih področij. Izdelati je treba nadalje etnografske in tudi čiste demografske statistike ter vse opremiti s primernimi komentarji. Pravtako je potrebne pravilne in plastično s pomočjo kart in diagramov prikazati gospodarski problem Trsta.

Glede propagandnega dela je tov. Zwitter mnenja, da je v Beogradu tega materiala malo in da ga bo treba poskrbeti od tod. Potrebno je izdajati primerne publikacije, pravtako je treba v dnevnih listih neprestano in z vsem razpoložljivim materialom opozarjati na važne mejne probleme. Treba bo organizirati razstave, oskrbeti publikacije, predavanja, vse to ne le doma, temveč tudi v inozemstvu. Izvedba teh nalog bo toliko težja, ker po krivdi jugoslovanske reakcije v inozemstvu, doslej ni bilo storjenega skoraj ničesar. Pri publikacijah bo potrebno misliti na razliko v miselnosti, n.pr. angleške in ameriške javnosti, kajpada to tudi vpoštevati in temu primerno sestavljati vsebine. Tov. Zwitter, ki navaja še vse polno podobnih momentov, potrebnih v tem delu, priporoča delo v manjših ednicah in tudi posamično ter opozarja, da se ustanavlja poseben urad, ki bo zbiral in eddal material iz Primorske ter Koroške.

Po svojem referatu otvori o teh vprašanjih tov. Zwitter diskusijo. Dr. Skaberne: se informira, kdaj približno namerava biti mirovna konferenca. Tov. Zwitter ne more navesti časovne določitve in opozarja, da je treba delo vršiti brez ozira na vprašanje začetka konference, da je treba imeti pred očmi delo, ki ga je treba opraviti takoj, in delo za dolgo perspektivo.

Dr. Skaberne: ugotavlja, da bo za naše delo važno, če bo centrala pomagala. V Ljubljani ne poznaže raznih inozemskih publikacij, ne člankov

potrebne pa bi bilo na različne stvari odgevarjati takej. Zato naj poskrbi centrala za ves material iz inozemstva. Angleške prevode bi mogli oskrbeti v Ljubljani.

Tov.Zwitter: interes za obravnavanje naših problemov v inozemstvu, treba razširiti tudi na vesti v radiu. Pri nas že imamo nekaj takih virov /Bnevni vestnik, angleški in ameriški časopisi ter revije, ki jih je dobival Znanstveni inštitut, Pirkevičeva Poročila iz Barija itd. Nekaj materiala bo mogel oskrbeti tudi tiskovni ataše v Rimu, naš korespondent pri VIII. armadi itd. Najprej treba seveda skrbeti iniciativno, kaj se da doseči v Ljubljani in kaj ne, vporabljam pa treba vedno originalna poročila, ne pa prevodov.

Tov.Gustinčič: vprašuje, kakšno je stališče glede naših meja, le še zgolj znanstveno ali tudi še politično.

Tov.Zwitter: mu odgovarja, da je še politično.

Dr.Skaberne: vprašuje, kdo bo vršil cenzuro nad izdelanimi elaborati in članki o teh vprašanjih.

Tov.Ude: odgovarja, da bo kompetenten zato že omenjeni urad, ki bo vezni organ med komisijo za mejna vprašanja in zunanjim ministrstvom, in na katerega se je treba obračati z iniciativnimi predlogi, članki, publikacijami in vsemi drugimi izdelki, ki se nanašajo na ta vprašanja. Glede cenzure omenja, da bo to direktno vršil predsednik vlade sam, ker so ta vprašanja zelo delikatna in nikakor ne more biti vse za objavo. Zato je potrebno, da avtorji člankov, publikacij in drugih izdelkov, ne bi bili v pogledu morebitnih korektur preveč rahločutni, kajti zaradi pravilne linije so take korekture neizogibne.

Tov.Čermelj: informiram, da so člani komisije za slovenske meje poleg njega še tov.Baebler in Furlan. Nalega te komisije je, zbrati material o vseh zatiranju in reakciji v vsem času vojne, da dokažemo našo upravičenost z vseh strani. Nekaj materiala je že zbranega in bo izročen. Doslej je bila ta komisija pri Predsedstvu IOOF, odslej bo verjetno pri Predsedstvu vlade, da dobi tudi uradni pečat.

Tov.Ude: opozarja, da bo temu delu prispevale tudi raziskovanje zgodovine narodno-osvobodilne borbe s strani tov.dr.Škerl-a,

tov.Zwitter: pa dopolnjuje, da bo enako važen prispevek raziskovanje te borbe iz vojaškega vidika, kar bo vršil tov.maj. Kramar.

Tov.Pleiwis: smatra kot najvažnejše izdelavo kart, ki bi dokazovale, da so posamezni deli našega ozemlja kot n.pr.Koroška in Trst z zaledjem bistveni ter sestavni del Združene Slovenije.

Dr.Melik: smatra, da je težišče v problemih, kakšno stališče zavzemajo glede Koroške in Primorske politično in diplomatski v okviru političnega sektorja v Sovjetski zvezi, ZDA in Veliki Britaniji, kako gledajo tam n.pr. na razmejitve 1918 - 1920, konkretne v vprašanju koroškega plebiscita itd. Dalje ga zanima, ali so se ta čas angažirale katere osebnosti ter postavile svoja raziranja, čeprav niso s političnega sektorja, n.pr.v S.Z., Z.D.A. in Veliki Britaniji.

Tov.Zwitter: uradnega stališča teh vlad še ni. Glede S.Z. bo največ vedel povedati tov.Gustinčič. Gotovo je, da je način razpravljanja v SZ drugačen kot v ZDA ali Veliki Britaniji. V zadnjem času posveča moskovsko časopisje že več pozornosti našim mejnim problemom. Pripravljenost, podpreti naše stališče glede naših mejnih zahtev, je v SZ absolutna. S tem pa seveda nismo razvezani dolžnosti, da jih o vsem neprestano informiramo. Glede Trsta in Primorske se je stališče s strani zavveznikov od avgusta 1944 že močno korigiralo nam v korist. Važen činitelj bo za reševanje našega mejnega vprašanja na Koroškem tudi dejstvo, da imamo na štajerskem svojo okupacijsko zono. O vseh naših mejnih problemih pa se je v ZDA in Veliki Britaniji pisalo ogromno. V Angliji jih je nekaj na naši strani /Taylor/. V ZDA je močan vpliv Fotiča, Sforze, La Guardia itd. Nekaj je bilo storjeno tudi z naše strani /Louis Adamič/. Vendar uradnega stališča doslej ni bilo še nikjer. Najboljši

in za nas najpozitivnejše stvari je napisal Taylor. Tov. Zwitter opozarja, kako je treba obravnavati n. pr. vprašanje koroškega plebiscita. Dr. Melik: vprašuje, ali se zdi mogoče, da bi se v angle-ameriškem svetu mogla poroditi ideja o nekakem novem plebiscitarnem reševanju.

Tov. Zwitter: odgovarja, da je možno vse, čeprav je verjetnost majhna. Glede Trsta Salvemini in tudi oficialna Italija odklanjata vsak plebiscit. V ZDA igra plebiscit 1920 še vedno neko vlogo.

Tov. Gustinčič: informira o gledanju na mejne probleme v SZ. Pravi, da je od informirane strani izvedel, da je bila na krimski konferenci sprejeta točka glede razmejevanja po etnografskih vidikih. Če to drži, bi bila za nas situacija zelo ugodna.

Nato razpravlja razvojno to problematiko. Do 1930 je obstojala v SZ v zgodovini in pod tem vplivom tudi v politiki hiperinternacionalistična struja, ki je bila proti favoriziranju slovanskih narodov. Šele 1937 ali 1938 se n. pr. v okviru zgodovinskega instituta ustanovi sektor za slavistiko. Proti hiperinternacionalističnemu stališču prof. Pokrovskega, je nastopila skupina Grekova. Na prejšnje gledanje je seveda vpivale tudi dejstvo, da je bila Jugoslavija ena najbolj reakcionarnih držav v Evropi, država, ki ni imela niti diplomatskih stikov s SZ. To je Jugoslaviji ogromno škodovalo, ker ni imela nobenih zvez. V Sovjetskih bibliotekah je bilo naše literature precej, vendar iz dobe pred revolucije, kasneje pa male. Najmanj literature je bilo o Hrvatih in Slovencih. Ogromen interes za jugoslovanske narode pa je nastal med drugo svetovno vojno. Bila je potreba za politično zgodovino Slovencev in Hrvatov. Prej Sovjetski znanstveniki iz jasnih razlogov niso hoteli preveč pisati o nas, da ne bi Angležem in Američanom dali kakenga povoda, da se za nas preveč zanimajo. Pač pa so začeli odločno pisati o naših mejnih problemih v sedanji dobi.

V zvezi s Koroško je treba upoštevati, da ima Sovjetska Zveza glede Avstrije svojo posebno politiko, ki nam je v korist, zaradi katere pa moramo biti glede koroških problemov previdni. Izgleda, da bo prišlo do velikega demokratičnega bloka, kar bo za nas zelo pomembno. Glede italijanske-jugoslovanske meje bomo v diplomatskem pogledu imeli s strani SZ 100% podpore. V pogledu Avstrije, pa treba upoštevati politiko, ki stremi za tem, da se pritegne Avstrijo v velik demokratični blok. Ne dvomno nas bo SZ glede Koroške podpirala. Ne smemo pa pozabiti, da sta poleg SZ še ZDA in Velika Britanija, ki imata drugačno politiko in drugačne interese ter bosta si v Italiji gotovo skušali ustvariti svoje pozicije. Trst za Italijo ni nacionalno, ampak imperialistično vprašanje, izhodišče za politiko v Jadranskem morju, ki jo bo podpirala zlasti Anglija. To vprašanje se bo rešilo politično, v sled česar bo zelo varen odnos velesil na mirovni konferenci. Naglasiti je treba, da ima SZ ogromen interes na tem, da pripade Trst Jugoslaviji. Glede Koroške pa bo mnogo odvisno od tega, v kolike se bo Avstrija demokratizirala. Če se ne bo mnogo, bomo bolj energični v naših zahtevah, če se bo bolj, bomo v kakšni točki manj zahtevni.

Dr. Kos: se zanima, ali je hrvatska Istra v našem delovnem območju.

Tov. Zwitter: pravi, da se za njo načelno zanimajo Hrvati. Treba pa je gledati vse kot celote in s tega vidika obravnavati tudi istrsko vprašanje kar more stvari le koristiti.

Tov. Zwitter: pravi, da se z izvajanjem tov. Gustinčiča popolnoma strinja. Opozarja pa na nujnost, da ne smemo delati napačnih konkluzij: SZ je potrebno kljub opori, ki nam jo nudi v naših mejnih vprašanjih, o njih stalno informirati, enako pa je potrebno informirati ZDA in Velike Britanije, kljub odporu, ki se nam v tem pogledu in iz te strani pojavlja.

Dr. Melik: govori o mejni črti, ki ne bo prišla v diskusijo. Ugotavlja, da se strinja z Gustinčičevimi izvajanjem glede Koroške, ter sklepa, da moramo vsled tega imeti naš maksimalen in minimalen program. Povdarja, da bi bilo treba upoštevati tudi ekonomske razloge pri določevanju

bodoših meja. Konkretno govaja Dravsko dolino in njen pomen za graje-nje hidrocentral, ki bi bile ogromne važnosti za vso Slovensko ozem-lje. Tudi povdarja nujnost vpoštovanja varnostnih razlogov na koroškem sektorju, kar bi moral biti tudi eden važnih š-initeljev pri določeva-nju meja.

Dr. Fellacher: informira, da so Nemci med okupacijami, katere hidrocentrale že zgradili in navaja stvarne podatke.

Dr. Sienčnik: daje o teh hidrocentralah točne podatke in nato spregovo-ri še nekaj besedi o Koroški; nemški kmetje so tudi v zgornjem delu Koroške mislili, da bodo iz gospodarskih razlogov pripadli Jugoslaviji. Stavr se za nas danes dobro razvija, zaradi angleškega postopanja na koroškem, ker ti z gospodarskim uničevanjem odbijajo delavce in kmete. Uradništva seveda tam ne bomo dobili na svojo stran, ker ti v Jugosla-viji ne vidiš možnosti ugodnega obstoja. Nadalje informira dr. Sienč-nik tudi o današnjem stanju na Koroškem, zlasti o odnosu Angležev do Avstrijcev na Koroškem.

Zorman: se interesira za zakulisje Badoglijevega anglo-ameriškega pak-ta, predvsem, ali je bila v njem določena italijansko-jugoslovjanska raz-mejitev.

Tov. Zwitter: pojasnjuje, da je zakulisnosti omenjenega pakta objavil Salvemini /Tajno premirje I, II/, ki trdi, da je bil pakt izveden na dveh premirjih. Salvemini trdi, da se je poleg drugega Italija odpove-dala v tej pogodbi Goriški, Istri in Trstu, ter zagovarja stališče Wil-sonove linije. Teksta samega seveda Salvemini ni mogel objaviti, temveč le informacije. Kakšne definitivne razmejitve pa v tem paktu verjetno ni. Sulzberger je svet seznanjal tudi o nekakem paktu med Titom in Badoglijem, kar pa je seveda čisto namerno podtikanje.

Zerman: vprašuje, ali ni današnja demarkacijska črta med zavezniškimi in jugoslovanskimi četami na Primorskem nekak maksimum, ki bi ga Itali-ja odstopila Jugoslaviji; nato odgovarja tov. Čermelj, da ni.

Tov. Gustinčič: pravi, da hočeta po informacijah, ki jih ima, ZDA in Ve-lika Britanija za 25 let nadzorstvo nad Italijo in ugotavlja, da je po-tem njuna politika glede Trsta jasna.

Dr. Melik: citira Paschingerja, zakaj se koroško gospodarstvo ni moglo razviti in pravi, da je to važna konstatacija, ki jo moremo tudi koristno uporabiti.

Dr. Oblak: vprašuje, kako je z avstrijsko-češkoslovaško-jugoslovanskim koridorom.

Tov. Gustinčič: ugotavlja, da zato vprašanje ni več aktualno, da bo pa morda s-pričo razvoja ostalo tudi nepotrebno.

Tov. Zwitter: k temu dodaja, da koridor ni potreben, če se Madžarska de-mokratizira. Če pa se to ne zgodi, bi koridor itak bil le sporna točka. Pravtako še odgovarja na problematiko "strateških" mej, katerih vrednost se je pokazala zelo relativno. Opozarja tudi, da v nobenem slučaju ne smemo dovoliti polovične rešitve koroškega vprašanja in da je treba manjšino ali izgnati, ali pa jim dati vse možnosti razvoja, zato, da nima povoda za kakršenkoli nacionalistični odpor.

Ob koncu izraža tov. Zwitter mnenje, da je bil sestansk glede mej-nih vprašanj dovolj informativen ter predlaga, da se glede stvarne raz-delitve dela izvršijo osebni dogovori.

Ob 12.15 zaključijo tov. Zwitter sejo.

Zapisnikar:

Dr. Dragotin Cvetko, l. r.

DODATEK

Janez Stergar

Neobjavljeno Zwittrovo poročilo o poti po Koroškem
poleti 1930

UDK 929 Zwitter (436.5=163.6)

STERGAR, Janez, prof. zgod., strok. svetnik, Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
janez.stergar@guest.arnes.si

Neobjavljeno Zwittrovo poročilo o poti po Koroškem poleti 1930

Zwittrov zbornik. Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905–1988), Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, str. 67–74, cit. 36

1.02 Pregledni znanstveni članek; jezik: Sn. (Sn., En.)

Ključne besede: Fran Zwitter, koroški Slovenci, narodne manjšine, 1930

Slovenski zgodovinar Fran Zwitter (1905–1988) je bil po študiju na ljubljanski in dunajski univerzi (ter pred odhodom na postdoktorski študij v Pariz) 1. 10. 1929 – 30. 9. 1930 pogodbeni asistent na geografskem inštitutu ljubljanske Filozofske fakultete. 17. – 29. 8. 1930 je peš potoval po južnem Koroškem ter o svojih opažanjih in pogovorih pripravil 13 strani dolgo poročilo. To ni turistični potopis, ampak analiza jezikovnega, šolskega, cerkvenega, gospodarsko-socialnega in političnega položaja koroških Slovencev kot manjšinske skupnosti (iz katere je izhajal tudi Zwitterov oče). Avtorstvo anonimnega poročila je pred dvema desetletjema razkril sam Zwitter. Poročilo, ki je v integralni obliki objavljeno v tem zborniku, je shranjeno v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, kar potrjuje dejstvo, da je bilo potovanje opravljeno s pomočjo tedanjega Manjšinskega inštituta in Kluba koroških Slovencev v Ljubljani. Redakcijski komentar objave vsebuje tudi primerjavo s Zwittrovo knjigo »Koroško vprašanje« (1937).

Avtorski izvleček

UDC Zwitter (436.5=163.6)

STERGAR, Janez, B.A., research counsellor, Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
janez.stergar@guest.arnes.si

Fran Zwitter's Unpublished Report of His Trip through Austrian Carinthia in the Summer of 1930

Zwittrov zbornik. Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905–1988), Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, pp. 67–74, 36 notes

Language: Sn. (Sn., En.)

Key words: Fran Zwitter, Carinthian Slovenes, national minorities, 1930

After his study in Ljubljana and Vienna, and before his post-doctoral study in Paris, Fran Zwitter (Slovenian historian, 1905–1988) worked as an assistant at the Institute of Geography at the Faculty of Arts in Ljubljana (October 1, 1929 – September 30, 1930). On August 17, 1930 he set on a thirteen-day walking tour through southern Carinthia in Austria. Upon his return to Ljubljana he wrote a thirteen-page report about this trip that is far more than a mere journal recording his observations and conversations with the local population. The report is an analysis of linguistic, economic, social, educational, religious, and political situation of Carinthian Slovenes as a minority group (a member of which was also Zwitter's father). Two decades ago, Fran Zwitter revealed that he was the author of this hitherto anonymous report. The report, published in its original form in this publication, is kept at the Institute for Ethnic Studies in Ljubljana, which indicates that Zwitter's trip had been organized with the help of former Institute for Minorities and with Carinthian Slovenes Club in Ljubljana. An editorial commentary on this report contains a comparison with Zwitter's book, *Koroško vprašanje* (The Carinthian Question, 1937).

Author's Abstract

»Avtor pa je mladi doktor Fran Zwitter,« nama je s kolegom Borisom Jesihom v prvi polovici osemdesetih let 20. stoletja ob enem izmed svojih obiskov v najini inštitutski sobi pojasnil akademik prof.dr. Fran Zwitter, ko smo se pogovarjali o anonimnem poročilu s potovanja po Koroškem v počitnicah poleti 1930. Poročilo je natipkano na 13 straneh papirja večjega

formata (20,5 x 30 cm, tipa Royal York z vidnim vodnim grbom papirnice) in ga hrani arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (INV) v fasciklu 146, kjer so zbrani arhivski preostanki predvojnega Manjšinskega inštituta (MI). V mapi 6 omenjenega fascikla sta pod letnico 1930 le obravnavani potopis – enkrat v 60. letih ga je inštitutski arhivist msgr. dr. Ivo Juvančič poimenoval zgolj kot »1930: Rožna dolina ... Kraji okrog Vrbskega jezera« – in kratko poročilo o pripravah na plebiscitno slavlje.

Potopis je brez naslova in brez (verjetnega) spremnega dopisa, iz katerega bi lahko razbrali, komu so bile namenjene (verjetno pripravljene) kopije. Letnica 1930 je na začetku besedila naknadno vpisana z roko, ki jo sicer srečujemo na sočasno nastalih dokumentih MI (rokopis Vinka Zormana, Rudolfa Vidriha, Lisca ali drugega sodelavca MI?). Tudi tipkopis z ležečimi črkami je značilen za več drugih tedanjih inštitutskih dokumentov. Ni pa to odtis črk pisalnega stroja »Adler«, ki ga je Zwittter v starinarnici kupil za pisanje svoje disertacije in ki naj bi ga še hranili njegovi potomci.¹ Metodičnega dvoma o Zwittrovem (pozmem) priznanju »očetovstva« potopisa doslej ni bilo mogoče odpraviti z nobenim neposrednim pisnim dokazom. Predvojnega potnega lista ali potnih listov, ki ga/jih je dunajski in pariški študent prav gotovo imel, ni najti ne pri dedičih ne v njegovem fondu, ki ga hrani oddelek II Arhiva RS.² A v prvi povojni Zwittrovi planinski izkaznici je zaznavek o njegovem vstopu v Planinsko društvo Ljubljana, in sicer prav leta 1930:³ tedaj je v poletnem času celo večina slovenskih obiskovalcev Koroške tja odhajala le z izkaznico Slovenskega planinskega društva – SPD.⁴

V letu 1930 so bili stiki in potovanja prek slovensko- oz. jugoslovansko-avstrijske meje že zelo običajni, številni in raznovrstni.⁵ Poleg železniških povezav je obratovala redna avtobusna zveza tako prek Jezerskega kot prek Ljubelja. Na ekskurzijo v Avstrijo so potovali ljubljanski študentje kemije, vrstile so se tekme med avstrijskimi in slovenskimi nogometnimi ter teniškimi klubi, na izlet v Slovenijo so se organizirano pripeljali avstrijski avtomobilisti, iz Poljsanske doline so odšli na romanje h Gospe Sveti in k Sv. Emi v Krko, koroški Slovenci na Brezje, romarji iz treh dežel pa so se srečali na Sv. Višarjah nad Kanalsko dolino.⁶ Slovenska »požarna bramba« je imela dobre čezmejne odnose in je kdaj tudi pomagala na avstrijski strani.⁷ Konec julija je »v strogem inkognitu« na turistični ogled Dunaja pripotovala tudi jugoslovanska kraljica Marija z dvema romunskima sorodnicama.⁸ Živinorejci iz Slovenije so sodelovali na velikovski razstavi, čeprav so se dolgotrajna in skorajda uspešno zaključena jugoslovansko-avstrijska trgovinska pogajanja nato – prav ob koncu Zwittrovega potovanja po Koroškem – pretrgala.⁹

¹ Zwittrovi hčerki dr. Franji (Anji) Dular se zahvaljujem za ta podatek in za več drugih koristnih informacij za pripravo tega prispevka.

² Nosi oznako AS 1402 in vsebuje prek 100 fasciklov.

³ AS 1402, f. XLIII, ovoj 2.

⁴ Slovenec 27.4.1930 na str. 2 iz poročila predsednika SPD Ivana Tavčarja na občnem zboru mdr. povzema, da je SPD »razširilo svoje delovanje tudi na inozemstvo in je stopilo v reciprocitetno razmerje z avstrijskimi planinskimi društvi. Čedalje več inozemcev pristopa k SPD.« Slovenec 22.8.1930 pa na str. 2 poroča, da je v prvih 20 avgustovskih dneh – torej deloma hkrati z obravnavanim koroškim potovanjem – vrh Stola obiskalo rekordnih 457 planincev, od katerih »je bila pretežna večina koroških Nemcev.«

⁵ Slovenec 18.1.1931 na str. 5 navaja, da je v letu 1930 preko severne meje potovalo 276.663 potnikov, od tega »108.521 Jugoslovancev, 100.926 Avstrijcev, 26.606 Čehoslovakov, 14.517 Nemcev...«

⁶ O tem prim. npr. novice v dnevniku Slovenec 30.3.1930, str. 5; 20.4.1930, str. 5; 8.5.1930, str. 7; 16.5.1930, str. 5; 19.6.1930, str. 5; 13.9.1930, str. 7. Za romanja koroških Slovencev gl.: Naši rajni duhovniki : Kratki orisi njihovega trudapolnega dela in življenja (Celovec 1968) str. 139.

⁷ Prim. Slovenec 8.8.1930, str. 5. »... je uspelo požar lokalizirati. Pogorelo je šest poslopij trem posestnikom. – Avstrijsko prebivalstvo je postreglo našim gasilcem v znak zahvale z domačim sadjencem,« se zaključuje poročilo iz Slovenjgradca, Slovenec 6.4.1930, str. 3.

⁸ Slovenec 26.7.1930, str. 4.

⁹ Prim. Slovenec 23.5.1930, str. 2; 15.8.1930, str. 2, posebej: Avstrija je odložila krinko : Razbitje trgovinskih pogajanj z Jugoslavijo... Slovenec 29.8.1930, str. 1. Dalje še Slovenec, 5.9.1930, str. 2; 17.9.1930, str. 3.

Sodeč po pisanju tedanjega tiska in programu novega ljubljanskega radia je slovenska javnost dogajanja na Koroškem in v ostalih delih zamejstva spremljala z zanimanjem in prizadetostjo. S takšno, da so se belgrajske oblasti – bil je pač čas »šestojanuarske diktature« – odločile za utišanje nekaterih »nacionalnih združenj«. ¹⁰ Zwittrov tedanji krog tako konec aprila 1930 prav gotovo ni prezrl kratkega časopisnega poročila: »Z enakim dekretom, kakor »Jugoslovanska Matica« in »Orjem«, je bila danes razpuščena tudi »Slovenska Straža«. Odlok se glasi: 'Poličijska uprava v Ljubljani je izvršila v Vaših društvenih prostorih nenadno hišno preiskavo ter je našla in zasegla inozemsko komunistično literaturo, katere uvoz v kraljevino je oblastno zabranjen...'« Sankcija je bila seveda razpust društva. »Pritožba pa vsled varovanja javnih interesov nima odločilne moči.« ¹¹

Z razpustom »Jugoslovanske Matice« in »Slovenske straže« ter s tem, ko je društvo »Gospo-svetski zvon« prenehalo delovati (in je njegovo vlogo prevzel »Klub koroških Slovencev«), je 1.2.1925 ustanovljeni Manjšinski institut izgubil tri od svojih petih ustanoviteljev. ¹² S 1.4.1930 je MI prešel v financiranje prosvetnega oddelka banske uprave, »radi zunanjepoličične nape-tosti« pa ni bil »podržavljen«, ampak je ostal samostojen zavod vse do prenehanja delovanja ob italijanski okupaciji.

Zwitter je po diplomi jeseni 1928 in rigorozu (doktoratu) spomladi 1929 postal kontraktualni asistent na geografskem inštitutu ljubljanske Filozofske fakultete, ¹³ in sicer s pogodbo za ob-dobje 1.10.1929 – 30.9.1930. S Filozofske fakultete so mu 21.7.1930, z rektorata ljubljanske univerze pa 26.7.1930 – torej že sredi poletja in tik pred njegovim odhodom na koroško poto-vanje – poslali sporočilo o dodelitvi štipendije Turnerjeve ustanove za študij v Parizu; ¹⁴ ta je v marsičem opredelil njegovo nadaljnjo poklicno pot. Poleg epizode s koroškim potovanjem in poročilom drugih podrobnosti o Zwittrovi povezanost z MI ne poznamo. A ustanovitelj inštituta Vinko Zorman je leta 1951 prav Antona Melika in Frana Zwittera pritegnil kot priči o svojem delovanju, ker sta bila »vsa leta pri svojem znanstvenem delu v stiku z Manjšinskim institutom,« kar sta oba tudi potrdila. ¹⁵

Za naš opis nastanka in hranjenja Zwittrovega poročila je zanimiva Juvančičeva zabeležka v starejšem popisu arhiva INV, ki za fascikel 146 pojasnjuje: »Našel jan. 1960 v arh./ivu/ dr. Felaherja.« Kot rečeno, ta fascikel vsebuje manjši del dokumentarnega gradiva MI, ki ga ni doletelo uničenje že v pričakovanju okupatorjev ali v skritih depojih v vojnem času. Boja-zen pred razkritjem avtorstva poročil o manjšinskem položaju je na nekaterih dokumentih iz fascikla 146 vidna v tem, da so imena odstrižena ali temeljito izbrisana. Upravičenost pričakovanja okupatorjevih sankcij (tudi) proti sodelavcem predvojnega MI pa potrjujeta že Čermeljeva smrtna obsodba in Zwittrova hitra aretacija v letu 1941. V 17 mapah iz »146« je zbrano gradivo iz let 1919–38, od obsežnega poročila dr. Lamberta Ehrlicha o Milesovi komisiji do Felaherjevega poročila o položaju koroških Slovencev prvo jesen pod nacistično

¹⁰ Precej gradiva o njih je zbrala v svoji neobjavljenem diplomskem delu Tina Bahovec, *Das Bild der kärntner Slovenen in der Presse des Draubanats 1930 – 1941* (Wien 1995).

¹¹ Slovenec 30. 4. 1930, str. 3.

¹² Gl. poglavje »Ustanovitev Manjšinskega instituta v Ljubljani in njegov delež v proučevanju narodnostno-manjšinske problematike (od februarja 1925 do aprila 1941)« v: Janez Stergar, *Sedem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja* (Ljubljana 1995) 11–17. Novejša razprava o izbranih poglavjih inštitutske zgodovine: Samo Kristen, *Specialistično proučevanje zakonsko zaščitenih narodnostnih manjšin v Sloveniji do obdobja državne osamosvojitve. Zgodovinski pregled*, v: *Razprave in gradivo – Treatises and Documents* 45 (2004) 48–89.

¹³ Bogo Grafenauer, *In memoriam Akademik prof. dr. Fran Zwitter*, v: *Zgodovinski časopis* 42 (1988) 160; Vasilij Melik, *Spremna beseda*, v: *Fran Zwitter, O slovenskem narodnem vprašanju* (Ljubljana 1990) 492. Prim. še ovoj 3 fascikla XLIII v AS 1402.

¹⁴ Dokumenti o asistenturi so v ovoj 4, obvestili o štipendiji pa v ovoj 11 fascikla XLIII v AS 1402.

¹⁵ Po gradivu v Zormanovi personalni mapi v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani objavlja Stergar, *Sedem desetletij* (kot v op. 12) 11.

oblastjo. Največ dokumentov se nanaša na Koroško, nekaj pa tudi na narodne manjšine, posebej Nemce v Sloveniji od 1929 dalje. Nasploh je velika večina dokumentov iz tridesetih let, kar velja tudi za potopise in druga poročila s Koroške v mapi 6. Tu je prvi 20 strani obsežni analitični potopis iz 1926, Zwittrovemu iz 1930 pa za vsako naslednje leto sledi (praviloma) po več poročil, vsaj eno (za poletje 1938) tudi neznane ženske avtorice.

Že dejstvo, da je bilo Zwittrovo poročilo iz leta 1930 shranjeno v gradivu dr. Julija Felaherja (1895–1969, kljub upokojitvi 1959 je še precej let sodeloval z INV), ilustrira povezanost Manjšinskega instituta s Klubom koroških Slovencev v Ljubljani (KKS).¹⁶ Klubu je od ustanovitve 1928/1929 skoraj štiri desetletja predsedoval prav Felaher, medtem ko je bil Zwitter po svoji vrnitvi iz Belgrada 1948 dolgoletni odbornik in pozneje tudi klubski podpredsednik. Predsednik KKS je bil od januarja 1946 do svoje smrti v februarju 1950 Lovro Kuhar – Prežihov Voranc; sredi maja 1930 se je izognil aretaciji in pobegnil na Koroško, kjer je bil pri svojih sorodnikih v Logi vasi¹⁷ tudi v avgustovskih dneh, ko je skozi vas pešalil Fran Zwitter. Oba tako med seboj različna Korošca je poleg dejavnosti v KKS povezovalo npr. tudi prizadevanje za združitev južne Koroške z ostalo Slovenijo v vojnih in prvih povojnih letih.

Dovolj poznano in dokumentirano je, kako je Klub koroških Slovencev s svojimi podružnicami pospeševal dijaška in študentska potovanja na Koroško, letovanja ter potovanja koroških slovenskih »akademikov« po Sloveniji in tedanji Jugoslaviji. Objavljeni so tudi spominski zapiski s taborjenja ljubljanskih in mariborskih skavtov in skavtinj (planink) v treh koroških krajih poleti 1931. Klub in inštitut oz. Felaher in Zorman sta pri teh taborih med ostalim poskrbela še za finančno podporo banske uprave. V Bačah je tedaj taborila tudi poznejša Zwittrova žena Majda (Majda Krista Szillich oz. Žilič).¹⁸ V poletju Zwittrovega koroškega potovanja – torej poleti 1930 – pa so se na Bledu »skavti iz Avstrije ... naselili v Zaki v bližini sportnega štadiona.«¹⁹

Vpogled v zgodnjo Zwittrovo bibliografijo pokaže nekoliko presenetljivo dejstvo, da je bila njegova prva zaokrožena objava s koroško tematiko šele »Koroško vprašanje« iz leta 1937.²⁰ Zato se zdi možnost primerjave s sedem let zgodnejšim besedilom posebej zanimiva in dodatno »opravičuje« objavo poročila, četudi po več kot tri četrt stoletja. Zwittrove bibliografije žal ne upoštevajo neobjavljenih elaboratov, čeprav jih je npr. Janko Pleterski le v arhivu INV v zvezi z Avstrijo in Italijo naštel kar 38 (samo iz časa 1944–47)²¹ in čeprav nekatere Zwittrove pomembnejše elaborate oziroma zapise zgodovinarji še vedno precej berejo in citirajo. Ker je velika večina Zwittrovega fonda sedaj shranjena in dostopna v javnih arhivih, morda lahko zapišemo oz. deponiramo željo, da bi se kdo od arhivistov ali bibliotekarjev lotil zahtevne, a hvaležne naloge sestaviti bibliografijo (izbor?) njegovih elaboratov.

Povzemati vsebino v pričujočem zborniku objavljenega poročila,²² ni potrebno. Očitno ne gre za turistični potopis, ampak za sistematično analizo jezikovnega, šolskega, cerkvenega,

¹⁶ Janez Stergar, Klub koroških Slovencev v Ljubljani, v: Tina Bahovec (Hg.), *Eliten und Nationwerdung/Elite in narodovanje* (Unbegrenzte Geschichte – Zgodovina brez meja 10, Klagenfurt/Celovec–Ljubljana/Laibach–Wien/Dunaj 2003) str. 29–83. Prirejen nemški prevod: Janez Stergar, *Der Klub der Kärntner Slowenen in Ljubljana*, v: Stefan Karner, Janez Stergar (Hgg.), *Kärnten und Slowenien – »Dickicht und Pfade«* (Kärnten und die nationale Frage 5, Celovec/Klagenfurt–Ljubljana/Laibach–Dunaj/Wien 2005) str. 329–347.

¹⁷ Prim. uredniško pojasnilo Jožeta Koruze: Prežihov Voranc. *Zbrana dela* 2 (Ljubljana 1964) str. 446.

¹⁸ Med svojimi izpiski o študentskih potovanjih in skavtskih taborjenjih tako hranim tudi notici o pogovorih s prof. Majdo Zwitter 6. in 11. 11. 1983.

¹⁹ Slovenec 24. 7. 1930, str. 7.

²⁰ Gl. Bogo Grafenauer, *Bibliografija Frana Zwitterja*, v: *Zgodovinski časopis* 19–20 (Zwitterjev zbornik, 1965–1966) str. 15–16.

²¹ Janko Pleterski, *Delo dr. Frana Zwitterja za rešitev mejnih vprašanj*, v: *Zgodovinski časopis*, 19–20 (Zwitterjev zbornik, 1965–1966) str. 28.

²² Pri objavi smo popravili samo zanemarljivo majhno število tipkarskih napak, medtem ko smo nekatere jezikovne arhaizme pustili, prav tako pisavo krajevnih imen.

gospodarsko-socialnega in političnega položaja koroških Slovencev; popotna opazanja in pogovori se prepletajo s poprejšnjimi teoretičnimi spoznanji o manjšinski skupnosti, iz katere je izhajal tudi Zwittrov oče. Razmeroma malo je v besedilu zgodovine, (tudi) geografsko izobraženega avtorja pa izdaja obravnavanje družbeno-geografskih vprašanj in geografsko izrazje. Med sklepi oziroma trditvami poročila je morda najbolj presenetljivo poudarjanje, »da Slovenci uživajo politične svoboščine, ki so običajne v demokratični republiki Avstriji,« ter zagotovilo, da »o pritisku s strani administracije ne more biti govora.«

O dejanskem položaju koroških Slovencev se je Zwitter mdr. lahko seznanil v stikih s svojimi koroškimi kolegi v času študija na Dunaju 1926–28. Nekaj časa je celo stanoval skupaj z Jožkom Huttrom (1901–1989, kulturni delavec, profesor zgodovine na celovski slovenski gimnaziji) iz Globasnice, ki je znal povedati kakšno zabavno anekdoto o njunem »cimerstvu«; npr. o tem, kako je Jožka v mrzli sobi pričakal v plašč ogrnjeni Fran, ki ga doma pač niso naučili podkuriti peči.

V poročilu je kot prvi sogovornik omenjen posestnik iz Lipe pri Vrbi Jaka (Jakob) Reichmann, p.d. Jesenik (1897–1953, združni delavec, prvi podpredsednik Zveze slovenskih izseljencev), nato večkrat učitelj Franc Aichholzer (1884–1976, eden redkih slovenskih izobražencev, ki po plebiscitu ni zapustil Koroške), doma iz Spodnjega Dobja pri Baškem jezeru.²³ »Gospod Šurm« iz Svinče vasi pri Štomažu je seveda gospodar Tomanove domačije Andrej Sturm (1895–1978; od njegovih otrok sta najbolj znana slavistka dr. Katja Sturm-Schnabl in zgodovinar ter narodni delavec Borut Marjan Sturm), »poslanec Starc« pa župnik in prosvetni delavec Janez Starc,²⁴ 1927 in 1930 izvoljen za slovenskega poslanca v koroškem deželnem zboru. Vsi štirje Zwittrovi sogovorniki so bili v času nacizma pregnani s Koroške...

Iz Zwittrovega poročila lahko razberemo vsa najpomembnejša vprašanja, ki so koroške Slovence posebej težila v letu 1930, ki je bilo zanje v marsičem prelomno.²⁵ Na občnem zboru »Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem« 5. junija so tako izpostavili zahtevo po nadaljevanju pogajanj o kulturni avtonomiji, obsodili poskuse krnjenja pouka slovenščine v utrakvističnih šolah in posebej pri verouku, obžalovali obujanje »starega sovraštva« v pripravah desetletnice plebiscita ter protestirali proti »naseljevanju nemških državljanov, predvsem protestantov na slovenskem ozemlju.«²⁶ Na izrednem občnem zboru iste osrednje politične organizacije (PGDKS) 2. oktobra so mdr. opozorili na neizpolnjevanje slovesnih pred-plebiscitnih obljub koroškega deželnega zbora;²⁷ prodrla je usmeritev mlade radikalne katoliške struje (dr. Rudolf Blüml, dr. Vinko Zwitter), ki je iz ideoloških in taktičnih razlogov na državnozborskih volitvah 9. novembra odstopila od lastne kandidature koroških Slovencev in podprla krščanskosocialno stranko.²⁸

Že od julija 1930 so se na Koroškem (in tudi na Dunaju) vrstile veličastne prireditve ob 10-letnici plebiscita, ki se jih je udeležil tudi ves avstrijski politični vrh. Pomirjujoči ali pravni glasovi so odmevali v »gluhi lozi«, kot se je zgodilo – v dobro znanem primeru – Johanu Kazianki, ko je komunistično spomenico o slovenskem vprašanju bral izpraznjeni koroški delavski zbornici. Ko je pozneje (tudi ob Prežihovem sodelovanju) razširjal še letak z revolucionarno vsebino (»... Slovensko narodno vprašanje se more rešiti le v okviru sovjetske

²³ Podrobneje npr. Janez Stergar, Aichholzer, Franc, v: Enciklopedija Slovenije 1 (Ljubljana 1987) str. 26–27.

²⁴ Prim. Avguštin Malle, Starc, Ivan (Janez), v: Enciklopedija Slovenije 12 (Ljubljana 1998) str. 276–277.

²⁵ Tu seveda ne moremo naštevati ali povzemati objav Janka Pleterskega, Toneta Zorna, Avgušтина Malleja in drugih slovenskih ter avstrijskih zgodovinarjev.

²⁶ Koroški Slovenci zahtevajo narodno pravdo. Slovenec 7. 6. 1930, str. 2.

²⁷ Koroški Slovenec 8.10.1930, l. 10, št. 41, str. 2. Resoluciji junijskega in oktobrskega občnega zbora PGDSK sta shranjeni tudi v arhivu INV, fasc. 146, mapa 3, ov. d.

²⁸ V »znamenitem« fasc. 146 v A INV vsebuje ov. k v mapi 3 tudi gradivo za volitve 9. 11. 1930, vključno slovensko glasovnico za hkratne deželnozborske volitve; stranke so takrat morale svoje volivce same opremiti z glasovnicami.

Slovenije...«),²⁹ so ga aretirale najprej avstrijske oblasti, nato pa ob ilegalnem prehodu meje še jugoslovanske.

V Sloveniji so bila domovinska čustva septembra razgreta že zaradi prvega tržaškega procesa. Obletnici plebiscita in položaju koroških Slovencev je bilo namenjenih veliko časopisnih člankov, javne plebiscitne prireditve pa so oblasti prepovedale oz. odpovedale;³⁰ če sodimo zgolj po objavah v »Slovincu« od 1. do 8.10.1930, se je to zgodilo v Mariboru, pri Sv. Križu nad Dravogradom, v Šoštanju, Kranju in Trzinu, dejansko prav gotovo še drugod. Pač pa je 8. septembra v Ribnici še lahko potekala letna skupščina narodnoobrambne Družbe sv. Cirila in Metoda, na kateri je tajnik inž. Janko Mačkovšek glede koroških Slovencev poročal o marsičem, kar je zapisano tudi v poročilu o deset dni prej zaključenem Zwittrovem potovanju: o diskriminaciji na šolskem področju, o zastoju v pogajanju o kulturni avtonomiji kljub nemškemu posredovanju na evropskem manjšinskem kongresu v Ženevi itd.³¹

Primerjava poročila s poznejšim Zwittrovim »Koroškim vprašanjem«³² pokaže vrsto podobnosti. Seveda je drugo delo bistveno obsežnejše, argumentirano s citati in statistikami. »Demokratska republika Avstrija« se je po volitvah konec 1930 postopno spremenila v avtoritarno stanovsko, »klerofašistično« državo, podatki ljudskega štetja 1934 so pokazali ponovno »uradno« zmanjšanje števila koroških Slovencev. Zlasti pa je Zwitter leta 1937 tudi neposredno diskutiral oz. polemiziral z leto poprej izdano knjigo dr. Theodorja Veitra »Die slowenische Volksgruppe in Kärnten«.

Ali je mogoče z vsebinsko in stilno analizo obeh besedil – anonimnega poročila iz 1930 ter Zwittrove knjige iz 1936 – potrditi istega avtorja? Poglejmo si nekaj primerov podobnosti v času, ko še ni bilo »kopiraj-prilepi« sistema pisanja! V odstavku o gospodarsko-socialnem položaju na strani 6 poročilo iz 1930 uvodoma opozarja na »veliko število gruntov in majhno število kajž, veliki kmetje na eni strani in veliko število kmetijskih dninarjev in poslov na drugi strani,« kar je bilo tudi »vzrok za visoki procent nezakonskih otrok.« V »Koroškem vprašanju« (na straneh 434 in 435 najlažje dostopne Matičine izdaje iz 1990) pa sedem let pozneje Zwitter ob navajanju strokovne literature podrobno razpravlja o agrarni strukturi in zapiše, da »prevladuje srednja in večja kmetijska posest; ... več kakor eno tretjino vsega v poljedelstvu zaposlenega prebivalstva pa tvorijo posli in dninarji ... Odtod visok odstotek nezakonskih otrok...« Na 6. strani leta 1930 še piše: »Kmeti in obrtni uslužbenci, posli in dninarji so organizirani politično v socialno demokratični stranki, ... je tudi nanje razširjeno socialno zavarovanje, ... gre vsa mladina, v koliko nima že svojih posestev, v mesta in da zato manjka na deželi delavcev in poslov.« Leta 1937 pa o istem (str. 437): »Socialna demokracija je temeljito izkoristila vse te značilnosti koroške agrarne strukture. V povojni dobi je bilo tudi na poljedelske delavce razširjeno socialno zavarovanje ... Obenem pa se na kmetih vedno bolj čuti pomanjkanje poljedelskih delavcev, ki se izseljujejo v mesto.«

Potopis na 7. strani nadalje ugotavlja, »da se nahajajo na Koroškem zavedni Slovenci v glavnem samo v enem socialnem sloju, med samostojnimi kmeti, kmetijskimi posestniki,« poznejši članek (str. 427) pa, da »slovenski jezik in zavest predstavlja v prvi vrsti kmetijski

²⁹ Prim. razstavni katalog Arhiva Slovenije Nacionalni in socialni programi pri Slovencih (Ljubljana 1975) str. 61.

³⁰ Rok Stergar, »Ker so koroške proslave od oblasti zabranjene...« 10-letnica koroškega plebiscita v časnikih jugoslovanske Slovenije – poizkus rekonstrukcije, v: Koroški vestnik 32 (1998) št. 2, str. 17–26. (Objavlja tudi Koroški koledar 1999, str. 64–68).

³¹ Andrej Vovko, Koroško vprašanje med obema vojnama v luči letnih skupščin »Družbe sv. Cirila in Metoda, v: Koroški koledar 1981, str. 78–89, zlasti 82. Avtor citira objavo poročila po: Koledar (Vestnik) Družbe sv. Cirila in Metoda za leto 1931 (Ljubljana 1930) str. 99.

³² Fran Zwitter, Koroško vprašanje (Ljubljana 1937); ponatis iz: Sodobnost 1937, str. 145–153, 218–223, 320–330; nemški prevod: Die Kärntner Frage (Disertacije in razprave – Dissertationen und Abhandlungen 2, Klagenfurt/Celovec 1979). Slovenski ponatis v: Zwitter, O slovenskem narodnem vprašanju (kot v op. 13) str. 415–441.

element z duhovščino...« Na 8. strani poročila iz 1930 avtor mdr. ugotavlja: »... pri volitvah pa se giblje število volilcev slovenske stranke med 9.000 in 10.000 glasovi ter odgovarja približno 20.000 prebivalcem, ki se še priznavajo k Slovenstvu...« Zwitter pa 1937 zapiše (str. 423), da »pri nobenih državno- in deželnozborskih volitvah število glasov slovenske stranke ni bilo manjše od 9000 in večje od 10000. ... Če uporabimo količnik 5,3%, ... dobimo malo manj kakor 21000 pripadnikov slovenske stranke.«

In še dve primerjavi! Na 10. strani poročila avtor meni, da *»obstajajo poleg narodne zavesti še razni lokalni partijotizmi, ki so pri kmetsem ljudstvu starejši in močnejši od nje: zavest skupnosti vasi, doline in končno koroška zavest.«* Avtor »Koroškega vprašanja« (str. 424) podobno: *»Po mojem mnenju so deželni regionalizmi historične kategorije. ... Jasno je, da je pri tem vplival v neki meri tudi geografski značaj zemlje, tj. zaprtost alpskih kotlin, ki krepi med njihovimi prebivalci zavest skupnosti.«* Potopis iz poletja 1930 se zaključi z opozorilom pred romantično-konservativnim »kultom koroštva«: *»ta zmedenost v pojmovanju nacijonalizma utegne povzročiti kvečjemu, da bodo učenci Otmarja Spanna v slovenskem taboru samem pospeševali asimilacijo.«* Zwitter pa 1937 (str. 436) dvakrat ponovi, da je »nevzdržna« *»teza Othmarja Spanna, ki hoče pojasniti«* (v članku iz 1909) razlike v deležu nezakonskih otrok kar *»iz značaja posameznih narodov in plemen.«*

Tu bi morda lahko iskali tudi odgovor na vprašanje, zakaj se mladi terenski raziskovalec na poti skozi Šentjakob v Rožu ni oglasil pri sorodnikih, oziroma obiska v poročilu ni omenil. Prav tako ni citiral nobene izjave svojega bratranca in vrstnika Vinka Zwittra (1904–1977), ki je leta 1929 postal tajnik osrednje prosvetne organizacije Slovenske krščansko-socijalne zveze za Koroško: Vinko je bil na Dunaju študent oz. »učenec« prof. Othmarja Spanna... Po drugi strani pa družinska tradicija govori o tem, da se je Fran na Dunaju – ne glede na razlike v političnih pogledih – veliko družil z bratrancema Vinkom in Zdravkom (1902–1930). Dejstvo, da je Zdravko umrl 19. julija 1930, tretji dan popisanega potovanja po Koroškem, nam zastavlja le še nova vprašanja in dvome, ki ostajajo za prihodnja podrobna raziskovanja.

* * *

Do priložnostnega razkritja avtorstva »potopisa« iz leta 1930 najbrž ne bi prišlo, ko bi se sam ob različnih obletnicah ne ukvarjal s predvojnim Manjšinskim institutom, »Zwittrovim« partizanskim Znanstvenim institutom ter njegovimi nasledniki, med katerimi je tudi naš INV.³³ Čeravno sva se o vsem tem s Zwittrom večkrat pogovarjala, besedila ne bi identificiral, če se ne bi oglasil v sobi, ko sem pregledoval omenjeni fascikel. Spoštovani profesor je neposredno ali posredno sodeloval pri moji zaposlitvi na INV, pri izvolitvi v odbor Zgodovinskega društva in uredništvo Zgodovinskega časopisa, prav tako pri izvolitvi v odbor Slovenske matice. Srečevala sva se še v odboru KKS, delila kakšno pot na Koroške kulturne dneve v Celovcu; da skupnih prijateljsko-družabnih dogodkov ne naštevam.

Zwitter je bil še do 80. let 20. stoletja in hkrati skoraj do svojega 80. leta z našim inštitutom delovno povezan do te mere, da je SAZU zastopal v razširjenem svetu INV (kar mu ob tedanjem vodstvu ni bilo ravno v veselje). Tako kot na druge seje, je tudi na inštitutske prihajal pripravljen, oglašal se je z redkobesednimi, a tehtnimi predlogi. Če pogledam samo svoje zapiske iz let 1981–84, vidim, da je s svojim vztrajanjem uspel »izsiliti«, da je INV ob strokovni pomoči Arhiva Slovenije oz. prof. Majde Smole uredil svoj arhivski fond iz vojnih in prvih povojnih let. Ob tendencah vsebinskega širjenja inštitutskega programa je na seji sveta 14.12.1981 Zwitter svaril pred zapostavljanjem proučevanja slovenskih manjšin. Na ciklu predavanj inštitutskih

³³ Slednjega morda ne bi bilo potrebno ponavljati, če dejstva ne bi spregledovali nekateri sodobni pisci o tej tematici.

gostov se je redno oglašal z vsebinskimi in zelo aktualnimi diskusijami, ki so včasih prerasle v – nikoli dolgovezne – koreferate.³⁴ Ob predavanju dr. Mirka Primožiča 9.2.1983 je Zwitter opozarjal na posledice uvedbe depozita za prehajanje meje in stike z zamejstvom, na pogovoru z inž. Pavlom Žaucerjem Matjažem 31.3.1983 se je spominjal skrbi partizanskega ZI za koroške Slovence ter opozoril na aktualnost teze iz »Koroškega vprašanja« o tretjinski politični razdeljenosti koroških Slovencev in o odločilnem pomenu socialdemokratov. Ob nastopu svojega celovškega bratranca dr. Francija (1913–1994) je razčlenjeval vzroke za trdoživost nemškega nacionalizma in nacizma na Koroškem, posledice Kominforma, germanizacijske procese ter spreminjanje socialne strukture. S posebno skrbjo je večkrat opozarjal na pomen dela z zamejsko mladino.

Ne da bi se posebej zavedala, da posredno hodi tudi po »Cvitovih« stopinjah sva s sošolcem Matjažem, Zwitrovim starejšim sinom, in s pomočjo očetovega bratranca dr. Mirta Zwittra (1917–2002) od jeseni 1966 prepešala, prekolesarila in prevozila na avtoštop precej koroških krajev,³⁵ od 1967 pa pripravila in vodila več taborov ljubljanskih (enkrat tudi tržaško-goriških) tabornikov po Koroškem.³⁶ Z Matjažem in njegovo sestro Anjo smo poleg taborništva delili še aktivnosti v študentskem gibanju, posebej v opozarjanju na slab položaj zamejskih Slovencev (profesor Zwitter nam je nevsiljivo kaj svetoval in prispeval svoj podpis pod kakšen protest). Še sedaj pa z Anjo oba delujeva v vodstvu ljubljanskega KKS.

³⁴ Taki so bili npr. Zwitrovi posegi na predavanju dr. Avgušтина Malleja 25.5.1981, dr. Reginalda Vospernika 28.9.1981, dr. Draga Štoke 23.4.1982, Makedoncev dr. Toševskega in dr. Andonova 10.6.1982, Franceta Klopčiča 14. 12. 1983.

³⁵ Matjaž Zwitter, Janez Stergar, Hodil po zemlji sem naši..., v: Mladinec, glasilo dijakov II. gimnazije v Ljubljani (1966/67) št. 1, str. 10–13.

³⁶ O tem sem sproti objavljala v tisku, pregled (neavtorizirano krajšano) pa predstavlja: Janez Stergar, Taborjenja med koroškimi Slovenci, v: Vestnik koroških partizanov 6 (1973) št. 4, str. 68–69.

Fran Zwitter

Poročilo o poti po Koroškem (1930)

POT. V času od 17. do 29. avgusta 1930 sem prehodil Rožno dolino in kraje okrog Vrbskega jezera in Celovca v sledečem redu: Iz Celovca sem šel proti vzhodu do Krke (Trdnja ves, Svinčja ves), nato na sever preko Štomaža na Otmanje in z vlakom nazaj v Celovec. Nato sem šel po severnem bregu Vrbskega jezera preko Krive vrbe do Poreč, od tam na Dholico in Kostanje; od tam sem krenil na jug (Vrba, Lipa pri Vrbi) in se vrnil preko krajev, ki leže na jugu od jezera (Loga ves, Škofiče, Otok, Hodiše, Vetrinj) v Celovcu. Po majhni ekskurziji na jugovzhod (čez Žrelec, Radiše, Medgorje na Grabštanj) sem prišel pri Bačah z Rožno dolino samo. Preko Ledinic, Rožeka in Št. Ilija sem šel na Bilčovs, nato pa od Št. Jakoba preko Podgorja, Sveč in Bistrice v R. na Borovlje ter zaključil s Kotmaro vasjo, Žihpoljem in Kaplo pri Dravi.

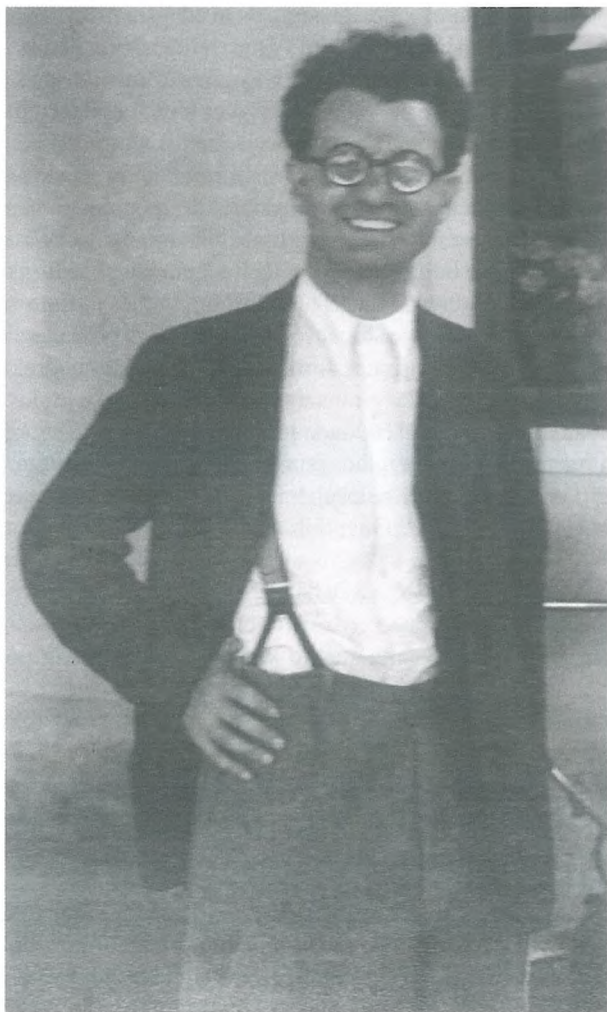
JEZIKOVNI POLOŽAJ. Med tem ko je potek etnične meje pred pričetkom moderne germanizacije, t.j. nekako pred 1867, za ozemlje Svinjske planine in Osojskih Tur, kjer je utemeljen tudi v naravi sami, primeroma dobro znan, pa nam manjka razprav, ki bi dognala staro narodnostno mejo za ozemlje med obema pogorjima. Taka razprava bi bila mogoča še danes na podlagi ugotovitev v terenu samem, ker se je v teh krajih zaradi konservativnosti hribovcev jezikovna pripadnost spremenila mnogo manj, kakor se splošno misli. Kot primer navajam tu le nekaj fragmentarnih podatkov: V Otmanjah samih ljudje ne govorijo več slovensko, pač pa še v nekaterih zaselkih okoli njih, (slišal sem govoriti slovensko še v Gamersdorf tik južno od Otmanj); v Štomažu govorijo (v vasi in v zaselkih) ljudje še povsod slovensko, prav tako tudi v Trdnji vasi in večini zaselkov okoli nje. Pri Celovcu sem slišal govoriti slovensko kmete, ki so spravljali seno na travnikih ob cesti v Vetrinj še severno od mosta čez Jezernico (torej domačine!), v Žrelcu pa mi je zagotavljal nek slovenski kmet, da so še v prejšnji generaciji govorili slovensko vsi kmetje na posestvih tik vzhodno od Celovca. Za občine Kriva vrba, Poreče in Dholico sem mogel ugotoviti, da govorijo slovensko in nemško še vsi domačini (razen doseljencev in deloma mladine); za kraje okrog Malega št. Vida in Mosburga, ki jih sam nisem obiskal, mi je pa zagotavljal posestnik v Lipi pri Vrbi g. Reichmann, ki je v plebiscitni dobi tam vodil agitacijo za cono B, da so govorili ljudje še deloma slovensko in da je imel tam še svoje zaupnike, ki pa se sedaj ne upajo več priznavati za Slovence. Po teh podatkih bi se dalo domnevat, da je potekala stara meja po gorskem grebenu severno ob Otmanj in po razvodju med Krko in Glino na jug (Zehner – Berg, Gosposvetska gora), se dotikala na vzhodu in jugu meje kompaktne meščanske naselbine celovške ter potekala nato v še čisto neznani smeri do točke, kjer začne tvoriti mejo greben Osojskih Tur.

Vse to ozemlje v jezikovnem oziru ni več notranje kompaktno. Popolnoma germaniziranih krajev je sicer malo (Otmanje in kraji okoli Mozburga etc.); drugod znajo slovensko še vsi razen doseljencev in nemških krajev, ki se redno ne nauče slovenščine, ker jim tega ni treba in ker jim Slovenci v svoji servilnosti ne dajo prilike za to; po nekaterih krajih okoli jezera ljudje deloma principijelno nočejo govoriti slovensko (Poreče, Kriva vrba). Sicer pa govorijo doma povsod še povečini slovensko in v Žrelcu na primer so šele po vojni začeli v nekaterih hišah govoriti nemško. V Borovljah govori še vse prebivalstvo razen doseljencev oba jezika. Res pa

je, da mešajo skoraj povsod v slovenski govor nemške besede in stavke in da govore posebno v severni coni (okoli jezera in Celovca) n.pr. v gostilni Slovenci med seboj nemško, če je med njimi kak Nemec, včasih pa tudi, če so sami med seboj. V tem oziru je opaziti razliko med temi kraji in pa med Rožem in hribovjem severno od Roža. V celoti pa je mogoče trditi, da razen letoviških krajev ob jezeru in industrijskih Borovelj sedanja generacija svojega slovenskega občevalnega jezika zaradi svoje konservativnosti ni in ne bo spremenila.

ŠOLA. Mnogo težji pa je ta problem pri mladini. Šola je popolnoma nemška tam, kjer so za to le približno ustvarjeni predpogoji, t.j. kjer otroci ob vstopu v glavnem že razumejo nemščino, n.pr. na Dholici, v Štomažu, na Vrbi, Otoku, Ribnici, Vetrinju, Borovljah; drugod je šola utrakvistična. Pri tem morajo posečati slovenski otroci iz okolice večkrat šole v bližnjih krajih, ki so samo nemške, n.pr. ono v Vrbi in Ribnici. Kjer mislijo Nemci, da bi bilo mogoče preosnovati šolo v čisto nemško, začno takoj pritiskati na krajevni šolski svet (sedaj n.pr. v Lipi pri Vrbi). V mnogih krajih je germanizacija že toliko napredovala, da govore otroci med seboj navadno nemško, kakor sem bil informiran in se deloma tudi sam prepričal; sem spadajo kraji na severu od jezera razen Kostanj, Lipa pri Vrbi (tu mi je pripovedoval gospod Reichmann, da nemčurski stariši govore med seboj navadno še slovensko, z otroci pa nemško), Ribnica, Borovlje, Radiše, Medgorje in deloma Žihpolje ter Kapla ob Dravi. Na vprašanje, če se nauče slovenski otroci v prvih treh letih mešanega pouka na utrakvističnih šolah toliko književne slovenščine, da morejo potem n.pr. razumeti slovenske časopise, ni mogoče dati enotnega odgovora; t.j. odvisno od učitelja. V splošnem pa imam utis, da dela absolventom utrakvistične šole težave celo latinica, še mnogo bolj pa književni jezik; le prav majhen odstotek književno slovenščino res razume, pa tudi tem dela težave. Pravice do triurnega pouka v slovenščini v zadnjih petih letih utrakvistične šole se Slovenci le malokje poslužujejo. Od učiteljev so nemško orientirani vsi razen dveh (od teh Aichholzer v nemškem kraju) in sprejem na učiteljišče je vezan na razne pogoje (n.pr. poročilo od tedanjega učitelja učenca, ki želi vstopiti), ki Slovincem za enkrat onemogočajo lasten nacionalen učiteljski naraščaj poleg drugih momentov (na Koroškem je že sedaj hiperprodukcija in zato mnogo zlasti učiteljic brez službe). Na sistematično paraliziranje vpliva nemške šole in učitelja Slovenci, kakor se zdi, niti ne mislijo; njihova kulturno-društvena organizacija po mojem vtisu kvečjemu do neke meje in le deloma ohrani slovenstvu otroke nacionalno zavednih starišev, ki jih je pa tudi le majhen odstotek vseh Slovencev. --- Edini svetli moment pri problemu orientacije mlade generacije so slovenski srednješolci, ki jih sistematično pošiljajo v celovško gimnazijo od 1924 dalje; momentano jih je 74. Slovenščina je tam obvezen predmet za vse Slovence (poučuje jih profesor-Nemec, ki zelo slabo obvlada svoj predmet), obstaja pa načrt, da postane tudi zanje slovenščina le prost predmet. --- Ljudstvo je na problemu šolskega pouka razmeroma malo interesirano; za utrakvistično šolo in za nemški občevalni jezik med otroci navajajo Nemci argument, da je nemščina zanje mnogo bolj potrebna, medtem ko književna slovenščina praktično nima pomena ter mladino brez potrebe preobremenjuje; ti argumenti pri utilitaristično usmerjenem prebivalstvu ne zgreše cilja in zato je vsaka akcija za slovensko šolo izredno težka.

CERKEV. Na Koroškem je že v prejšnjem času manjkalo domačih duhovnikov in sedaj je položaj tak, da je od cca 400 duhovnikov približno polovica Nekorošcev. Medtem ko je bil prej med domačimi duhovniki nesorazmerno velik odstotek Slovencev in se je tudi primanjkljaj kril deloma s Čehi in Poljaki, ki so delali v slovenskem smislu, tako da je bilo vse slovensko ozemlje preskrbljeno s slovanskimi duhovniki, se je to po vojni popolnoma spremenilo. Na eni strani je odšlo po plibscitu od cca 100 slovenskih duhovnikov nad 20 v Jugoslavijo in duhovniški

*Fran Zwitter v tridesetih letih
20. stol.*

naraščaj iz slovenski vrst je skoraj zastal, na drugi strani pa je začel ordinarijat sistematično germanizirati. Cela vrsta župnij je dobila nemške župnike (Otmanje, Štomaž, Strmec, Dholica, Žrelec), nekateri slovenski župniki so postali v zadnjih letih nemčurji (Lipa pri Vrbi, Škofiče) in pomanjkanje domačih duhovnikov se paraliza samo še s trdimi Nemci, večinoma rajhovci iz Bavarske in Porenja. Kamor pride nemški župnik ali kjer postane župnik nemčur, se prične boj za jezik v cerkvi. Taki konflikti so n.pr. med gospodom Šturmom, slovenskim zaupnikom in obenem vodjo cerkvenega petja v Štomažu, in tamošnjim župnikom zaradi cerkvenega petja (škof odklanja vse deputacije, ki zahtevajo slovenskega župnika); v Dholici je pridiga in petje do sedaj le štirikrat v letu nemška; v Strmcu je nemški župnik Böhm takorekoč odločil germanizacijo; v Lipi pri Vrbi začenjajo uvajati nemške pridige, za enkrat poleti, češ da je to potrebno zaradi letoviščarjev; v Žrelcu je le še vsako tretjo nedeljo cerkveni jezik slovenski. Ta proces ni važen samo v političnem oziru (župnik je navadno edini eksponent slovenske stranke), ampak tudi v jezikovnem oziru predvsem zato, ker uvajajo nemški in nemčurski župniki verouk v nemškem jeziku; s tem da se uče otroci moliti samo v nemščini, pa odpade po mnenju vseh, ki poznajo koroške razmere, zadnja ovira, ki sicer nekatere še ohrani pred

popolno germanizacijo. Z akcijo, da uvedejo nemški verouk v županijah s slovenskimi župniki, so pričeli Nemci pred kratkim v Boroveljski dekaniji; prvi poizkus se je ponesrečil, ker je smatral ordinarijat to za poseganje v njegovo kompetenco. Ker so dosedaj učili slovenski župniki verouk do konca osnovne šole v slovenščini, bi bila v tem v neki meri dana možnost, da otroci ne pozabijo ali se pa celo (če se je župnik potrudil) nekoliko nauče književne slovenščine; sedaj pa bo uveden po vsej Avstriji nov enotni katekizem, ki bo za Slovence prirejen tako, da bo imel na eni strani slovenski, na drugi strani pa nemški tekst in s tem bo dana otrokom možnost, da se tudi pri verouku poslužujejo nemškega teksta, ki ga bodo zaradi svoje ostale šolske vzgoje boljše razumeli. --- Za tendence, ki jih zasleduje ordinarijat, je značilno, da se ne samo na gimnazijah in učiteljskih, ampak tudi na semeniških zelo priporoča nemškim dijakom obiskovanje slovenščine kot prostega predmeta, da se s tem vzgoji za slovenske kraje germanizatorje, ki jim pa formalno nihče ne more odrehati kvalifikacije za službovanje med Slovenci. Za nemške gimnazijce – Marijaniščnike je slovenščina celo obvezna v Marijanišču samem. V Marijanišču vlada proti Slovincem zelo sovražen duh, tako da so se sklenili letos slovenski gojenci in njihovi stariši pritožiti na vodstvo zaradi zapostavljanja pred Nemci. --- V gmotnem oziru pa je položaj duhovščine v Avstriji razmeroma dober, boljši kakor v Jugoslaviji, kar pri slovenskih duhovnikih tudi deloma slabi njihovo nacionalno odpornost.

GOSPODARSKO-SOCIJALNI POLOŽAJ. Pred vojno je bilo za Koroško v agrarnem oziru karakteristično predvsem veliko število gruntov in majhno število kajž, veliki kmetje na eni strani in veliko število kmetских dninarjev in poslov na drugi strani. Vse to je bilo deloma posledica težnje za ohranitev kompaktnosti zemljišč in obenem vzrok za visoki procent nezakonskih otrok. Po vojni je postal položaj kmetov mnogo slabši in nastopila je agrarna kriza. Cene kmetских pridelkov so razmeroma nizke zaradi konkurence vzhodnih sosedov, ki je ne onemogočajo uvozne carine zaradi odpora delavskih, industrijskih in drugih meščanskih slojev. Življenski standard se je v vojnem času na deželi dvignil in zato so tudi danes konsumne potrebe mnogo višje kakor v prejšnjih časih. Kmetски in obrtni uslužbenci, posli in dninarji so organizirani politično v socialno demokratični stranki, kar že samo na sebi izboljša njihov socialni položaj, razen tega pa je tudi nanje razširjeno socialno zavarovanje, ki jih za slučaj starosti, invalidnosti in bolezni zasigura deloma boljše kakor njihove delodajalce. Posebno neugodno pa vpliva na velike kmetije dejstvo, da gre vsa mladina, v koliko nima že svojih posestev, v mesta in da zato manjka na deželi delavcev in poslov. To gibanje iz podeželja v mesta in industrijske kraje pospešuje poleg ostalih, tudi drugod znanih motivov brez dvoma dejstvo, da so tam tudi v slučaju, da izgube službo, za silo vsi zasigurani z brezposelno podporo, ne da bi jim bilo treba delati. Država je s socialnim zavarovanjem in podporami za brezposelne sicer stopila iz nekdane rezerviranosti liberalne države do gospodarskih in socialnih problemov, na drugi strani pa sama ni prav nič posegla v razmerje med delodajalcem in delojemalcem samo, kar bi bilo seveda mogoče doseči le preko omejitve osebnih in lastninskih pravic obojih. Zaradi anomalije, ki je nastala, je prišel v krizo predvsem kmetски posestnik. Od tod izvira veliko število hipotekarnih dolgov in dejstvo, da je danes ogromno število kmetских posestev naprodaj. Ta agrarna kriza vpliva v nacionalnem oziru skrajno neugodno iz dveh vzrokov. Na eni strani je treba računati z dejstvom, da se nahajajo na Koroškem zavedni Slovenci v glavnem samo v enem socialnem sloju, med samostojnimi kmeti, kmetскими posestniki, torej v sloju, ki je po gospodarski krizi najbolj ogrožen. Na drugi strani pa izrabljajo nemške nacionalne organizacije agrarno krizo, da kupujejo slovenska in nemčurska posestva in naseljujejo Nemce iz Nemčije, ki jih potem še podpirajo denarno in na ta način manjšajo v podeželju število zavednih Slovencev ali pa vsaj slovensko govorečega prebivalstva. Glede taktike, ki jo imajo Nemci pri tem, sem dobil utis, da imajo v evidenci ves

teritorij in potem nakupujejo povsod, kjer je dana priložnost za to. Nemške agrarne koloniste sem mogel ugotoviti v Lipi pri Vrbi, Hodišah, Kotmari vasi, Žihpoljah in Št. Jakobu v Rožu. O njihovem gospodarstvu sem slišal deloma, da zelo slabo gospodarijo, ker deloma sploh niso bili prej poljedelci, ampak stari oficirji i.t.d. in da bodo vzdržali le toliko časa, dokler bo ostalo še kaj od podpor (Hodiše, Žihpolje); deloma pa se o tem ne more še nič reči, ker so šele prišli. Pod agrarno krizo trpe seveda vsi, Slovenci in Nemčurji, vendar sem ponekod slišal mnenje, da stoje Slovenci relativno še bolje; vzroka za to bo najbrže treba iskati v tem, da so Slovenci bolj konservativni in skromni in da se zato rajše omeje v svojih potrebah kakor zadolže ali izselijo. Slovenske hranilnice in posojilnice obstajajo na jugu povsod, v bivši coni B pa še v Štomažu in menda v Kostanjah in Lipi pri Vrbi; stoje še precej dobro. --- Industrijalizirane so le Borovlje in njihovo območje, drugod je treba le železnico, manjša podjetja, letovišča in nekaj gozdnih veleposestev izvzeti iz pretežno agrarnega gospodarskega sistema.

NACIJONALNA ZAVEST IN POLITIČNI POLOŽAJ. Znale so številke, ki karakterizirajo razvoj Slovencev na Koroškem: pri štetju leta 1910 je bilo naštetih v sedanji Avstrijski Koroški 66.000 Slovencev, to število pa je [z] ozirom na kriterij, po katerem se je vršilo štetje (Umgangssprache), brez dvoma še tudi danes mnogo prenizko; leta 1923 je bilo naštetih le še 37.000 Slovencev, pri volitvah pa se giblje število volilcev slovenske stranke med 9.000 in 10.000 glasovi ter odgovarja približno 20.000 prebivalcem, ki se še priznavajo k Slovenstvu po zadnjem velikem odpadu, ki se je izvršil po plebiscitu, ko je bilo v coni A sami še 15.000 glasov za Jugoslavijo. Te številke seveda niso noben kriterij za določevanje jezika, važne so pa v drugem oziru. Napačno bi bilo razlagati padanje števila Slovencev z vladnim pritiskom; v tem oziru moramo reči, da Slovenci uživajo politične svoboščine, ki so običajne v demokratični republiki Avstriji. Kvečjemu upanje na kako subvencijo privede Slovence do tega, da se prijavijo za Nemce, sicer pa o pritisku s strani administracije ne more biti govora. Vzrokov je treba iskati drugje. Narodnost nastopa kot realna politična sila samo v toliko, v kolikor so posamezni pripadniki naroda prepojeni z zavestjo pripadnosti k narodni celoti. Ta nacionalno zavest je utemeljena v značaju celega razdobja in v značaju posameznikov, more imeti različno intenziteto in jasnost, v vsakem slučaju pa je po svojem bistvu nekaj subjektivnega. Na Koroškem pa moramo računati z dejstvom, da slovenska zavest ni nikdar obsegala vseh Slovencev, da ni bila zelo intenzivna in da je po plebiscitni dobi utrpela še mnogo novih izgub. Gospod Reichmann v Lipi pri Vrbi mi je n.pr. povedal ta-le slučaj: on naredi vsako leto približno 120 davčnih rekurzov za vso svojo občino, vse zastonj, za to pa se mu njegovi rojaki, ki vendar govorijo doma vsi slovensko, ne oddolžijo niti toliko, da bi pri občinskih volitvah glasovali za Slovensko stranko, kjer kandidira on na prvem mestu; boje se pač, kaj bodo rekli Nemci! Zaradi minimalne narodne zavesti je stališče Slovencev v šolskem vprašanju in vprašanju kulturne avtonomije zelo težko. Večina Slovencev mi je izjavila, da bi bil nacionalni kataster katastrofalen; le g. Aichholzer hoče, da naj slovenska stranka pristane na kataster in v slučaju, da se ne bi nikdo prijavil, rajše likvidira, kakor pa životari naprej v takih razmerah. Pogajanja za kulturno avtonomijo so končala lansko leto v Ženevi s provizornim sporazumom med slovenskimi zastopniki in zastopnikom berlinskega zunanjega urada, ki je pristal na zahteve, pod katerimi so Slovenci pripravljeni začasno odstopiti od kulturne avtonomije; na ta sporazum so nemške koroške stranke najprej pristale, na to pa prav nič izvedle in končno sporazum sam utajile; ponovno se bo o tem govorilo letos v Ženevi (informacija poslanca Starca).

Pri problemu nacionalne zavesti moramo imeti pred očmi dejstvo, da postane nacionalna pripadnost navadno indiscutable šele pri človeku, ki je s svojo izobrazbo, svojim poznavanjem literature, zgodovine in aktualnih problemov popolnoma zasidran v kulturi svojega naroda.

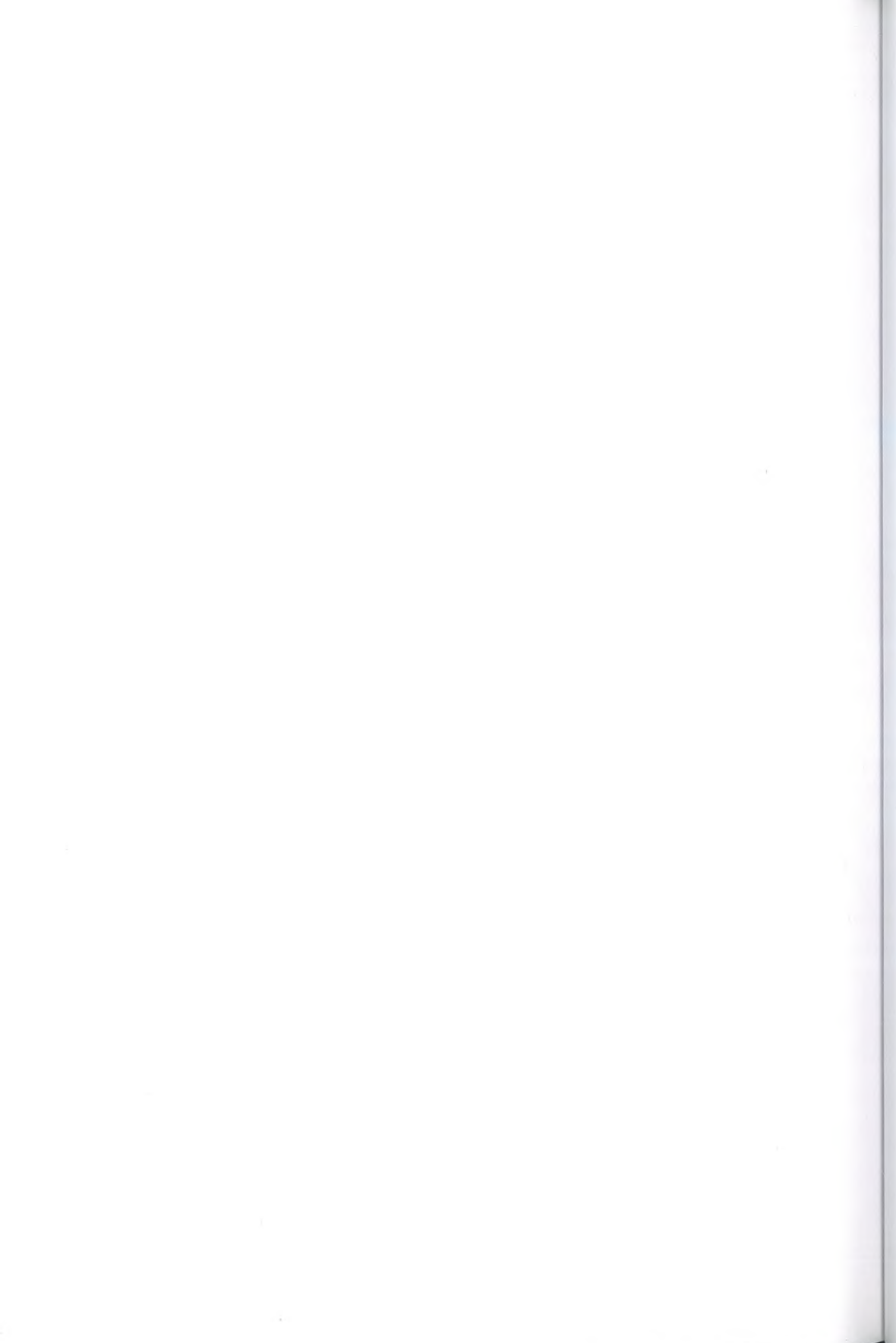
V tem oziru dela proti Slovincem šola, medtem ko o sistematičnemu delu za to ne more biti govora. Stvar je tem bolj kritična, ker na Koroškem danes niti mladina niti odrasli ne razumejo več sodobne slovenske knjige, niti n.pr. knjig Mohorjeve družbe ne. Proti temu bi bilo treba začeti sistematično z delom: prehodni študij koroških dijakov v Jugoslaviji, izmenjavanje otrok, pošiljanje starih, lažje pisanih knjig za odrasle in otroških knjig, prirejanje tečajev v Jugoslaviji i.t.d. Še bolj važna bi bila pa skrb za lastni učiteljski naraščaj; g. Aichholzer misli, da bi bilo v sedanjih prilikah mogoče doseči sprejem nacijonalno zavednih Slovencev na učiteljske, medtem ko drugi temu problemu ne pripisujejo toliko važnosti kakor zasluži. V tem vprašanju se posebno vidi, da je treba čisto novega dela in da dosedanja kulturna organizacija na Koroškem ne zadostuje.

Pri vsem tem moramo upoštevati, da na Koroškem enostavna antiteza nacijonalne zavesti kot subjektivnega kriterija in rodnega jezika kot objektivnega kriterija problema ne izčrpa. Upoštevati moramo še druge znake na objektivnem polju, t.j. narodni značaj, noše, šege in običaje, torej splošne etnografske znake, in njim odgovarjajoče pojave v področju zavestnega, subjektivnega življenja. V mislih imam dejstvo, da stoje etnografsko koroški Slovenci po vsej verjetnosti bližje svojim nemškim sodeželanom kakor pa ostalim Slovincem; etnografija je pač produkt vpliva prirode ter zgodovine in zato skupnost jezika še ne pomeni skupnosti v etnografskem smislu besede. Na polju zavestnega življenja pa obstajajo poleg narodne zavesti še razni lokalni partijotizmi, ki so pri kmetskem ljudstvu starejši in močnejši od nje: zavest skupnosti vasi, doline in končno koroška zavest. Proti tem činiteljem se slovenska narodna zavest in slovenska moderna nacijonalna kultura doslej še nista uveljavili.

Slovenski politični stranki grozi po izjavi g. Aichholzerja dvojna nevarnost. Prvo nevarnost tvorijo gospodarski programi nemških strank in sicer socijalne demokracije in Landbunda. Socijalna demokracija ima svoje pristaše med delavstvom v mestih in podeželju, razen tega pa tudi v raznih drugih socijalnih slojih. Poleg načelnih pristašev stranke je precej velik tudi odstotek njenih političnih trabantov, ki so prišli v stranko bolj slučajno. V nacijonalnemu oziru se stranka ne razlikuje mnogo od drugih nemških strank, ker so pač njeni voditelji in organizatorji vsi Nemci. Landbund je stranka, ki operira v glavnem z agrarnim programom, ima voditelje v premožnejših kmetih, je zelo ekspanzivna in celo demagoška, izrazito svobodomiselna in nemško nacijonalna; izšla je iz kmetskih krogov nemškega liberalizma in bi odgovarjala nekako kranjskim liberalnim kmetom in poznejšim pristašem samostojne kmetске stranke, samo da ima mnogo več uspehov. Poleg teh dveh strank nemški krščanski socijalci ne pridejo v poštev. Razlika v kulturni orientaciji med svobodomiselnimi in katoličani in pa nacijonalna razlika med nemčurji in Slovenci se na slovenskem jezikovnem ozemlju skoraj popolnoma krijeta. V nacijonalnem oziru je zanimivo, da je krščansko-socijalna stranka od vseh nemških strank proti Slovincem in Jugoslaviji najbolj sovražno orientirana, kar je važno tudi za cerkev; pri tem igrajo vlogo najbrže še habsburške tradicije, animoznost proti pravoslavnim Srbom in propaganda hrvatskih »katoliških« emigrantov. Sicer pa obstoja med nemškimi strankami iz časa po plebiscitu (1921 ali 1922) sporazum, da s Slovenci ne paktirajo vsaka zase; tega načela se tudi drže (kulturna avtonomija!) razen pri raznih lokalnih občinskih koalicijah, kjer se od treh strank navadno zvežeta dve proti tretji (v poštev pridejo Slovenci, socijalisti in Landbund, od teh Slovenci le v občinah bivše A cone in še tu ne vseh). --- Druga nevarnost pa preti po g. Aichholzerju od klerikalne struje v stranki sami, ki začenja vedno bolj povdarjati načelo, da ji je vera nad narodnostjo; to vprašanje bo postajalo vedno bolj pereče pri državno zborskih volitvah, kjer Slovenci sami ne morejo doseči količnika in so zato njihovi glasovi izgubljeni v ostrem boju med obema glavnima avstrijskima strankama, socijalnimi demokrati in krščanskimi socijalci. To seveda na tem boju zainteresirani klerikalni grupi v slovenski stranki ni prav. V tem oziru bodo značilne že prihodnje volitve.

Že iz dosedanjih izvajanj je bilo mogoče posneti dejstvo, ki je za razumevanje koroškega problema posebne važnosti: Slovenci po zavesti in deloma tudi po jeziku so tam samo med onim kmetiskim prebivalstvom, ki goji še vedno ljubezen do svoje grude, do starih tradicij in je verno katoliško. Vsi oni, ki zapuste svojo grudo in odidejo za zaslužkom v meta in v industrijo, vsi oni, ki se emancipirajo od tradicij (n.pr. letoviški kraji) in vere svojih očetov, pa postanejo navadno nemčurji. Vse to v principu ni nič specifično koroškega; treba je upoštevati dejstvo, da je zanesla slovenski narodni preporod med ljudstvo duhovščina in da so bili prvi zastopniki meščanske in delavske mentalitete, liberalizma in socijalne demokracije na Slovenskem Nemci oziroma nemčurji. Slovensko nacionalno meščanstvo in delavstvo, liberalizem in socijalna demokracija so nastali šele pozneje, Koroška pa je v tem oziru še zaostala za drugimi Slovenci in zato še danes tam ni niti slovenskega meščanstva nit delavstva, zato manjka tam slovenski liberalizem, agrarizem in socijalizem. Danes, ko nas ločijo državne meje in razlika v gospodarskem in političnem položaju, se je proti temu dejstvu pač nemogoče boriti in vse doseljevanje Slovencev v mesta in industrijske kraje ne spremeni na tem ničesar, ker se Slovenci v novem milieu-u takoj asimilirajo.

Izgledi za bodočnost so slabi. Število nacionalnih delavcev je po emigraciji v oktobru 1920 zelo majhno. Kot odpomoč se predlaga na eni strani gospodarska akcija: iz Jugoslavije dobiti nizko obrestno posojilo ali vsaj carinske ugodnosti za slovenske gospodarske organizacije ter z denarjem, pridobljenim na ta način, pričiti s protikolonizacijo revnih, a zato bolj skromnih Slovencev na posestva koroških nemčurjev, ki jih je mnogo na prodaj; Slovenci bi gospodarsko bolje vzdržali in bi mogli vršiti važno vojaško funkcijo v slučaju vojne z Italijo, ki bi se vršila tudi na Koroškem (Italijani so zgradili n.pr. avtomobilsko cesto iz Žabnice čez Vrtlinov log do meje in so pripravljeni nositi tretjino stroškov, če jo zgrade še Avstrijci naprej do Bistrice na Zili). Popolna neorientiranost pa vlada o potih kulturne akcije, ki naj bi privedla koroške Slovence znova v slovenski kulturni krog; tu bi bilo najbrže še najlažje kaj doseči, če bo seveda v Jugoslaviji razumevanje in na Koroškem delavcev za to. Na prodiranje Slovencev med one socijalne sloje in pristaše onih politično-kulturnih nazorov, ki so doslej slovenstvo odklanjali, ni misliti. Pa tudi za dosedanje postojanke je večina slovenskih agitatorjev mnenja, da so trajno nevzdržne, ker germanizacije ni mogoče preprečiti, ampak kvečjemu nekoliko zadržati. Ta pesimizem ima svoje posledice tudi že v ideologiji mlajše generacije. Pri tej ni opaziti pravega razpoloženja za to, da bi se nacionalna zavest in nacionalni antagonizem pri Slovencih samih ojačala in črta, ki jih loči in [recte: od] Nemcev in nemčurjev, še bolj povdarila, kar bi bilo nujno potrebno. Zato pa se povdarja na eni strani verski moment, na drugi strani pa se kaže vpliv nemške romantično-konservativne struje, ki označuje za svoj cilj Volkstumspflege. Pod tem se razumeva gojitev kmetove ljubezni do grude, starih tradicij, narodnih šeg, dialekta, verskega življenja itd. Vse to pa v resnici ni niti slovenski nacionalizem, niti jugoslovanstvo, ki ju bo občutil v tem duhu vzgojen Korošec kot nekaj tujega, importiranega; slovenski književni jezik in nacionalna kultura, slovenska nacionalna zavest s tem ne bosta pridobila. S to pozitivitvijo koroških etnografskih posebnosti in dialektov grozi nevarnost, da pride tudi med te slovenske regionaliste »windisch« – teorija in kult koroštva; ta zmedenost v pojmovanju nacionalizma utegne povzročiti kvečjemu, da bodo učenci Otmarja Spanna v slovenskem taboru samem pospeševali asimilacijo.

Janko Pleterski

Spomin na sklepanje Pogodbe o obnovi Avstrije

UDK 327(436:497.1):929 Zwitter

Janko PLETERSKI, dr., akad., red. univ. prof. v pok., Štefanova ul. 13, SI-1000 Ljubljana

Spomin na sklepanje Pogodbe o obnovi Avstrije

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, str. 83–91

1.02 Pregledni znanstveni članek; jezik: Sn. (Sn., En.)

Ključne besede: spomini, jugoslovansko-avstrijsko vprašanje 1947–1948, Pogodba o obnovi Avstrije

Avtor se v svojem prispevku spominja nekaterih dogodkov in oseb, povezanih s pripravami in potekom pogajanj o obnovi Avstrije po koncu druge svetovne vojne, ki jih je doživel kot strokovni sodelavec na takratnem jugoslovanskem zunanjem ministrstvu.

Avtorski izvleček

UDC 327(436:497.1):929 Zwitter

Janko PLETERSKI, PhD, Academician, Retired Full Professor, Štefanova ul. 13, SI-1000 Ljubljana

Recollections of Negotiations on Treaty on Re-Establishment of Austria

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, pp. 83–91

Language: Sn. (Sn., En.)

Key Words: recollections, Yugoslav-Austrian question 1947–1948, Treaty on Re-Establishment of Austria

Author remembers certain persons and events connected with the preparations for the European Recovery Plan for Austria negotiations that were taking place after the Second World War when he was employed by the Ministry of Foreign Affairs of Yugoslavia.

Author's Abstract

»Pleterski ... je tudi eden od redko še živečih udeležencev pogajanj za Avstrijsko državno pogodbo.« (Primorski dnevnik, 24. maj 2005.)

Ugotovitev tržaškega časnika me je rahlo presunila in mi pobudila misel, da bi morda bilo komu koristno, če kratko obnovim svoj spomin na omenjeno dogajanje, kolikor sem ga bil deležen. Žal moram takoj povedati, da gre za spomin zelo obrobne udeleženca in še to le za leti 1948 in 1949.

Na ministrstvu za zunanje zadeve Federativne ljudske republike Jugoslavije (MZZ) v Beogradu sem delal kot referent, potem ko sem od konca novembra 1945 do konca januarja 1947 opravil specializacijo v Diplomatski šoli MZZ. Najprej nekaj mesecev kot referent v kulturnem odseku, od poletja 1947 naprej pa na referatu za Avstrijo v odseku za sosednje države, ki ga je vodil Vrleta Krulj. Vsi regionalni odseki so bili zbrani v političnem oddelku pod vodstvom dr. Jožeta Brileja. Ta oddelek je bil pravcato srce naše diplomacije. Referat za Avstrijo sem prevzel od dr. Ivka Pustiška. Povedal mi je, da je bil med vojno v Trstu aktivist OF z imenom Ibro. Za to nalogo sem bil določen pač kot Slovenec in zaradi znanja nemškega jezika. Poleti 1947 so me poslali na prakso v jugoslovansko politično predstavništvo na Dunaj. Diplomatskih odnosov z Avstrijo v povojnih letih ni bilo in to predstavništvo je bilo tam akreditirano pri skupnem vrhovnem nadzornem organu štirih velikih zaveznikov. V tistem času je predstavništvo vodil dr. France Hočevar, izjemno sposoben diplomat, zelo spoštovan med sodelavci. Na Dunaju nisem imel neposrednega delovnega stika s tematiko avstrijske pogodbe. Sem pa se ji približal v druženju z dr. Dušanom Kermavnerjem, ki je tisto poletje

delal na Dunaju kot posebni predstavnik Jugoslavije pri diplomatski skupini velikih zaveznikov, ki je tu nadaljevala delo ob konferenci štirih zunanjih ministrov, telesa, pooblaščenega za sklenitev omenjene pogodbe. V sklopu političnega predstavništva sem srečal vrsto zanimivih ljudi. Omenim naj le impozantnega tajnika predstavništva dr. Bogdana H. Krizmana, pozneje zelo vidnega zgodovinarja, enega nosilcev Jadranskega inštituta v Zagrebu, avtorja temeljnih del o jugoslovanskem in jadranskem vprašanju in še posebej o Anteju Paveliću in NDH. Drugi je bil vodja komisije za restitucije Ivan Kreft, ki je imel odlične zveze z avstrijskim državnim arhivom in z avstrijsko nacionalno biblioteko. Pozneje sem bil dolga leta deležen njegove izkušnosti na območju novejših slovenske politične zgodovine, o kateri je napisal več zanimivih, deloma spominskih knjig, ki ne bi smele biti pozabljene. In ne nazadnje omenjam tiskovnega atašēja Frančka Drenovca, neutrudno pronicljivega v stikih z javnostjo, prijatelja, ki me je po moji vrnitvi v Ljubljano 1951 spodbujal v časnikarskem delu na radiju. Premalo ga je poznal profesor Ljubo Sirc, ki ga omalovažuje v svojih spominih.

V državnih odnosih Jugoslavije z Avstrijo ni bilo po plebiscitu v letu 1920 do njenega konca v letu 1938 mejno vprašanje nikoli več sporno. Jugoslovanska vlada je v odnosu do Nemčije priznala priključitev («anšlus») Avstrije k njej. Docela nov položaj je ustvarila 6. aprila 1941 agresija te iste Nemčije in njenih zaveznic na Kraljevino Jugoslavijo oz. na Slovenijo, in njihova razglasitev konca te države ter okupacija. V letih 1941–1945 so zato tudi Slovenci šteli vse dotlej obstoječe meje z napadalskimi državami za mednarodnopravno razveljavljene in so razvili proti okupatorjem oborožen odpor in boj za narodno rešitev povsod tam, kjer so od nekdaj prebivali. Tako tudi na nekdanjem avstrijskem ozemlju. In na tem temelju je za rešitev slovenskega življa tamkaj postavila Jugoslavija zahtevek za revizijo meje Velike Nemčije izpred 6. aprila 1941, ki naj bi po zmagi nad Hitlerjem zopet prišla v poštev kot meja Avstrije, državno obnovljene po volji velikih zaveznikov.

Jesen 1947 in zimo zatem sem se na MZZ vklapljal v tematiko pogodbe o Avstriji. Seveda sem se skušal dobera seznaniti z zadevnimi dokumenti jugoslovanske zunanje politike dotlej, s prvo spomenico štirim velikim silam iz začetka 1946, nato z najbolj podrobno spomenico z mnogimi prilogami, izročeno odločilni prvi konferenci štirih zunanjih ministrov februarja 1947 v Moskvi, in z zelo zanimivimi dokumenti, nastalimi in izročenimi tej konferenci med njenim trajanjem, ki pričajo o veliki in času ustrezni dejavnosti naše delegacije.

Ničesar pa nisem dobil v roke, kar bi govorilo o dogajanju v razmerju delegacije s predstavniki Sovjetske zveze, torej o dogajanju, ki je potem v letu 1949 postalo predmet hude javne polemike med Moskvo in Beogradom o vprašanju, katera stran je vnaprej kompromitirala zahtevo po reviziji avstrijsko-jugoslovanske državne meje oziroma je navsezadnje enostransko odstopila od nje. To je bila polemika, v kateri je Moskva svoje stališče do jugoslovanskih očitkov drastično povzela z verzom iz basni Krilova o kodru in slonu: »Aj moska, kak ona siljna, čto lajet na slona« (Oj, pudeljček, kako je močan, saj laja na slona). Iz teh diplomatskih not se je dalo že tedaj razbrati, da je spor nastal zato, ker je Stalin v dneh zavezniške osvoboditve Avstrije obljubil avstrijskemu socialdemokratskemu državniku dr. Karlu Rennerju zaščito njene ozemeljske integritete (nespremenljivost meja). Sovjetska podpora jugoslovanskemu ozemeljskemu zahtevku nasproti Avstriji je bila zato le pogojna, od vsega začetka pa do 19. junija 1949, ko so vse štiri velike sile v Parizu zahtevek soglasno zavrnil. Jugoslovansko oceno sovjetske taktike je decembra 1955 potrdila avstrijska objava prvega Rennerjevega pisma, ki je izzvalo Stalinovo obljubo. Oba dopisovalca sta bila tedaj že pokojna. Zaplet glede avstrijskega mejnega vprašanja med jugoslovansko in sovjetsko delegacijo na konferenci štirih 1947 v Moskvi, je potrdila in n drobneje prikazala knjiga avstrijskega profesorja Geralda Stourzha (1975 in 1980). Tu pa je treba dodati, da je sovjetsko MZZ že 4. februarja 1947 opozorilo jugoslovansko diplomacijo na problematičnost zahteve po reviziji meje in

da je takšno zahtevo Jugoslaviji odsvetovalo. Podatek o tem je našel in v letu 1969 brez posebnega poudarka objavil Branko Petranović, v svoji knjigi o temeljih ljudske oblasti v Jugoslaviji (Politička i ekonomska osnova narodne vlasti Jugoslavije, Beograd 1969, 210). V zgodovinoписju o Avstriji je ostal dolgo neopažen. Ob tem podatku se odpira vprašanje, zakaj je jugoslovansko državno vodstvo mejni zahtevek vendarle postavilo, takorekoč že vnaprej brez upa na uspeh. Odgovor si iščem v Stourzhovem opisu, kako je Kardelj na konferenci v Moskvi predvideval, da bodo Avstrijci po obnovi svoje neodvisnosti v starih mejah preklicali vse ugodnosti, ki so jih bili dali slovenski manjšini na Koroškem takoj po vojni – dali pač v svojem prvem strahu za mejo. Pred Rusi je Kardelj izražal mnenje, da bo mejni zahtevek, četudi le delno ali nič uspešen, Avstrijo primoral, da te že dane oz. obljubljene manjšinske pravice Slovincem trajno zagotovi tudi v mednarodni državni pogodbi. Dejansko ni Avstrija sama predvidela nobene mednarodno obvezne manjšinske zaščite in so ji znameniti 7. člen državne pogodbe narekovali šele štirje veliki v zvezi s svojo zavrnitvijo jugoslovanske zahteve po spremembi meje. Sploh se je izkazalo, da je znala Avstrija tudi to mednarodno zajamčeno obljubo manjšini obiti. »Izvajanje« pogodbenega 7. člena je izrabila kot priložnost, da z novo iznajdenimi zakonskimi predpisi izniči ravno tisto pravico do enakovrednosti v deželi, ki jo je v svoji prvi povojni negotovosti Slovincem že bila zagotovila. S členom 7 je »pokrila« likvidacijo od 1945 obstoječe obvezno dvojezične šole in s tem hkrati koncepcijo o Slovincih kot drugem konstitutivnem elementu Koroške.

O vseh teh kočljivostih v sovjetskih stališčih glede avstrijskih meja nisem, kot omenjeno, tisti čas v MZZ izvedel ničesar. Čudno pa me je presenetilo, ko sem nekje v zimi 1947-1948 v neurejenih papirjih naletel na opis neke nove, po obsegu zmanjšane mejne črte na koroškem sektorju. Ravno sem začel prenašati opisane točke na specialko, ko vstopi v sobo prijatelj Kermavner in zagleda, kaj počnem. Pri priči pograbi papirje z moje mizi in jih odnese s pripombo: »Tega ti ne smeš vedeti!«

Osnovno podrobno informacijo o koroškem oz. mejnem vprašanju sem dobil iz knjige Koroški zbornik, ki so jo do 15. maja 1946 spisali sodelavci »partizanskega« Znanstvenega inštuta oz. njegovih povojnih naslednikov, Lojze Ude, Svetozar Ilešič, Milko Kos, Bogo Grafenauer, Fran Ramovš, Ivan Grafenauer, France Marolt, Ivan Tomšič in France Škerl (naštevam po kazalu). Zajetni zbornik (658 strani z mnogimi tabelami, zemljevidi, skicami) je neogiben pripomoček še danes. Posebej opozarjam na razpravo Lojzeta Udeta »Avstrija, pangermanizem in Koroška«, ki pojasni tudi danes aktualne vidike položaja Avstrije v Evropi in njenega razmerja do sosedov, do Slovenije. Tudi Avstrijcem samim bi ne škodilo, če bi jo brali. Bi bolje doumeli, kaj jim pomeni lastna država, kaj razni Waldheimi ali podobni. Ali si jo bodo kdaj prevedli? Nam bi kazalo prevesti jo v angleščino.

Največ pa sem pridobil v stikih z zgodovinarjem, ki ga ni bilo med avtorji tega zbornika, dr. Franom Zwittrom, univerzitetnim učiteljem, prav tistim, ki je bil med vojno vodja omenjenega znanstvenega inštituta. Prva povojna leta je namreč z vso svojo veliko zmožnostjo in vnemo delal v Beogradu v Inštitutu za mednarodna vprašanja. Ta se je oblikoval kot pomoč jugoslovanski diplomaciji v vprašanjih mednarodne mirovne ureditve, še posebej glede Italije, Madžarske, Bolgarije in končno še glede Avstrije. Le ob robu omenjam, da sem v krogu tega inštituta imel priložnost spoznati osebnosti kot so Josip Vilfan, Lavo Čermelj, Stanko Škerlj, sam Lojze Ude in še kdo.

Zelo pomembno je bilo zame, da sem s profesorjem Zwittrom sodeloval pri pripravi knjige MZZ za konferenco namestnikov zunanjih ministrov o Avstriji aprila 1948 v Londonu z dokumenti o koroškem vprašanju (Documents on the Carinthian Question, Ministry for Foreign Affairs of the FPR of Yugoslavia, Beograd 1948). Knjiga je premalo poznana današnjim zgodovinarjem. Predstavlja slovensko vprašanje na Koroškem v prvi avstrijski republiki, v času vladavine nacizma in nato v času britanske uprave. Tu je objavljena tudi prva (praktično

pozabljena) nota jugoslovanske vlade z dne 14. novembra 1945 velikim zaveznikom o mejnem zahtevku glede Avstrije. Tu je tudi spomenica 51 slovenskih koroških duhovnikov v podporo jugoslovanske mejne zahteve, ki je še danes velikega ne le zgodovinskega, temveč za postsocialistični čas tudi moralno-političnega pomena (moja objava s komentarjem v Znamenja 30, 2000, št. 1–2, 12–19). Podpisniki so izhajali od spoznanja, da je v vladajočih razmerah v Avstriji oz. na Koroškem edino jamstvo za narodnostno rešitev Slovencev trdna jezikovna meja, oprta na državno. Pa saj je ravno to bilo temeljni razlog za mejno zahtevo federativne Jugoslavije. (V Celovcu »konfinirani« ljubljanski škof Gregorij Rožman tej akciji baje ni nasprotoval.)

Za mednarodno pravno zgodovino je omenjena knjiga MZZ posebno pomembna, ker so v njej objavljene diplomatske note Velike Britanije in ZDA iz maja 1945, ki priznavajo, da je vprašanje avstrijske državne meje z Jugoslavijo odprto in da ga bo odločila šele mirovna konferenca. To dejstvo je v današnji publicistiki in celo v znanstvenih spisih običajno pozabljeno.

Pred kratkim smo brali v dnevnem tisku, da predlaga koroški deželni glavar Jörg Haider spremembo deželne ustave, ki naj ugotovi, da je današnja meja Avstrije na Karavankah dosežek plebiscita v letu 1920. V resnici pa je bila ta predvojna »plebiscitna« meja Avstrije mednarodnopravno razveljavljena. In to 6. januarja 1941 z napadom Nemčije na Kraljevino Jugoslavijo. Današnja meja republike Avstrije je bila določena šele po drugi svetovni vojni ob sklepanju o mirovni ureditvi v tem prostoru, potem ko so velike zavezniške sile najprej načelno (v moskovski deklaraciji o Avstriji iz decembra 1943) ugotovile, da je vprašanje o mejah obnovljene avstrijske države odprto in potrebno novega mednarodnega sklepa, vse odvisno tudi od vprašanja, koliko bo Avstrija v vojni proti Hitlerjevi Nemčiji sama prispevala k svoji osvoboditvi. V maju 1945 pa so velike sile tudi izrecno v svojih notah Jugoslaviji ponovile, da je vprašanje (njenih) meja z Avstrijo odprto. Odločitev o mejnem vprašanju se je dokončno zgodila s sklenitvijo »Pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije« 15. maja 1955, pogodbe, ki jo Avstrijci danes običajno, a nenatančno imenujejo Avstrijska državna pogodba. Poimenovanje/terminologija v tem primeru ne pomeni jezikovnega dlakocepstva, temveč je vsebinske narave. Pri tej pogodbi namreč ne gre za mirovno pogodbo, kot je bila denimo senžermenska, temveč za pogodbo med zavezniki o usodi in statusu Avstrije. Z njo so zavezniki določili glavne razvojne poteze povojne Avstrije in ji naložili izrecne obveznosti. Zavezniki so s to pogodbo izkazali že v času vojne izraženo voljo po obnovitvi in obstoju Avstrije pod pogoji, ki so jih vanjo zapisali. Avstrija je na te pogoje pristala 15. maja 1955 s podpisom v dunajskem dvorcu Belvedere. Zato je mnogo primernejši izraz zanjo »Pogodba o Avstriji«, kakor »Avstrijska državna pogodba«.

Sedanji predlog deželnega glavarja pomeni kršitev te pogodbe in poskus presukanja zgodovine, ker zanika pravne posledice agresije v letu 1941. Ni mi znano, da bi kdo v Avstriji s tega vidika grajal omenjeni ustavni predlog. In nisem čul, da bi nanj kakorkoli reagirala vlada Republike Slovenije...

Vse to sodi v sklop tistih problemov, ki nastajajo z zanikanjem soodgovornosti Avstrije za njeno priključitev Nemčiji in z zanikanjem njene soodgovornosti za vojskovanje Nemčije. Kljub temu, da je bila tik pred podpisom iz državne pogodbe omemba te odgovornosti Avstrije izčrtana, so mednarodno pomembna zgodovinska in politična vprašanja, zvezana z mirovno ureditvijo v tem prostoru, ostala pereča. Saj niti celotna državna pogodba ni dosledno usklajena z omenjenim izčrtanjem lastne odgovornosti Avstrije. Sicer bi ne bila potrebna niti nova ugotovitev njenih državnih meja, kaj šele ponovitev prepovedi (!) njene priključitve k Nemčiji.

Na tem mestu naj le ugotovim dejstvo, da je celotni pristop federativne Jugoslavije do mednarodno odprtega avstrijskega vprašanja v letu 1945 in pozneje temeljil na oceni o odgovornosti Avstrije za udeležbo v drugi svetovni vojni v okviru Hitlerjeve Velike Nemčije, torej

tudi za napad na Kraljevino Jugoslavijo in okupacijo. Na tem temelju se je Jugoslavija štela za upravičeno zahtevati novo razmejitev, plačilo reparacij, zaplembo avstrijskega premoženja na svojem ozemlju. Skratka, Jugoslavija je k pogodbi o Avstriji pristopala kot se pristopa k pogajanjem o miru s poraženo sovražno državo. To sem nazorno občutil na konferenci namestnikov zunanjih ministrov štirih velikih zaveznikov aprila 1948 v Londonu. Ob prihodih avstrijske delegacije v konferenčno dvorano v Lancaster house, v kateri smo poleg odločujočih štirih velikih sedeli kot vojni zavezniki že tudi Jugoslovani, nismo v pozdrav vstajali. Obsedeli smo, kakor to pač pritiče sovražniku, s katerim vojno stanje, ki ga je zakrivil, še ni poravnano. Tak protokolarni postopek je dejansko ustrezal tistemu položaju Avstrije ob koncu vojne, ki so ga prvi hip občutili tudi Avstrijci sami. Nekdanji in kmalu tudi novi predsednik Avstrije dr. Karl Renner je to prvinsko občutenje položaja izrazil 15. aprila 1945 v svojem že omenjenem pismu Stalinu z besedami: »... brez moči bomo stali pred sodiščem (!) svetovnih sil, ko bo prišlo do novega urejevanja Evrope.«

Plebiscit za priključitev Avstrije tretjemu Rajhu v letu 1938 je bil gotovo psevdodemokratičen, še posebno glede na nacistično režijo glasovanja. Pri tem se v zgodovinoisju običajno pozablja na dejstvo, da tudi režim v Avstriji sami nikakor ni bil demokratičen, da je že vsa trideseta leta uvajal in izvajal totalitarna načela in prakso, ki so jo nekateri tedaj imenovali klerofašizem. Danes ta izraz zgodovinarji evropskih krščansko demokratskih strank zavračajo. Na primer francoski Jean-Marie Mayeur (1980), ker meni, da ne pojasnjuje bistva pojava. Totalitarizem Dollfusovega oz. Schuschniggovega režima pa ostaja nesporen. Ne glede na vse to ni nobena skrivnost, da je v letu 1938 (in še pozneje) večinska volja Avstrijcev za to priključitev vendarle obstajala. Ne toliko zaradi simpatij za Hitlerja kot zaradi nemške narodne zavesti.

Avstrijska politika je po vojni, zlasti ob pogajanjih za državno pogodbo, pa vse do danes, krčevito zaničevala vsako vsebinsko veljavo temu plebiscitu za pripadnost Nemčiji. Istočasno pa je srdito vztrajala pri popolni veljavi koroškega plebiscita kot najbolj pristnega izkaza resnične ljudske volje vseh časov. Na to protislovno avstrijsko vrednotenje institucije plebiscita kot pravega ali pa nepravega načina reševanja mednarodnih vprašanj, vselej z vidika trenutnega interesa, je ironično opozarjal profesor Zwitter tudi v omenjeni knjigi dokumentov.

V diplomatsko dogajanje v zvezi z Avstrijo sem se vključil ob konferenci namestnikov štirih zunanjih ministrov za to vprašanje, ki je aprila 1948 delala v Londonu. Jugoslavija je tu predložila novo spomenico, v kateri je kompromisno nekoliko skržila svoj ozemeljski zahtevek na Koroškem, popravke meje na Štajerskem pa opustila. Avstriji bi ostale občine zilijske doline, s tem tudi Beljak, in Št. Pavel v laboški dolini na vzhodu. Zahtevek je zdaj v bistvu obsegal celotno nekdanje plebiscitno ozemlje iz l. 1919, tudi cono B s Celovcem, kjer je glasovanje v letu 1920 odpadlo zaradi za Jugoslavijo negativnega izida v coni A. Tako bi del koroških Slovencev še vedno ostal v Avstriji. Predvsem zilijskih. Pa seveda vsi drobci na avstrijskem Štajerskem. Zanje vse je s to spomenico Jugoslavija zahtevala pogodbeno določilo o manjšinski zaščiti in predlagala kratko besedilo. Prav to besedilo so pozneje štiri sile vzele kot vzorec za izoblikovanje pogodbenega člena 7. o zaščiti zdaj kar celote Slovencev, prepuščenih Avstriji brez spremembe meje. To se vidi že na prvi pogled, saj sta obe besedili med seboj zelo podobni, po obsegu, strukturi in temi norm.

V tistih tednih je v odnosih med bivšimi zavezniki vladalo veliko vznemirjenje zaradi spremembe režima na Češkoslovaškem, kjer so komunisti po mirni poti prevzeli oblast. Na zahodu so to občutili kot enostransko revizijo še jalske ločnice sistemov in vpliva v razdeljeni Evropi, in to v položaju, ko je nemško vprašanje ostajalo odprto, avstrijsko pa tičalo na tričetrt poti do rešitve. Prav nič pa ni na zahodnjake na konferenci v Londonu vplivala vse bolj rastoča razpoka v zvezi med Moskvo in Beogradom, ki je bila tik pred tem, da postane javna. Šefi v naši delegaciji so zanj vedeli. Kar nas je bilo v delegaciji »ljudstva«, pa smo med vožnjo v

London le z začudenjem poslušali, kako si oni med seboj pomenljivo ponavljajo napise, ki jih je bilo prebrati na oknih naših jugoslovanskih vagonov: »Ne naginji se kroz prozor!« ali »Opasno je van se nagnuti!« Do konca nam je bilo prepuščeno ugibanje, kaj naj to pomeni ... Šele po vrnitvi v Beograd me je razsvetlila objava resolucije Informbiroja.

Delegacijo je tokrat vodil dr. Aleš Bebler, glavni ekspert je bil prof. Zwitter. Bebler je bil sijajen govornik, ne le ko je predstavljal spomenico svoje vlade, ampak še posebno, ko je zavračal ugovore avstrijskega delegata dr. Karla Gruberja. Posebno učinkovito, ko je ta dokazoval, kako močno so se Avstrijci med vojno upirali Hitlerjevi Nemčiji. Še slišim Beblerjev glas, ko ironično bere iz avstrijske »Rdeče-belo-rdeče knjige« argument, kako je njihova upornost dosegla, da so se nemške enote iz Avstrije umikale »peacefully and in order«! Gruberjev ugovor, češ da je vprašanje meje »res iudicata« že od plebiscita v letu 1920, je zavračal z opisi germanizacijske avstrijske politike, z soodgovornostjo Avstrijcev za agresijo na Jugoslavijo in z njihovo udeležbo v uničevalni praksi sovražne okupacije in zatiranja odpora, pri čemer je posebej izpostavljala narodnorešilni protinacistični odpor Slovencev na Koroškem kot »plebiscit krvi«. Med Gruberjevim nastopom in debato mu je Zwitter po stari izkušnji s pariške mirovne konference o Italiji podajal listke, na katerih je zapisoval nasprotno argumente in predloge poudarkov. Vendar je Bebler najbolj učinkoval s svojo ognjevitostjo, ki jo je uporabil tudi pri upodabljanju diskriminacij, ki jih Slovenci še sočasno doživljajo na Koroškem. To ni bilo mogoče brez kritičnosti tudi na račun čudno nedemokratičnega ravnanja britanskih zasedbenih oblasti, ki so prepovedale slovensko stranko, ker ni sprejela njihove zahteve, da se v svojem nastopanju odreče izražanju svojega stališča o meji. Razume se, da zahodnjaki tudi tu na konferenci niso bili pripravljeni sploh kaj načenjati svojega odklonilnega stališča glede meje. Toda nekaj je v vsem tem Beblerjevem nastopu, ki je izrazil pristno čustvo ogorčenega protesta, nagnilo ameriškega predstavnika, da je na koncu izrekel nekaj besed, kako obžaluje, ko sliši, da se mora neko ljudstvo še vedno bojevati proti krivicam. To je bil smisel njegovih dokaj presenetljivih besed. Dobro bi bilo, ko bi jih imeli črno na belem. Toda, ko se je našim diplomatom nekako posrečilo priti do zapisnika ameriške delegacije (vsaka je namreč pisala svojega), je bila tista sočutna izjava zapisana tako zmaličeno, da ni bilo iz nje mogoče razbrati ničesar...

Naj še zapišem, da so desetletje pozneje prav nepričakovano dobile novo aktualnost in pomen izjave avstrijskega delegata. Zelo se je namreč trudil, da bi dokazal, kako velike narodnostne pravice in ugodnosti uživajo v Avstriji koroški Slovenci in kako so zato popolnoma odveč zahteve, da bi se njihov obstoj zagotovil s spremembo državne meje. Zgovorno je opisal imenitnost koroške obvezno dvojezične šole, ki ne zagotavlja slovenskim otrokom samo izobrazbe v materinem jeziku, ampak hoče tega slovenskega jezika naučiti tudi nemško govoreče otroke in mu tako zagotoviti širši prostor v deželi, da se lahko manjšina v njej bolj sproščeno giblje. Še vidim prikimavajoče glave navzočih članov koroške deželne vlade, ko so ta živahni opis poslušali. V letu 1958 je bila ta po Gruberju tako imenitno opisana in hvaljena, kot za vesoljno Koroško z Avstrijo vred tako koristna in vzorna šolska ureditev, razveljavljena. Z administrativno uredbo enega od Gruberju nekoč važno prikimavajočih deželnih politikov v Londonu, zdaj deželnega glavarja. Zvezni zakon, ki je potem njegov odlok uzakonil, se je pravno oprl na čl. 7. avstrijske državne pogodbe, češ, šele ta člen nam je predpisal manjšinsko zaščito in to svojo obveznost zdaj samostojna Avstrija pošteno izpolnjuje, seveda na nov, restriktiven način. Kar je bilo prej, ne velja in je nično. Za zgodovino in za premislek bi bilo vredno kdaj ponatisniti vsa tista elegantna Gruberjeva izvajanja 1948. leta v Londonu na konferenci o Avstriji.

Skrčenje ozemeljskega zahtevka ni Jugoslaviji prineslo niti najmanjšega znamenja, da bi Avstrija in njeni mogočni zagovorniki kaj pomišljali na možnost kompromisne rešitve,

kakršnekoli že. Pred naslednjo konferenco namestnikov štirih zunanjih ministrov, napovedano za februar 1949, se je bilo treba odločiti o nadaljnji taktiki, posebno še, ker se je zdaj javni razdor s Sovjetsko zvezo venomer poglobljajal, četudi še ni dosegel točke, ko bi Moskva odstopila od načelne podpore jugoslovanskemu mejnemu zahtevku. Za primer, da se jugoslovanska vlada odloči nadaljevati s krčenjem zhtevka, je bila pripravljena spomenica, ki je zahtevala za Jugoslavijo le še ozemlje velikovškega poltičnega okraja južno od Drave (sodni okraj Pliberk, Železna kapla in Dobrla ves) s hidrocentralama Žvabek in Labot. »Tako rešimo vsaj najbolj zavedne koroške Slovence,« mi je dejal prof. Zwitter. In to upravičeno, saj je šlo v bistvu za ozemlje distrikta C (Pliberk) nekdanje plebiscitne cone A, v katerem je 10. oktobra 1920 Jugoslavija dobila večino glasov – 51,03%. Še trdneje je za Jugoslavijo sicer glasoval distrikt A (Rožek) – 53,93%, vendar je bil pliberški po številu prebivalstva skoraj trikrat večji. Težišče argumentov v pripravljeni spomenici pa je vendarle bilo na pomenu zahtevanih hidrocentral za energetske režim na Dravi, ki je tukaj vtekala v Jugoslavijo. Slišal sem, da je Edvard Kardelj, ki je bil takrat minister za zunanje zadeve in mu je bila spomenica poslana v pregled, prav to grajal, češ da gre prvenstveno še vedno za reševanje narodnega vprašanja Slovencev, četudi na tako zmanjšanem ozemlju, in da so gospodarski momenti drugotni. V temelju naj ta skrčeni zahtevek doseže vsaj majhno korekturo meje, kar bo pomenilo načelno priznanje zaveznikov, da je narodno vprašanje na Koroškem bilo in ostaja nerešeno ter v načelu meddržavno odprto. Podoben širši pomen je Kardelj pozneje, ob razdelitvi STO, pripisoval tisti mali korekturi meje med obema conama v korist Jugoslavije (Slovenije) pri Hrvatinih.

Po vsem preudarjanju (seveda nisem pri tem imel nobene vloge) spomenica ni bila izročena in naš delegat Bebler tudi pred namestniki zunanjih ministri v Londonu ni nastopil s kakim novim mejnim predlogom. Ne da bi preklical prejšnje zahtevke, je predlagal, naj zavezniki v tem trenutku načelno sklenejo, da je mejo treba revidirati v korist Jugoslavije, koliko in kje, bi določili v naslednji fazi. In vsaj načelno naj sklenejo tudi, da Avstrija Jugoslaviji izplača reparacije, ki naj bodo znatne (substantial). O vsoti tudi v naslednji fazi. Glede slednjega, kot vemo, je bilo pozneje sklenjeno, da Jugoslaviji pripada pravica, da zaseže avstrijsko premoženje na svojih tleh, ne da bi bilo rečeno, da je to nekakšno nadomestilo za povzročeno vojno škodo. Odgovornost Avstrije za udeležbo v vojni Nemčije proti Jugoslaviji je bila na ta tihi način torej priznana.

Drugače se je zgodilo glede vsaj načelnega priznanja potrebe, da se spremeni avstrijsko-jugoslovanska meja. Na posreden način je takrat jugoslovanska stran nakazovala, da bi bilo možno najti rešitev, če bi se naslonili na rezultate plebiscita iz l. 1920 in bi ozemlje, ki je tedaj glasovalo, razdelili glede na globalno izkazano jugoslovansko oz. avstrijsko večino južno in severno od Drave. Čez Dravo bi ta meje segla pri obeh občinah z jugoslovansko glasovalno večino, Bilčovs in Zgornja vesca. Takšna meja je bila zarisana v zemljevid, objavljen v brošuri »The Carinthian Question«, ki je tedaj izšla v Londonu v založbi The Diplomatic Press and Publishing Co. v seriji International studies, ki jih je pripravljala Dokumentarna služba za mednarodne zadeve. (Izšle so že brošure o Hyderabadu, mednarodnem položaju Avstrije, vprašanju južnega Šlezvika, o indijskem pogledu na Hyderabad, o spopadu za Kašmir, o Bolgariji in OZN, o palestinskem vprašanju in o Indoneziji.) Možnost razmejitve po Dravi je bila nakazana tudi na razstavi »Slovenska Koroška«, ki jo je ambasada priredila v dneh 21. februarja do 12. marca 1949 v zelo ugledni in popularni The Foyle Art Gallery v Londonu. Pripravili so jo v Ljubljani in imel sem precej dela z njeno postavitvijo, ko se delavci, privajeni le angleškim merskim enotam, niso vedeli ravnati po metriskih v slovenskih navodilih.

Zame osebno je bila londonska konferenca februarja 1949 huda preizkušnja. Med pripravo na odhod delegacije mi je njen vodja Aleš Bebler sporočil, da na udeležbo prof. Zwittera ni mogoče računati in da moram vlogo eksperta prevzeti jaz sam. In pri tem je ostalo. Zato

sem moral po končani konferenci z vsem gradivom ostati sam v Londonu, da bi bil na voljo, če bi se pokazala kakšna diplomatska potreba. Zaman sem na takšno potrebo čakal še kak mesec, dokler nisem dobil sporočila, naj se vrnem v Beograd. Težki kovček s papirji se je na vsej dolgi poti čez Dover in Pariz takorekoč zrastle z menoj, saj ga sam samcat nisem mogel zaupati nobenemu nosaču. Odložil pa ga v Beogradu nisem za dolgo.

V juniju 1949 so se namestniki četverice zunanjih ministrov zopet sestali v Parizu. Jugoslavije niso povabili, toda diplomatska ekipa je morala tja. Tudi tam ni prišla do besede. Ambasador Marko Ristić je v spominsko knjigo ambasade zapisal, da smo se zbrali za »bitko na Dravi«. In vsak med nami je kaj pripisal. Jaz, ob misli na svoj veliki kovček, da je municija ostala kar zavita. Seveda, saj so 19. junija štirje veliki dosegli soglasje na račun malih Slovencev. Meja ostane nespremenjena, toda v državno pogodbo je treba vnesti jamstvo pravic slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji. Sovjetska zveza je iztržila zaplembo nemškega imetja na ozemlju sovjetske zasedbene cone v Avstriji. Nadomestilo za zahtevane reparacije.

Nekaj tednov pozneje so se četverci namestniki zunanjih ministrov sestali v Londonu, da bi dokončali besedilo pogodbe, predvsem člen o zaščiti slovenske in hrvaške manjšine. V upanju, da bo Jugoslavija zdaj vendarle še prišla do besede, je kot njen predstavnik tja odpotoval Leo Mates, odličen diplomat, ki pa dotlej na avstrijskem vprašanju ni delal. Strokovno pomoč naj bi zagotovila moja navzočnost. Mates mi je omenil, kaj mu je naročil Tito: sklepa o mejah ne moremo spremeniti, moramo pa biti tam, da bi vplivali na določbe glede vprašanja manjšin. In res tedaj nismo v Londonu intervenirali glede drugih vprašanj v avstrijski pogodbi. A še o manjšinah le pisno, saj Jugoslavije štirje namestniki k pogovorom niso bili pripravljeni povabiti, niti Matesa kaj informirati o svojem delu.

V takšni diplomatski osami mi Mates naroči, naj napišem spomenico o manjšinski zaščiti. Sestavljal sem jo na podlagi vseh prejšnjih elaboratov in osnutkov. Mates stvar prebere in vpraša: »Ali je to tisto najkrepkejše, kar je mogoče reči?« Kaj sem hotel drugega, kot pritrditi. Storil sem, kar sem največ zmoget. »Dobro«, reče Mates, »to bomo oddali.« In spomenica je bila 28. julija 1949 izročena konferenci namestnikov zunanjih ministrov v Londonu. Objavljena še ni bila nikoli, vsebinsko sem jo v letu 1985 opisal v Celovcu v svojem predavanju na Koroških kulturnih dneh in je to natisnjeno v moji knjigi »Avstrija in njeni Slovenci 1945-1976« (Ljubljana, 2000). Gledano v celoti sta najvažnejši izhodišči misel o ustavni zasidranosti sistema zaščitnih zakonov in pa teritorialni princip zaščite, pri čemer je ozemlje zaščite na Koroškem definirano, naslonjeno na ozemlje dvojezičnega šolstva, uzakonjeno na pobudo koroške dežele v letu 1945.

Odziva s strani konference ni bilo nobenega. Svojo diskusijo o poznejšem čl. 7 državne pogodbe, imenovanem »Pravice slovenske in hrvaške (nacionalne) manjšine«, so namestniki štirih zunanjih ministrov vodili in kmalu dokončali brez vsakega stika z jugoslovanskimi predstavniki, niti jih niso kakorkoli obveščali. Nasprotno, ves čas so bili v konsultativni zvezi z avstrijskimi (o tem priča Karl Gruber) in sugestijam slednjih je mogoče pripisati, da so sklepi četverice obšli teritorialno načelo.

Sklepi velike četverice o meji in o pogojih manjšinske zaščite so bili soglasni, ne zgolj konsensualni. Jugoslovanska vlada jih je označila za diktat, pri čemer Sovjetske zveze ni izvzela, na kar je Moskva stopila v že omenjeno dolgotrajno diplomatsko obtoževanje Jugoslavije. Delo konference štirih o Avstriji pa je za šest let obtičalo ob takorekoč že napisani državni pogodbi. Za sporno je še veljala presoja o (ne)odgovornosti Avstrije za udeležbo v vojni. Jugoslovanski protest proti »mejnemu diktatu« je komaj še mogel komu služiti kot pretveza za odlaganje podpisa pogodbe, saj je Jugoslavija že kmalu izjavila, da v interesu miru sprejema dejstvo stare meje z Avstrijo. In vrh tega podprla težnjo te svoje sosede, da bi bila sprejeta v Organizacijo združenih narodov. Sam sem še precej pred odhodom iz MZZ, konec 1950, doživel obnovo diplomatskih stikov Jugoslavije z Avstrijo na ravni poslanstev.

Tako je Avstrija, ko je popustila nevarnost, da bi ostala – podobno Nemčiji – razdeljena med oba bloka, dne 15. maja 1955, takorekoč v trenutku podpisa državne pogodbe, dosegla še veliko politično ugodnost s tem, da so štirje veliki zavezniki iz pogodbe črtali besede o njeni odgovornosti za udeležbo v vojskovanju Nemčije. Niti v tem trenutku niti v vsem dolgoletnem diplomatskem razpravljanju o tem vprašanju pa se ni meritorno odpiralo vprašanje, ali so Avstriji tudi narodnostno (etnično) različni od Nemcev. To vprašanje je dejansko nastalo kot notranje vprašanje nove Avstrije in je takšno ostalo vse do danes.

Gotovo pa je v letu 1938 dejanska nemška narodna zavest večine Avstrijcev bila razlog, da sprejmejo Nemčijo za svojo narodno državo. In še po vojaškem porazu Rajha je ta narodna zavest povzročila neko malo opaženo značilnost obnovljene Avstrije. Tukaj se namreč – drugače kot v evropskih okupiranih državah – ni pojavilo vprašanje o zločinu kolaboracije z Nemčijo kot z okupantsko silo. Tu ni bilo tiste evropsko značilne misli o epuraciji kolaborantov. Pač po logiki, da je kolaboracija stvar sodelovanja le z neko tujo državo, in ne tudi sodelovanja z lastno, z Veliko Nemčijo. Avstrija se je tudi še po vojni v tem pogledu obnašala podobno Nemčiji. Svojo notranjo politično razbremenitev naj bi opravila le z denacifikacijo (po zgledu Nemčije), a ne tudi po evropskem modelu obračuna s kolaboracijo s sovražno tujo državo. Celo to denacifikacijo je opravila pohujšljivo malomarno. Sama teza o Avstriji kot žrtvi nacistične Nemčije je s tem stopila v še hujše nasprotje z neobčutljivostjo za dejanja kolaboracije. Pa vendar se je teza o žrtvi tako vsidrala v avstrijski politiki, da se je pred vso Evropo spreminjala v absurd. Ko se je stopnjevala celo do ideje, da bi naj Nemčija – kakor drugim svojim žrtvam – tudi Avstriji plačala reparacije, je zahodnonemški kancler Konrad Adenauer posmehljivo pripomnil: Potem jim pač vrnemo Hitlerjeve kosti.

Res se Avstrijci dandanes sami večidel štejejo za poseben narod, ki ni istoveten z nemškim. To se jim v Evropski uniji tudi izplača. Toda kljub temu živi nemški nacionalizem v politiki nasproti domačim Slovencem kar lepo naprej. Dozdaj edini občutni koren lečen temu je demokratično odprta civilna družba, ki v Avstriji vztrajno raste iz ustvarjalnega kulturnega, še posebej univerzitetnega življenja.

Osebni register

- Adenauer, Konrad 91
 Aichholzer, Franc 71, 76, 79, 80
 Anderson 15
 Andonov-Poljanski, Hristo 74
 Arhimed 30
 Ariés, Philippe 28
 Arko, Mihael 22
 Badeni, Kazimir 36
 Bahovec, Tina 69, 70
 Bebler, Aleš 88, 89
 Beller, Steven 44, 46
 Benedikt, Heinrich 37, 38, 46
 Bérenger, Jean 43, 46
 Blaznik, Pavle 28
 Blüml, Rudolf 71
 Bogdanov, Vaso 12, 35, 37, 39, 49
 Böhm, 77
 Braudel, Fernand 30
 Breschi, Marco 32
 Breuilly, 15
 Brilej, Jože 83
 Broz, Josip (Tito) 90
 Bücher, Karl 27
 Burke, Peter 28
 Cornwall, Mark 44, 46
 Crankshaw, Edward 41, 46
 Cvetko, Dragotin 56
 Cvirn, Janez 35
 Czartorysky, Adam 50
 Čermelj, Lavo 32, 56, 59, 69, 85
 Darovec, Darko 32
 Deák, István 43
 Denis, Ernest 35, 45
 Dollfuss, Engelbert 87
 Dopsch, Alfons 20
 Drenovec, Franček 84
 Droz, Jacques 41, 42, 46
 Dular, Franja (Anja) 68
 Ehmer, Josef 32
 Ehrlich, Lambert 69
 Eisenmann, Louis 35, 45
 Engel-Janosi, Friderich 40
 Fejtő, François 43, 46
 Felaher, Julij 69, 70
 Fellner, Fritz 41, 45
 Finzi, Roberto 32
 Fischer, Fritz 41
 Fischer, Jasna 33
 Franc Ferdinand, 52
 Franc Jožef, 36, 41, 43, 44
 Fuchs 40
 Gaj, Ljudevit 48, 49
 Garašanin, Ilija 50
 Gellner, Ernest 15
 Godeša, Bojan 11
 Golec, Boris 33
 Grafenauer, Bogo 8, 10, 16, 20, 22, 23, 28, 31, 32, 56, 59, 69, 70, 85
 Grafenauer, Ivan 85
 Grossman, H. 29
 Gruber, Karl 88, 90
 Gruden, Josip 23
 Gustinčič, Josip 56
 Haider, Jörg 86
 Hanak, Harry 41
 Hanisch, Ernst 45
 Hantsch, Hugo 37, 38, 40, 42, 46
 Hitler, Adolf 39, 88, 91
 Hobsbawm, Eric John 15
 Hočevár, France 83
 Holotík, L'udovít 42
 Hudales, Jože 32
 Hutter, Jožko 71
 Ilešič, Svetozar 56, 85
 Imhof, Arthur E. 28
 Jarc, Janko 12
 Jászi, Oskar 36, 40, 45
 Jesih Boris 67
 Juvančič, Ivo 68, 69
 Kalc, Aleksej 32
 Kann, Robert A. 36, 40, 45
 Kardelj, Edvard 85, 89
 Karner, Stefan 70
 Karolý, Mihael 36
 Kazianki, Johan 71
 Kermavner, Dušan 47, 50, 51, 52, 53, 83, 85,
 Kidrič, Boris 11
 Klopčič, France 74
 Kocbek, Edvard 56

- Kohn, Hans 40, 42
 Korunić, Petar 52
 Koruza, Jože 70
 Kos, Milko 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 56, 85
 Kovač, Jože 8
 Kozler, Peter 28, 29
 Kranjec, Silvo 38
 Krauß, Karl 43
 Kreft, Ivan 84
 Krilov, Ivan A. 84
 Kristen, Samo 69
 Krizman, Bogdan H. 84
 Krulj, Vrleta 83
 Kundera, Milan 42
 Le Bras, Hervé 27, 30
 Linhart, Anton Tomaž 12, 19
 Ljubič, Milan 10
 Luthar, Oto 28
 Mačkovšek, Janko 72
 Malačič, Janez 32
 Malle, Avguštin 29, 71, 74
 Malthus, Thomas Robert 27
 Marija, Karadžordžević 68
 Marolt, France 85
 Masaryk, Tomáš Garrigue 39
 Mason, John W. 36
 Mates, Leo 90
 Mathiez, Albert 10
 Matl, Josef 40
 Mayeur, Jean-Marie 87
 Melik, Anton 31, 56, 69
 Melik, Vasilij 9, 10, 11, 12, 22, 32, 39, 69
 Meuvret, Jean 27
 Mihelič, France 57, 59
 Miklavčič, Maks 56
 Miles, Sherman 69
 Molnar, Miklós 45
 Mols, Roger 28
 Nagode, Črtomir 56
 Napoleon, Bonaparte 48
 Navarra, Elisabetta 32
 Nečak, Dušan 55, 60
 Okey, Robin 44, 46
 Orešković, Ante 50
 Panjek, Giovanni 32
 Pavelić, Ante 84
 Petranović, Branko 85
 Pirenne, Henri 20, 21
 Pleterski, Janko 10, 32, 55, 56, 59, 60, 70, 71, 83
 Poliak, Abraham N. 40
 Prežihov Voranc - Lovro Kuhar 56, 57, 70, 71
 Primožič, Mirko 74
 Prpic, George J. 49
 Prunč, Erich 29
 Pustišek, Ivko Ibro 83
 Rahten, Andrej 52
 Ramovš, Fran 85
 Redlich, Josef 36, 45
 Reichmann, Jaka (Jakob) 71, 75, 76, 79
 Reimann 40
 Reinhard, Marcel 28
 Remak, Joahim 42
 Renner, Karl 84, 87
 Ristić, Marko 90
 Rohrbacher, Robert J. 51
 Rothenberg, Gunther E. 51
 Rožman, Gregorij 86
 Rumpler, Helmut 41
 Scheidt, Walter 28
 Schuschnigg, Kurt Edler von 87
 Seton-Watson, Robert W. 35, 36, 45
 Sienčnik, Luka 56
 Simiand, Francois 8, 10
 Sirc, Ljubo 84
 Sked, Alan 43, 46
 Slodnjak, Anton 16
 Smith, Antony 15
 Smole, Majda 73
 Spann, Otmar 73
 Stalin, Josip V. 84, 87
 Starc, Ivan (Janez), 71
 Stavrianos, Leften Stavros 49
 Steed, Henry Wickham 35, 45
 Stergar, Janez 67, 69, 70, 71, 74
 Stergar, Rok 47, 53, 72
 Stourzh, Gerald 84, 85
 Strossmayer, Josip Juraj 50, 51
 Studen, Andrej 33
 Sturm, Andrej 71
 Sturm, Borut Marjan 71
 Sturm-Schnabl, Katja 71
 Szillich oz. Žilič, Majda Krista 70
 Šidak, Jaroslav 12, 35, 37, 39, 48, 49

Šifrer, Ž. 32
Šišić, Ferdo 48
Škerbec, Matija 39
Škerl, France 85
Škerlj, Stanko 85
Štih, Peter 19
Štoka, Drago 74
Štuhec, Marko 33
Šturm 77
Šuklje, Fran 36
Taaffe, Eduard 14
Tavčar, Ivan 68
Taylor, A. J. P. 36, 39, 45
Tomšič, Ivan 85
Toševski 74
Ude, Lojze 38, 56, 85
Udovič, Jože 16
Valenčič, Vlado 32
Valsecchi, 40
Veiter, Theodor 72
Verginella, Marta 27, 32
Vidal de Blache, Paul 27
Vidrih, Rudolf 68
Vilfan, Josip 85
Vilfan, Joža 58, 59
Vilhar, Pavle 57
Vocelka, Karl 45
Vodopivec, Peter 19, 38, 50, 59
Vogelnik, D. 32
Vospernik, Reginald 74
Vovko, Andrej 72
Waldheim, Kurt 85
Wandruszka, Adam 35, 42
Wank, Solomon 43, 44, 46
Zeman, Zbyněk A. B. 42, 41
Zorman, Vinko 68, 69, 70
Zorn, Tone 71
Zwitter, Anja 74
Zwitter, Franci 74
Zwitter, Majda 70
Zwitter, Matjaž 74
Zwitter, Mirt 74
Zwitter, Vinko 71, 73
Zwitter, Zdravko 73
Žaucer, Pavle Matjaž 74
Žilič, Majda Krista 70
Žnideršič, Sabina Ž. 33
Žontar, Josip 22
Žontar, Jože 33

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi *Zgodovinskega časopisa* (SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon +1 / 2411 200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Zbornik razprav. 1980, 44 str. – **320 SIT**
2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786).** 1982 (ponatis 1999), 28 str. – **320 SIT**
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Zbornik razprav. 1987, 134 str. – **960 SIT**
4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** 1987, 76 str. – **600 SIT**
5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907.** 1988, 88 str. – **640 SIT**
6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569).** 1989, 40 str. – **320 SIT**
7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** 1990, 36 str. – **280 SIT**
8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** 1990, 72 str. + pril. – **560 SIT**
9. **Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** 1991, 56 str. – **400 SIT**
10. **Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** 1994, 44 str. – **320 SIT**
11. **Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** 1994, 266 str. – **2000 SIT**
12. **Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** 1994, 48 str. – **400 SIT**
13. **Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane.** 1995, 48 str. – **480 SIT**
14. **Marjeta Keršič Svetel: Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama.** 1996, 88 str. – **800 SIT**
15. **Olga Janša-Zorn: Historično društvo za Kranjsko.** 1996, 320 str. – **4000 SIT**
16. **Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: Rožmanov proces.** 1996, 317 str. – **4000 SIT**
17. **Andrej Pleterski: Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov.** 1997, 60 str. – **680 SIT**
18. **Rajko Bratož: Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** 1997, 268 str. – razprodano
19. **Rok Stergar: »Vojski prijazen in zaželen garnizon«. Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno.** 1999, 88 str. – **880 SIT**
20. **Peter Rustja: Med Trstom in Dunajem. Ivan Nabergoj v avstrijskem državnem zboru (1873–1897).** 1999, 336 str. – **2800 SIT**
21. **Herbert Grundmann: Zgodovinopisje v srednjem veku. Zvrsti – obdobja – posebnosti.** Prev. Janez Mlinar, 2000, 84 str. – **1600 SIT**
22. **Ivan Vogrič: Slovenski književniki in 1 svetovna vojna.** 2001, 46 str. – **880 SIT**
23. **Božo Repe: Slovenci v osemdesetih letih.** 2001, 86 str. – **2000 SIT**
24. **Peter Rustja: Otokar Rybář v dunajskem parlamentu. I. del.** 2001, 96 str. – **1000 SIT**
25. **Erik Dolhar: Boj za slovenstvo Kanalske doline. Od TIGR-a do volitev 1946.** 2002, 368 str. – **3600 SIT**
26. **Rajko Bratož: Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** (Druga, dopolnjena izdaja) 2003, 304 str. – **4800 SIT**
27. **Janko Pleterski: Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu = Kärntner Volksabstimmung 1920. Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes »Kärntner Volksabstimmung«.** 2003, 64 str. – **800 SIT**
28. **Peter Rustja: Otokar Rybář v dunajskem parlamentu. II. del.** 2003, 376 str. – **3400 SIT**
29. **Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev,** 2004, 176 str. – **2000 SIT**
30. **Janez Cvirn: Boj za sveti zakon,** 2005, 112 strani, – **2400 SIT**
31. **Zwittrov zbornik, Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905–1988),** 2006, 96 str. – **2400 SIT**

Na vse cene članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije priznavamo 25 %, študentom pa 50 % dodatnega popusta. Možnost obročnega odplačevanja.

Zwittrov zbornik

Zbirka Zgodovinskega časopisa – 31

Urednik in pisec spremne besede: Peter Štih

Prevod angleških izvlečkov: Nives Sulič Dular

Izdala in založila: Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2,
info@zgodovinskicasopis.si, www.zgodovinskicasopis.si; Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta
Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Sofinancirajo:

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije,
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije,
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani,
Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS

Tisk: Littera picta d.o.o., Ljubljana, oktober 2006

Naklada 600 izvodov

